

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Kilencven éve született Csorba Győző

BERTÓK LÁSZLÓ verse 1073

CSUHAI ISTVÁN: Séták Csorba Győzővel (*esszé*) 1075

ESTERHÁZY PÉTER: Affolter, Meyer, Beil (*Don Juan, avagy a boldog család*) 1080

TÜSKÉS TIBOR: „Az út vége” (*Kassák Lajos öt levele*) 1092

*

ORAVECZ IMRE: Ondrok gödre (*Részlet egy készülő regényből – I. könyv [Óhaza]*) 1098

KARÁTSON ENDRE: Írótestvérek II. (*Részlet a Gyerekkorunk otthona című önéletírásból*) 1105

PAPP SÁNDOR ZSIGMOND: Az áldozat (*novella*) 1114

VÖRÖS ISTVÁN versei 1123

JÁSZ ATTILA versei 1127

BALÁZS IMRE JÓZSEF versei 1129

GELLÉN-MIKLÓS GÁBOR verse 1131

SELMECI GYÖRGY versei 1132

DELIMIR REŠICKI: Hókutya (*novella*) 1133

JOSIP CVENIĆ: A hír, amelyik egyetlen napig tartott (*novella*) 1137

JENEI LÁSZLÓ: Muszja és Marie (*esszé*) 1141

MARIE BASHKIRTSEFF: Nem elfogadott dolgok (*Szemelvények a Napló cenzúrázott részeiből*) 1153

*

BÁRÁNY TIBOR: A kritika a részletekben (*Vári György: „Az angyal a részletekben...”*) 1159

SCHEIBNER TAMÁS: Muskátli és háború (*Lovas Ildikó: Kijárat az Adriára. James Bond Bácskában*) 1165

HORVÁTH GYÖRGYI: Húzni kell egy vonalat... (*Tóth Krisztina: Vonalkód*) 1170

TÁBOR ÁDÁM: Kabátra varrt szavak (*Györe Balázs: Apám barátja*) 1173

MEDVE A. ZOLTÁN: Res publica – res privata (*Vedrana Rudan: Fül, gége, kés*) 1175

KISANTAL TAMÁS: A szó poétikája – a poétika szava (*Kovács Árpád: Diszkurzív poétika*) 1180

2006

NOVEMBER

Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat,
a PVV Rt. és a József Attila Alapítvány támogatásával jelenik meg.

nka
Nemzeti Kulturális Alapprogram

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolhatóak:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

550,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XLIX. ÉVFOLYAM

11. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Király utca 21. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Király utca 21. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.

(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3300,- Ft, a II. félévre 2750,- Ft,
egy évre belföldre: 6050,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: 12870,- Ft, légi szállítással: 16500,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

Sütő András
(1927–2006)

Hosszan tartó betegség után, 2006. szeptember 30-án Budapesten elhunyt Sütő András Kossuth-díjas író, az erdélyi magyar irodalom meghatározó jelentőségű alakja. Sütő Andrást október 7-én, Marosvásárhelyen helyezték örök nyugalomra.

SZAKÁCS ISTVÁN *Történetek dolgok* című, az Alexandra Kiadó Szignatúra-sorozatában megjelent regénye lett az idei Bródy-díj nyertese. A tavalyi év legjobb első regényének járó díjat október 6-án Budapesten, a Műcsarnokban vette át a szerző.

MARTYN FERENC halálának huszadik évfordulója alkalmából idén két díjat adott ki a Martyn Ferenc Alapítvány: életműdíjban részesült Kircsi László oboaművész, zeneesztéta, míg a másik díjat Takács Gyulának, a Baranya Megyei Tanács nyugalmazott általános elnökhelyettesének, a művészet pártfogójának és mecénásának ítélte a kuratórium. A díjakat szeptember 18-án dr. Hárs Éva, a Martyn Ferenc Alapítvány Kuratóriumának elnöke adta át.

CSEH NAPOK PÉCSETT – a Pécsi Galéria és Vizuális Művészeti Műhely rendezésében nyílt meg a PILZENI HAB / PLZENSKÁ PĚNA című kiállítás szeptember 29-én a Pécsi Galériában. A tizenöt pilzeni képzőművész munkáit bemutató tárlatot Václav

Malina, a Pilzeni Városi Galéria igazgatója nyitotta meg, köszöntőt mondott Martin Soárovský, a Cseh Köztársaság budapesti ügyvezető nagykövete, Dr. Kunszt Márta, Pécs város alpolgármestere, illetve Mgr. MgA. Roman Černík, Pilzen Város Önkormányzata Kulturális Bizottságának elnöke; közreműködött a Duo Tom & Bery és az Anonymous performance. A kiállítás október 22-ig volt megtekinthető.

IRODALMI ESTRE került sor a pécsi Cseh Napok keretében szeptember 28-án a Művészetek Házában. Az esten Miroslav Holub, Josef Hrubý, Květa Monhartová, Pavel Štýbr és Ivo Fencel művei hangzottak el, a moderátor Méhes Károly író volt, közreműködött a Duo Tom & Bery, valamint Bognár Szilvia és Bodor Gergő. – Ezt követően, ugyancsak a Művészetek Házában a kolozsvári Korunk folyóirat mutatkozott be, Kántor Lajos író, esszéista, a lap főszerkesztője, Balázs Imre József költő, a Korunk szerkesztője, Egyed Péter filozófiatörténész, a szerkesztőtanács tagja és Demény Péter író részvételével. A vendégekkel Keresztesi József kritikus, a Jelenkor szerkesztője beszélgetett.

A „REVIEW WITHIN REVIEW” együttműködés keretében a Jelenkor vendége volt október 3-án a Dante Caféban a szlovén Apokalipsa és a szlovák Romboid folyóirat. A felolvasóesten az Apokalipsa részéről Esad Babačić költő, Iztok Osojnik költő, esszéista és Meta Kušar költő, a Romboid képviselőjében pedig Ivan Štrpka költő, a folyóirat főszerkesztője, valamint Peter Šulej költő, az ARS POETICA nemzetközi költészeti fesztivál szervezője vett részt.

Szerzőink

Bertók László (1935) – költő, Pécssett él.

Csuhai István (1961) – kritikus, az *Élet és Irodalom* szerkesztője, a *Jelenkor* egykori főszerkesztője, Budapesten él.

Esterházy Péter (1950) – író, Budapesten él.

Tüskés Tibor (1930) – író, irodalomtörténész, a *Jelenkor* egykori főszerkesztője, Pécssett él.

Oravecz Imre (1943) – költő, műfordító, Szajlán él.

Karátson Endre (1933) – író, irodalomtörténész, esszéista, Párizsban él.

Papp Sándor Zsigmond (1972) – író, Budapesten él.

Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Jász Attila (1966) – költő, kritikus, az *Új Forrás* szerkesztője, Tatán él.

Balázs Imre József (1976) – költő, irodalomkritikus, a *Korunk* szerkesztője, Kolozsvárott él.

Gellén-Miklós Gábor (1973) – költő, Székesfehérváron él.

Selmeci György (1947) – költő, író, festő, a svájci Marin-Epagnier-ban él.

Delimir Rešicki (1960) – horvát író, kritikus, esszéista, Eszéken él.

Medve A. Zoltán (1961) – kritikus, műfordító, Pécssett él.

Josip Cveni (1952) – horvát író, Eszéken él.

Ladányi István (1963) – költő, irodalomtörténész, kritikus, Veszprémben él, az *Ex-Symposium* szerkesztője.

Jenei László (1964) – író, Gesztelyen él.

Marie Bashkirtseff (1858–1884) – ukrán származású francia író, festő.

V. Gilbert Edit (1963) – irodalomtörténész, kritikus, műfordító, Pécssett él.

Bárány Tibor (1979) – az ELTE BTK magyar-filozófia szakos hallgatója, Budapesten él.

Scheibner Tamás (1980) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Horváth Györgyi (1974) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Tábor Ádám (1947) – költő, esszéista, kritikus, Budapesten él.

Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécssett él.

BERTÓK LÁSZLÓ

Mi van a halál után?

Csorba Győző születésnapján

*Mi van a halál után?, szerinted mi van?,
kérdetted, s kérdezgeted (bennem) azóta is,
tizenegy évvel a halálod után, s egyre
sürgetőbben, mintha most már helyetted
(s a saját érdekemben) is tudnom kellene, sőt,
mintha tudnám is, én tudnám csak, s ha
mégsem, akkor igyekezzek, mert könnyen,
bármikor úgy járhatok, hogy tudatlanul
végzem, akárcsak te s a többi halandó, bár
ki tudja, akik (mint mondják) visszajöttek
odaátról (az alagútból?, a kapuból?, honnan?),
mind valami jóságos (megnyugtató, végtelen)
fényességről (boldogságról?) beszélnek,
igaz, ők közben a testükben (a testük
közéleben) maradtak (lebegtek?, figyeltek?,
kapaszkodtak?), bizonyíthatóan egyetlen
pillanatra sem szakadtak el tőle, te pedig
hipp-hopp eltűntél (kiszálltál) belőle.
Vajon melyik valahai részed befogadója
(elrablója?, folytatója?), „tud” többet
(valamit) rólad? A levegő-e, amelybe
„kilehelted a lelked”? A testedből is
táplálkozó gyökér? A fű, a fa, a féreg?
A koporsód maradványaival s a földdel*

összekeveredett „porod”? A csontjaid,
amelyekből évszázadok múlva is
„azonosítható” leszél? Vagy mégiscsak
a gondolataid, amelyek a verseidben (a
könyveidben), mint zárt (?) palackban a
„szellem”, ringatóznak, sodródznak
valamilyen óceánban? Miközben az utókor
a füttyijével játszik (magáévá akarja tenni
a mindenséget megint), s azé lesz előbb,
aki megerőszkolja? Miközben csak a véreid
s azok védenek, kik még emberként szerettek?
S hogy a palack akkor is, azért is, továbbra is?
S egyszer majd kinyílik? Kinyitja valaki?
Ezt most te mondd (telefonálsz?, esemeszed?,
emilezed?, villámlod?) nekem, vagy magam
találom ki? A falnak ezen az oldalán ennyi,
amit tudhatok (remélhetek)? S ahol te vagy
(ha vagy), ott (lent?, fönt?), ott mi van?

Séták Csorba Győzővel

Az elmúlt tizenegy év bizonyítja: Csorba Győző utóélete bővelkedik a különféle, gyakran igen jelentőségteljes vagy meglepő eseményekben. Ezek az események mégis csendes, látszólag nem megrázkódtató erejű irodalmi tények maradtak, hasonlóan a pályának még a költő életében bekövetkezett kisebb és nagyobb történéseihez, fordulataihoz, változásához vagy „alakulásához”, ahogy ezt a szót pályáját illetően gyakran használják. A születésének kilencvenedik évfordulóján előttünk áll tehát egy nagy költő, aki a szó mindegyik értelmében a huszadik századi magyar költészet nagyszabású életművét teremtette meg, személyét és munkáját még életében elismerték, és aki, úgy tűnik, halála után sem járja meg azt az irodalmi poklot, nem éli meg az elhallgatásnak a kínját vagy a bíráltnak azt a hevét, amiből kortársainak, nemzedéktársainak a maguk utóéletében nem is egyszer kijutott. Változatlanul ott van, hozzáférhető ez a lírai *oeuvre*, nem változott meg bennük a magyar irodalom örök antológiájába való nagy Csorba-versek helyzete, helyi értéke sem. Tüskés Tibor róla szóló, még a nyolcvanas évek elején megjelent monográfiája ma is érvényes olvasmány, főbb tézisei annak ellenére állták ki az idő próbáját, hogy a könyv megjelenése után látott napvilágot Csorba öregkori költészetének nagy része. Ez a megállapítás a változtatandók megváltoztatásával áll a vele foglalkozó szakirodalom jelentős részére is. A Pannónia Könyvek sorozatának jóvoltából az elmúlt években pedig több olyan kézirat, írás is előkerült (köztük félezer vers), ami azelőtt nem látott nyomdafestéket, illetve gyűjteményként, könyvalakban egy fedél alá gyűlt sok olyasmi, lírájához képest másodlagos, de gyakran fontos anyag az életműből, ami a korábbiak során, a költő életében különböző könyvek, kiadványok, folyóiratok, szaklapok, újságok hasábjain aludta öröknek tetsző Csipkerózsika-álmát. Tíz évvel ezelőtt, nyolcvanadik születésnapján egykori dolgozószobájában, a valamikori Baranya Megyei Könyvtárban, mely egy idő óta felvette a nevét, emlékszoba nyílt, az egyik legbensőségesebb, legjobban válogatott és kicsinységében is igen gazdag irodalmi „múzeum” Magyarországon. Ahogy Csorba életében mintaszerűen, nagyságához méltóan ünnepelték meg hatvanadik, hetvenedik, hetvenötödik születésnapját, úgy az irodalmi emlékezet a jelek szerint halála után sem feledkezik el születésének kerek fordulójáról, legalábbis abban a szűkebb irodalmi-kulturális közegben nem, ahol Csorba Győző az életét a saját döntése és választása alapján leélte. Ennek a közegnek egykor részese voltam, és egy ideig nemcsak azt a fenntartó erőt érzékelhettem benne, amelynek évtizedekre visszamenő megalapozója, kiindulópontja és legfőbb képviselője Csorba Győző volt; a példája, a jelenléte közvetlenül és személyesen is hatott rám. A szerencse úgy hozta, hogy én készíthettem el vele az életinterjúját, halála után pedig közreműködtem egyik kéziratának közreadásában. Bármennyire

szeretném tehát a saját személyemet, az „én”-t kivonni az alábbiakból, ez ezúttal lehetetlen.

Először arra gondoltam, hogy a remélt személytelenséget azzal fogom elérni, ha megpróbálom felidézni Csorba Győző kedves tárgyait. Nem egészen azokat, melyekről ő a hetvenes években a *Kortárs* híres-nevezetes sorozatában beszámolt. (A *Tárgyaim* címet viselő sorozatnak az általa írt darabja annak idején a *Kortárs* 1974. novemberi számában jelent meg, de néhány éve kötetben is elolvasható: *Vallomások, interjúk, nyilatkozatok*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, é.n. [2001]). Részben persze ezeket is – óhatatlanul kell lenniük átfedéseknek, hiszen az „én” kicsit mindig az, ahogyan azt az „ők”, a többiek látják. Például részletesen leírhatnám a cigarettaszípkáját, amiről egyszer, saját szenvedélyes fiatalkori dohányzásáról beszélve hosszan, érzékletesen mesélt nekem, bár a szípkát soha nem mutatta meg. Vagy az Arany János-kötetét, amit vastartalékának nevezett, amiről azt mondta, neki ez olyasmi, amihez mindig tud folyamodni, ha valamiben megszorul, és mintha létezne is egy kép arról, ahogyan félkönyökre dőlve ezt a verseskötetét, a vastartalékát lapozza. Nincs ilyen kép, és mégis magam előtt látom. Sok-sok dologról mondta, miközben valahova hátra mutatott, „ez valahol itt megvan még”. Csorba Győző különben valahogy tényleg úgy lehetett ezzel, ahogy ott, abban az esszében elmondja: a tárgyaknak számára használati értékük volt elsősorban, s csak ez után valamilyen esztétikai vagy nem hétköznapi jelentőségük.

A szabályt erősítő egyik kivételnek ez alól bizonyosan nagy becsben tartott, híres csengőgyűjteménye számított. Halála után nem sokkal özvegye, Margitka nekem ajándékozta ennek a gyűjteménynek az egyik darabját. Csengőnek kissé bumfordi valami ez, kolomp igazából, a vastag, nadrágvönyvi szélességű, állítható hosszúságú sötét bőrszíjon aránytalanul kicsi rézharangocska lóg, de ha éles csilingelését tekintetbe veszem, és elképezelem, amint egy nagyobb testű haszonállat nyakán átkötve himbálózik, ez az aránytalan kinézet, a szíj mérete és a rézcsengő csekélysége egy pillanat alatt értelmet nyer, s azonnal előttem van a szerző eredeti funkciója, használati módja, célszerűsége. Egy cseppnyi felesleg, egy cseppnyi pocskolós nincs benne. Tíz éve minden otthonomba elkísér ez a csengő, csengőként gondolok rá, nem jelzőkolompként, a közelemben, a szemem előtt, főhelyen foglal helyet, ablakkilincsen vagy a fenyőfa-polc függőleges oszlopába vert szegen lóg; az imént fel sem kellett állnom a székemről, hogy odanyúljak érte és a kezembe vegyem. Láttam, látnom kellett, biztos, hogy végigsiklott rajta a tekintetem Csorba Győző életében is, Damjanich utcai lakásán, viszonylag gyakori ottléteimkor, még akkor is, ha a több tucat csengő között éppen erre, amelyik idővel így a tulajdonom lett, esetleg nem figyeltem fel akkoriban, amikor még nem volt az enyém. De a gyűjtemény, vagy rendben, ne nevezük gyűjteménynek, ahogy 1974-ben őket egyenként össze-összeszededegető gazdájuk ezt a szót abban az esszéjében elhárította, a csengők, csengettyúk, harangok néma sokasága minden alkalommal lenyűgözött.

Ezek a látogatások abban a boldog 1989-es évben, nyáron voltak a legsűrűbbek és legintenzívebbek, abban az időben, amikor *A város oldalában* című életrajzi könyv alapját képező magnós beszélgetéseket folytattuk, s aztán később, a könyv készítésének különböző fázisain keresztül egészen az életinterjúnak a Je-

lenkor Kiadónál történt megjelenéséig, 1991 szeptemberéig rendszereseknek voltak mondhatók. Azután sem maradtak el, bár akkoriban már nyilván megritkultak. Ahogy haladtunk a munkánkkal, nagyobbbrészt a Damjanich utcai lakás nappalija lett a színhelye a magnós beszélgetéseknek, kezdetben inkább a Megyei Könyvtár régi épületének az az Apáca utcára néző sarokszobája, ahol Csorba Győző élete utolsó éveiben a keddeit töltötte, és ami nem volt azonos egykori dolgozószobájával, az azóta emlékszobává lett helyiséggel.

Ha kedd, akkor Csorba Győző. Ez nekünk, könyvtárosoknak (nekem 1986 őszétől néhány hónapig), és nekünk, az akkori *Jelenkorban* dolgozó vagy ott szerkesztőbizottsági tagként megforduló szerkesztőknek (nekem 1987 legelejétől az ő haláláig? annak a régi szerkesztőbizottságnak az 1997-es végleges széteséséig? 1999-es eljövetelemig? vagy ma is még?) így rögzült. Ha kedd, akkor „az Öreg”, ahogy emlegettük a távollétében, ha kedd, akkor „Győző”, ahogy Hallama Erzs, Pákolitz István vagy Bertók László hozzá odafordult, „Győző bácsi”, ahogy a megszólítás a fiatalabbaktól neki kijárt, miközben még öregkorában is meglehetősen kevés „győzőbáncsis” vonás lakozott benne – neki a tekintélye a személyiségében rejtett, nem a tapasztalataiban, és pláne nem az életkorában. Egyébként biztosan volt olyan, határozottan úgy rémlik, hogy azon az 1989-es nyáron a Damjanich utcai helyszínhez néha a hét egy másik napját választottuk, ám feltétlenül hétköznapot, munkaidőt. A könyvtárhoz vagy a szerkesztőséghez csak is a keddet.

Nem sokkal korábban úgy hozta a szokás, hogy mint legfiatalabb és legmozgékonyabb szerkesztőnek (ezeket a címeket nem volt nehéz kivívnom, Csordás Gáborral ketten voltunk akkor a választék), és mint egykori néhány hónapos könyvtári kollégának nekem lett a feladat, hogy keddenként kora délután a könyvtárból átkísérjem Csorba Győzőt a szerkesztőségbe, másfél-két óra múltán pedig vissza a háromszáz lépésnyi úton (néha a kettő közül az egyik út a gépkocsival besegítő családtagoknak vagy Bertók Lászlónak köszönhetően elmaradt). Kismányoky Károly valamelyik jelenkoros filmjében, talán éppen Csorba-portrójában van is egy snitt az egyik ilyen sétáról, felülről, a Széchenyi téri épület egyik nagy üveglakán keresztül, a szerkesztőségből fényképezve, ahogy lépkedünk egymás mellett lefele, a tér alja felé. Nem nagyon gyorsan, de mégis határozott tempóban, egymás mellett megyünk. Én fedetlen fővel, kigombolt háromnegyedes velúrkabátban látszom azon a filmen, ő könnyű svájci sapkával a fején, szállal, abban a szürke kockás télikabátjában, ami, ha belegondolok, ugyancsak örökre hozzátartozó tárgy, valóságos védjegye volt. Ha hirtelen magam elé kell őt idéznem, nem is tudom elképzelni más öltözetben. A már említett könyvtárbeli emlékszobában, a sarokban, a fogason ott lóg az a kabát, ráterítve a sál, a fogas koronáján pedig ott a sapka is. Emléktárgy, a múzeumok örök nagy szabálya szerint: ha esetleg mégsem ez az a viselet, akkor is úgy van odatéve és úgy hat ott, a múzeumi helyén, mintha az lenne. Egyébként sohasem kapaszkodott ilyenkor belém, nem segítséget vagy támaszt várt tőlem, hanem a biztonságérzetét akarta megerősíteni a jelenlétemmel. Ez a séta – noha az érintés, az érintkezés, a megérintés nem következett be, nem történt meg talán soha, de erősen magában hordozta az eshetőségét – így mégiscsak végtelenül taktilis viszonyt alakított ki közöttünk.

Azt hiszem, végeredményben ebből a heti gyakorisággal ismétlődő rituáléból, ezekből a rövid, néhány percig tartó sétákból fejlődött ki *A város oldalában*. Nem az ötlet: az ötlet Parti Nagy Lajosé volt, aki régóta dédelgette magában a tervet, hogy egyszer mikrofon elé ülteti őt, és ily módon megörökíti a Csorbából amúgy minden kötetlenebb alkalomkor megállíthatatlanul ömlő pécsi és irodalmi anekdoták sorát, meg Csordás Gáboré, aki akkor felívelő, ambiciózus könyvkiadóként a lelki szemei előtt már azonnal a kész kötetet látta az egész vállalkozásban. Azt is gondolom, hogy tíz esztendővel korábban, ha nem a hetvenhárom éves ember beszél a magnóba, ez az interjúkönyv más lett volna: csipkelődőbb, élesebb, karcosabb. Más lett volna belőle akkor is, ha tényleg Parti Nagy ül vele szemben, vagy éppen Bertók Laci, aki Csorba Győzőhöz alighanem a legközelebb állt mindannyiunk közül. De nekem adódott a lehetőség, hogy ott üljek vele szemközt azon a nyáron, az elsötétített, álmos helyiségekben. A Megyei Könyvtár dolgozószozája és a Damjanich utcai szoba ebben egyként hasonlított egymásra, a Damjanich utcában legfeljebb a különféle órák ketyegése, bim-bamja, a némaságra kárhuztatott csengők időnként meg-megéledő rokonai hoztak változatosságot az akusztikai körülményekbe. Ott ültem, és hallgattam a magam elfogulatlan, tapasztalatlan és járatlan figyelmével azt a monológot, amiről ő azt gondolta, el kell mondania az életéről. A magam számára is kiszámíthatatlanul belecseppenő idegen voltam ebben az életben (tulajdonképpen jötttem az egész közegben), távolról sem alaposan felkészült vagy rutinos kérdező (azóta sem szívesen vállalom a hivatásos kérdező szerepét), nem tudtam vagy nem mertem belekérdezni azokba a részletekbe, amelyek néha homályosak maradtak előttem. Néha, ha olyan terepre értünk, amit én is jobban ismertem, a dolog valamennyire beszélgetésszerűbbé vált. De kicsit szomorkásabb, kiegyensúlyozottabb és szabályosabb lett így ez az életrajzi interjú, inkább kronologikus életrajz, egyfajta emlékmű, mintsem anekdoták gyűjteménye, még akkor is, ha alapja a végső változatnál eredetileg azért szertelenebb valami volt. A végső, összeszerkesztett, összefésült szöveg ráadásul olyan időben jelent meg, amikor az olvasók az ilyen jellegű életinterjúktól nagy leleplezéseket, a múltra vonatkozó feltárásszenzációkat vártak. Csorba Győző életében nem volt semmi ilyen lelepleznivaló: ő talán kevésbé látványos külső életet élt, de mindvégig működtette hatalmas belső világát, amelyben mind megvoltak a nagy történések, a nagy boldogságok és a retentő kudarcok, örömei és tragédiái, ott voltak benne a féltve őrzött titkok is, de ezeket a hozzáférhető, polcról levehető, olvasható költészete mindenél pontosabban tárta fel.

A felvétel nagyjából kétórás darabokban készült el, egy-egy alkalommal egy kilencvenperces kazetta két oldala telt meg, hozzá egy újabbról esetleg még egy oldal, ennél sohasem több, sohasem fordult elő, hogy kifutottunk volna a szalagból, soha nem futottunk ki az időnkéből. Szinte mindig ő rekesztette be az ülésünket azzal, hogy mára akkor hagyjuk abba, aztán lekapcsolt magnónál megtörtént, hogy még tovább mesélt. A legvégén, amikor az interjú, úgy mond, „kész lett”, váratlanul és mégis valamiféle ünnepélyességgel felajánlotta nekem a tegeződést, egészen pontosan azt mondta, most, hogy már „túl vagyunk rajta”, ne magázzam tovább, hanem tegezzem én is őt, mint addig ő engem. Az új helyzet, emlékszem, egy darabig megoldhatatlannak látszó szöveggondozói feladat elé

állított, hiszen a kazettákon a kérdéseimet mindvégig magázódva tettem fel – törtem a fejem, hogyan írjam át, milyen megszólítási forma szerepeljen a végső, kinyomtatott változatban? Végül közösen a tegeződés mellett döntöttünk. Nem tudom, hogy az egész közvetlenségén mennyit változtatott volna, ha eleve második személyben kérdezek; ha most belegondolok, a tizenegy magnós találkozás alatt egyszer se szólított a keresztnevemen, de ez az apróság, azt hiszem, hozzátartozik a könyv születéséhez.

Volt aztán átmenetileg a birtokomban egy olyan tárgy Csorba Győzőtől, ami mindennél erőteljesebben befolyásolta a hozzá való viszonyomat, noha ezt a darabot sem közvetlenül tőle, hanem szintén az özvegyétől kaptam – ezt azonban nem örökbe. A Rómában 1947–48 fordulóján, a Magyar Akadémia ösztöndíjasként amolyan munkanapló módjára vezetett, keményfedeles, gyűrűs füzetről van szó, melyet Margitka valamikor 1996 kora nyarán, húsz darab, Takács Jenőhöz és feleségéhez írt Csorba-levél társaságában adott oda, hogy nézzem meg, tudok-e kezdeni valamit velük. Hogyne tudtam volna: az 1996. novemberi *Jelenkor* ezek miatt a megsárgult papírú kéziratos iratok miatt lett teljes egészében Csorba Győző-émlékszám. A szövegek gondozásának kérdéseiről, arról a vívódásról, amit egy ilyen jellegű kéziratnak a közreadása nemcsak ebben a nagyon speciális esetben jelent, részletesen írtam a napló bevezetőjében, illetve a levelek lábjegyzeteiben, s később, amikor a teljes változat a Pannónia Könyvek sorozatában 2002-ben megjelent, a könyv előszavában is. Ezeket nem ismételtem el; az viszont feltétlenül ide tartozik, hogy a saját Csorba Győző-képem ennek a néha verejtékes, néha a tökéletes sötétben tapogatózó filológiai aprómunkának köszönhetően kerekedett ki és vált teljessé, így egészült ki a valóságban ismert ember portréja azzal az addig mindig csak elképzelhető, de már jelen nem lévő figurának a körvonaláival, melyet ezek a kéziratok elő-előhívtak vagy feltártak. A kézírásából bogarásztam ki egy általam öreg férfiként közlelő ismert nagyszerű embernek a fiatalkori időszakát, és éltem át néha valóban betűről betűre, törléseken, javításokon, kiolvashatatlan szavakon, félbehagyott töredékeken, nekem egyáltalán nem értelemszerű rövidítéseken átvergődve a legigazibb boldogságát. Annak az időnek a sétáit, barangolásait, kirándulásait, útjait, utazásait követhettem vele fél évszázaddal később, papíron, elsőként olvasva, át Rómán, el a Comói-tó partján, Sziciliában, a Vezúv lábánál, keresztül-kasul az ő akkor először látott és nagyon megszeretett Olaszországában, amelyek számára bizonyára az élet mindennél intenzívebb és semmihez nem fogható érzékelését jelentették. Ezzel került az én szememben végső egyensúlyba az ő két oldala. Meggyőződése, hogy ebben a nem egészen fél esztendőben, abban a nem teljesen felhőtlen korban Csorba Győző a külső életét pontosan a mindenkori hatalmas belső életének az arányai szerint élte át.

Affolter, Meyer, Beil

(*Don Juan, avagy a boldog család*)

Csorba Győző emlékének

AFFOLTER	a rendező és anya és feleség
MEYER	a fia
BEIL	férje és Don Juan és Hermann Beil
A színhely	színpadias Sevilla
A kor	jó kosztümök kora

AFFOLTER

Nem nem nem nem nem
Beil
Maga nem egy színész
nem egy par excellence színész
Ezt tudom én
tudja maga
ez tudva van Beil
De Beil
maga evvel ne foglalkozzék
Magának nem kell magát
hogyan úgy mondjam
ontológiaiilag
sem ontológiaiilag sem históriaiilag elhelyezni
Ne gondoljon arra
hogyan maga nem színész
Egyébként is
mi az hogyan színész

A szöveg Hermann Beil kérésére íródott, aki, többek közt, dramaturgként Claus Peymann munkatársa, aki, többek közt, Thomas Bernhard rendezője. A címforma rá utal, a „Ritter, Dene, Voss”-ra, ahogy ott, itt is a játszó színészek neve adja a címet. A dramolettet (Bernhard-szó) Salzburgban mutatták be 2006 májusában, több más „Don-Juan-szöveggel” és Mozart-zenével együtt, Therese Affolter, Markus Meyer és Beil közreműködésével.

A 2005. szeptemberi *Jelenkor* olvasója még más összefüggésekre is lelhet. (ep)

MEYER

Színház az egész világ
és
színész benne minden ember

AFFOLTER

Maga

MEYER

Minden ember

AFFOLTER

Maga
most
ebbe ne
szóljon bele
Nekem sem kell magukat
hogy úgy mondjam
sem ontológiaiilag sem históriailag elhelyezni
A szöveget se
Egyszerű szerző egyszerű szövege
Ne komplikáljuk túl
adjuk meg neki a tiszteletet
mint minden szövegnek
De túlkomplikálni nem
nem túlkomplikálni
Beil
mint jól tudja
maga mindent jól tud
ez egy Don Juan-szöveg egy Don Juan utáni korból
Post trans über Don Juan
Emlékszik
maga mindenre emlékszik
milyen pontos és reménytelenül kietlen
Max Frisch
Max Frisch színhely- és kormeghatározása
a Don Juan-darabjában

MEYER

A színhely színpadias

AFFOLTER

Maga
most
ebbe ne
Beil

BEIL

A színhely színpadias Sevilla
A kor jó kosztümök kora

AFFOLTER

Úgy van
Beil
Tud maga
ha akar
Mindent tud
A színház bolondja
mindent
Az első csak szellemes
és pontos
Emlékeztet minket
hogy színházban vagyunk

MEYER

Színház az egész

AFFOLTER *szigorúan ránéz*

Emlékeztet minket
hogy színházban vagyunk
Salzburgot
ab ovo
így építették
Mindig elfelejtem Beil
hogy maga is osztrák
Az ember azt elfelejti
hogy valaki osztrák
Meghallom
hogy osztrák
és elfelejtem
hogy osztrák
Vajon így van evvel
egy osztrák
is
Beil
Ne válaszoljon

BEIL *nem válaszol*

AFFOLTER

Olyan egyszerű
az osztrákokat szidni
primitív
Olyan kézenfekvő
A németeket is
szidni a németeket is
egyszerű
Ők még örülnek is
szeretik
Szeretik
ha szidják őket

A magyarokat is
egyszerű
kézenfekvő
szidni
Látsz egy rossz pincért
Limában
langyosan hozza ki a homárt
és közben
veszekszik a kenyereslánnyal
és könnyű izzadságszaga van
melyet az enyhe tengeri szél röpít
a zord Beil
a zord
Andok felé
és rögtön azt mondod
ez biztos magyar
Magyar
Szociológiailag is valószínűsíthető
1956-ban mehetett ki
56
50 éve épp 50 éve
Elég öreg lehet
Egy öreg magyar pincér Limában
izzadságszagban
aki soha nem ehetik gulyást
csak
homárt
Szomorú ez Beil
És már a kenyereslány se akar lefeküdni vele
Savanyú vagy János bácsi
ezt mondja a kenyereslány Beil
Janosch batschi Beil
Nem beszélek összevissza Beil
nem minden rendező hülye
és nem minden dramaturg fényes mint a nap
De hát ezt maga tudja Beil
mindent tud
maga színházi ember
a színház örültje
mindenestül a színház örültje
Tehát János bácsi
mondja a kenyereslány
tehát magyarul mondja
Erre szokott rá az ágyban
a limai ágyban
Egy limai ágyban Beil varázsosan hangzik

fölteszem varázsosan hangzik
fölteszem maga is fölteszi Beil
varázsosan hangzik hogy János bácsi

MEYER

János bá

AFFOLTER *szigorúan ránéz*

BEIL

János bácsi

AFFOLTER

Kizárólag az ágyban
Amikor kiszeretett belőle
a kenyereslány
a kenyereslány János bácsiból
akkor már nem János bácsinak szólította
hanem hogy szólította Beil
Beil
Nem kell ahhoz magyarnak lenni Beil
hogy egy magyart megértsünk
Mínthogy ők se értik magukat
így aztán szabad a pálya
Nos Beil

MEYER *nem tud megszólalni*

AFFOLTER

Maga most ebbe ne
Csend

MEYER

Don Juan
így hívta a kenyereslány

BEIL

Don Juan
az ágy után
így hívta a kenyereslány

AFFOLTER

No de hol is hagytuk abba Beil
Mert valahol abbahagytuk
Látja Beil
ez Don Juannal nem fordulhat elő
És mért nem fordulhat elő
Meyerhez
Maga most ne
Mert Don Juan a pillanaté
Nem hagyja abba
mert nem is kezd el
És mért Beil
Maga most ne

MEYER

Hagyjanak békén
Hagyjanak békén az érzelmi életükkel
Jó hogy már nem szex
Öt évig nem beszéltem Beillel
egy hónapja beszélünk
és akkor rögtön ezt
Öt év az már idő

AFFOLTER

Don Juan a pillanat embere
A pillanat nem kezdődik
és nem végződik
A pillanat végtelen
De mi hol hagytuk abba Beil
Lenne szíves

BEIL

Nem
Csend

AFFOLTER

Nem
Mi az hogy nem
Rendben Beil
Maga egy színházőrült Beil
A színházőrültek élete hosszú Beil
Rendben
De nem biztos hogy szerződést is kapnak
Folytassa
Mondja

BEIL

Már megmondtam
Nem nem nem nem
Többet nem mondom

AFFOLTER

Ah Beil
bocsásson meg
Én csak most jöttem rá
hogy maga
hogy maga már a szöveget
Már megmondtam
Nem nem nem nem
Ah Beil
Hogy maga már a szöveget mondja
Szóval hogy a maga nemje művészi nem
nem pedig szakszervezeti ellenállás
Helyes Beil
A szakszervezet fontos

de a művészet fontosabb
ezt maga tudja
mindent

MEYER

Vita brevis ars longa

AFFOLTER

Kuss

Én hibáztam Beil

Milyen érzéki a maga ajka

erre lehetne építeni

erre a fényre

erre a gyöngyházragyogásra

MEYER

Kihasználnak

és ezért aztán

meggyűlölnék

AFFOLTER

Nem ellen

nem anti

nem anti-Don Juan Beil

A maga Don Juanja nem

Ezt értse meg

A maga Don Juanja

mint egy Don Juan-alakú úr

A jelenléte egy Don Juan-alakú

jelenléthiány

Ért engem Beil

Feleség gyerek

ennek a Don Juannak családjá van

családjá Beil

Contradictio in adjecto

Tanult latint Beil

BEIL

Tanultam

És ógörögöt is

Giga:s giganta gigantos giganti gigan

És

Gigante gigante gigantoin gigantoin gigante

AFFOLTER

Elég

BEIL

Természetesen

csönd üvölt

Gigantes gigantas giganto:n gigantes

csönd

AFFOLTER

Édesem
hát én ezt nem tudtam
hogy ez magának ennyire nehéz
Sztanyiszlavszkij
Ne gondoljon mindig
Sztanyiszlavszkijra

BEIL

Nem gondolok

AFFOLTER

Peymann
Mindig Peymannra se

BEIL

Nem gondolok

AFFOLTER

Helyes Beil helyes
Folytassuk
Szóval az a „nem”
az Don Juan-i nem
az egy fáradt nem
egy unatkozó nem
Ez a nem nem mond semmit
nem negál semmit
hiszen nincsen állítás
És egyáltalán
Don Juannak nincsen köze a szavakhoz
Néha nemet mond
néha igent mond
azt mondja szeretlek
azt mondja nem szeretlek Beil

BEIL

Nem szeretlek

AFFOLTER

De ez semmit nem jelent
semmit
ez csak afféle zene
Don Juan csábító
és a csábító nyelve a zene

MEYER *pofát vág*

Kierkegaard

AFFOLTER *szigorúan ránéz*

Nézze csak Beil
ezt hagyjuk ki
Kölni kuki müncheni mumi berlini baszi
salzburgi szuszpenzor

BEIL *kérdezi*

Szuszpenzor

MEYER

Heretartó

Tasak formájú tartó amely a lógáló herék

Álmodozva

Lógáló

AFFOLTER

Ezt mind kihagyjuk

Köln München Berlin Salzburg

ezt mind kihagyjuk

Ezek azt hiszik

ezek a magyarok azt hiszik

hogy minden

minden ami a lábuk közt van

az szellemes

Kihagyjuk

De hiába Meyer

hiába

mert magának ezekről már eszébe jutott

mi jutott az eszébe

az anyja jutott az eszébe

MEYER

Anyuka

AFFOLTER

Aki én vagyok

MEYER

Micsoda zsémbes hárpia lett öregkorára

Egy markotányosnő

folyton kínozza

apát folyton kínozza

csak mondja csak mondja csak mondja

mindig tudja mikor sok

és addig mindig el is megy

akár egy gép

Hárpiagép

aki még szenved is

AFFOLTER *mint anya*

Gyere csak ide kicsi fiam

Gyere

Itt van nemde

nemde

ez a te apád

Egy kész Don Juan

Nahát

Akkor kérdezd meg most tőle

kicsi fiam
hogy szeret-e engemet
Így direkt
hogy szeret-e engemet még

MEYER

De anyuka

AFFOLTER *mint anya*

Kérdezd meg szó szerint

AFFOLTER

És itt rángatni kezdi az anya a fia inge ujját

Maga Beil

maga pedig lehajtja a fejét

Mindenki azt hiszi

a felesége azt hiszi

a fia azt hiszi

én azt hiszem

a nézők is azt hiszik

hogy maga egy ripacs

Önsajnálát

önsajnálátból ripacsizmus

lehajtott fej

világfájdalom

Nix világfájdalom Beil

nix nix nix

Lehajtja Beil

de unalmában hajtja le

Maga Don Juan Beil

Aki meg van hódítva

az unalmas

MEYER

De anyuka

AFFOLTER *mint anya*

Nix deanyuka

AFFOLTER

Lehajtani

Lehajtani a fejet

Maga is lehajtani

De itt nincs semmi

Csak szimmetria

AFFOLTER *mint anya*

Jellemző

apa és fia

Mintha ikrek volnának

Egyik kutya

másik eb

MEYER *magának*

Micsoda szemérmertlenség
nem kérdezek semmit
Hagyjanak békén
Hagyjanak békén az érzelmi életükkel
Jó hogy már nem szex
Öt évig nem beszéltem az apámmal
egy hónapja beszélünk
és akkor rögtön ezt
Öt év az már idő

Anyjának

Ne rángasson mama kérem

AFFOLTER *mint anya*

Rendben kislám
nem rángatlak
igazad van
nem rángatlak
Csak kérdezd meg szépen
apádat
szeret-e

MEYER

Persze hogy szeret

AFFOLTER *mint anya*

Ne segíts
Kérdezd meg

MEYER

Nem kérdezem
Csönd

BEIL *nagyon halkán*

Kérdezzél meg

MEYER

Apa
Apa te
Apa te szeretted
a mamát

BEIL

Nem

AFFOLTER *mint anya; kezét az ég felé csapja, mint
futballisták gól után*

Ugye
Megmondtam előre
Te is láthatod
nem szeret
svarc auf vejsz nem szeret
te vagy fiam rá az élő bizonyíték
nem szeret

Hetvenhárom éves
és nem szeret
Tessék
Hetvenhárom
MEYER *nevetni kezd, halkán és gyorsan; mintha
ez volna a vége, aztán mégis folytatódik*
AFFOLTER *mint anya*
Mondja meg
mondja meg még egyszer
szeret-e
BEIL
Nem szeretem
Már megmondtam
Nem nem nem nem
Többet nem mondom

„AZ ÚT VÉGE”

Kassák Lajos öt levele

Csorba Győző emlékének

Az út vége – Kassák Lajos 1946-ban írt, de csak hét évvel később, 1963-ban megjelent regényének a címe.¹ Itt a szókapcsolatot áttételesen, idézőjelbe téve és kettős értelemben használjuk. Egyrészt azt jelezzük a kifejezéssel, hogy személyes kapcsolatom az 1967-ben, nyolcvanéves korában elhunyt Kassák Lajossal az író pályájának utolsó éveiben teremtdött meg. Másrészt a szókapcsolat azt is érzékelteti, hogy az idős Kassák Lajos jelenléte a *Jelenkor* című folyóiratban jócskán közrejátszott abban, hogy ezek az évek a lapnál szerkesztői munkám végét hozták el. A *Jelenkor* elleni irodalompolitikai támadásban és a szerkesztő menesztésében szerepet játszó mindhárom dokumentum elmarasztalta Kassák közlését a *Jelenkorban*. Támadták mind a zenei vitában kifejezett nézeteit,^{2/a-b} mind nonfiguratív képeinek közlését.³

Személyes emlékeimet Kassákról már korábban, a hetvenes évek elején megírtam és közöltem.⁴

¹ Kassák Lajos: *Az út vége*. [Regény.] Magvető, Bp., 1963.

^{2/a} „...a *Jelenkor* vitacikkeinek többsége ingerülten, a ma polgári művészetének kritikátlan elfogadására buzdít; Schönberg, Sztravinszkij, Weber [sic! Webern helyett] műveinek feltétel nélküli dicséretére; s a vita odáig fajul, hogy egyik neves írónk azokat a zenetörténészeket, kritikusokat, Szabolcsi Bencét és Molnár Antalt, akik (egyébként 1924-ben) kiálltak Bartókért és Kodályért és (még haladó polgári szemszögből) gyakoroltak bírálatot Schönberg és Sztravinszkij művészetének egyes vonásai felett, ezért zsdánovistáknak nevezte.” „Tévedések és torzítások”. [Szerkesztéségi cikk, melynek szerzője valójában Szabolcsi Miklós.] *Népszabadság*, 1963. december 8. 7. p.

^{2/b} „Helyt adnak [ti. a *Jelenkorban*] Kassák inszinuáló rágalmainak, ahol Szabolcsi Bencét – azért, mert már a húszas években kiállt Schönbergékkel szemben Kodály és Bartók mellett – zsdánovistának nevezzi. Ezt nemcsak leközlük, hanem meg sem cáfolják a lapban.” Feljegyzés a *Jelenkorról*. Budapest, 1963. december 13. A pártközpont archívumából közli Huszár Tibor: *Mit ér az ember, ha...* Szabad Tér Kiadó, Bp., 1990. 213. p. A közlő megjegyzése: „A korszak irodalompolitikai gondolkodása szempontjából szolgálhat közzétmintául a fenti dokumentum.”

³ „A folyóirat [a *Jelenkor*] a korszerű kifejezési mód keresése, illetve kísérletezés ürügyén olyan utakra tévedt, amelyek a szocialista realista alkotói módszerrel ellentétesek. [...] E megállapítások részben a *Jelenkor* képanyagára is vonatkoznak. E téren az úgynevezett absztrakt ábrázolás szélsőséig, a nonfiguratív kifejezési formáig jutott el egyes képzőművészeti alkotások közlésében (Kassák-rajzok).” Kassák Lajos három rajza megjelent: *Jelenkor*, 1962. 6. sz. 781., 790., 810. p. Csendes Lajos jelentése Kis Istvánnak a *Jelenkor* című folyóiratról. 1964. április 10. *Zárt, bizalmas, számozott. II.* Osiris Kiadó, Bp., 2004. 41. p.

⁴ Tüskés Tibor: *Az értékek tisztelője. Kortársak Kassák Lajosról.* (Szerk.: Illés Ilona, Taxner Ernő.) Petőfi Irodalmi Múzeum. Bp., é. n. [1972.] 195–200. p. – Tüskés Tibor: „Kassák-emlékek és egy interjú”. T. T.: *Pannóniai változatok.* Szépirodalmi, Bp., 1977. 283–290. p. Ugyanitt újraközöltem annak a beszélgetésnek a szövegét, amelyet Kassákkal folytattam a „szép könyvről” 1965-ben. Uo. 291–296. p. Az interjú eredetileg megjelent: *A könyv*, 1965. 4. sz. 131–132. p. Kassákkal kapcsolatos további emlékeim: „A szerkesztő; Fegyelmi interjúért”. T. T.: *Időrosta. Egy szerkesztő emlékei.* Pannónia Könyvek, Pécs, 1994. 71–76. p.

Levelezésgyűjteményemben Kassák Lajos tíz levele maradt fenn. A tíz levél közül a szükséges jegyzetekkel ezúttal azt az ötöt adom közre, amely közérdekű, Kassák és a *Jelenkor* viszonyát dokumentálja. A további öt levél vagy személyes vonatkozású, vagy néhány soros, és pusztán Kassák kézirat- és rajzküldeményét, visszaküldött korrektúráját kíséerte.

Kassák és a *Jelenkor* kapcsolatát az Esztergomban élő művészettörténész és tanár, Dévényi Iván (1929–1977) teremtette meg. Dévényinek a *Vigiliában* 1957-től képzőművészeti rovata volt, amelyben rendszeresen beszámolt a hazai képzőművészeti élet eseményeiről, kiállításokról, évfordulókról, művészeti könyvekről, előtérbe állítva a modern és avantgárd, a nem szocialista realista művészeti törekvéseket. Dévényi kapcsolatkereső és kapcsolatteremtő személyiség volt. Jellemző eset: amikor 1959 szeptemberében a *Vigiliában* cikket közölt Csontváryról, írását elküldte Fülep Lajosnak, aki a küldeményre levélben válaszolt neki. Kassákkal is szoros kapcsolatot ápolt. Rendszeresen meglátogatta Pesten, és többször vendégül látta az Esztergomban szívesen tartózkodó, a Dunában horgászó Kassákat. Levelezésemben három olyan Dévényi-levelet találtam, amelyet Kassák aláírt. 1964. április 5-én kelt levelezőlapját például így kezdi: „itt beszélgetünk Kassák mesteréknél...”

1957 nyarán született meg Kassák fejében az az ötlet – amelynek megvalósításába Dévényit is bevonta, és a levelezés technikai lebonyolításában segítőtársként maga mellé vette –, hogy huszonkét kérdéssel az európai művészeti élet több tucat jeles képviselőjéhez fordulnak, és a beérkező válaszokból a hazai művészeti életet inspiráló könyvet szerkesztenek.⁵ A terv azonban nem valósult meg. Részben a beérkező válaszok késtek, csurrantak-cseppentek, részben az akkori hazai könyvkiadási viszonyok nem engedték volna meg egy olyan könyv megjelenését, amelyben – Kassák szavaival – „a mai művészet minden ága mestereinek nyilatkozatai” szerepelnek „a modern művészeti törekvések mai értékeléséről”. A megkérdezettek között szerepelt Jean Cocteau is, aki a huszonkét kérdést tartalmazó levélnek az utolsó lapját terítette maga elé, és csupán az azon szereplő négy kérdésre válaszolt, ugyanazon papíron, kézírással, a kérdésekhez húzott vonalakkal jelezve, hogy melyik kérdéshez van hozzáfűznivalója.⁶

Abban az öt évben, amikor 1959 és 1964 között a *Jelenkort* szerkesztettem, négy alkalommal volt szó Kassák munkásságáról a folyóiratban. Dévényi Iván Kassák és Victor Vasarely Párizsban megjelent közös reprodukciós albumáról írt.⁷ Somlyó György Kassák francia nyelvű verseskötetét méltatta.⁸ A folyóirat először közölte Martyn Ferenc ceruzarajz-portróját Kassákról.⁹ És ugyancsak Dévényi Iván adott hírt Kassák nemzetközi körkéréséről és a válaszokat tartalmazó könyvtervről.

Kassák ezekben az években a *Jelenkor* megbecsült szerzője volt. 1962-ben és 1963-ban hat alkalommal szerepelt a lapban. Két alkalommal három-három verse jelent meg.¹⁰ A *Jelenkor* fennállásának öt éves jubileumi ünnepeére elküldte *Emlékkoszorú* című, első feleségét, Simon Jolánt elsírató, nagy terjedelmű versét,¹¹ valamint a folyóiratot köszöntő

⁵ A vállalkozásról több alkalommal szó esik Kassák Lajos Gara Lászlónak Párizsba írt leveleiben. „Kassák Lajos és Kassák Lajosné levelei Gara Lászlónak”. *Jelenkor*, 2004. 3. sz. 288–300. p.

⁶ A beérkezett mintegy húsz válasz közül egyet ismerünk. Dévényi Iván: „Jean Cocteau sorai Kassák Lajoshoz”. *Jelenkor*, 1964. 2. sz. 155–157. p. A cikk mellett Jean Cocteau sorainak hasonmása.

⁷ Dévényi Iván: „Kassák és Vásárhelyi reprodukciós albuma”. *Jelenkor*, 1962. 2. sz. 270–271. p.

⁸ Somlyó György: „Hommage à Lajos Kassák”. *Jelenkor*, 1963. 6. sz. 570–571. p.

⁹ Martyn Ferenc: „Kassák Lajos”. (Ceruzarajz, 1963.) *Jelenkor*, 1963. 11. sz. műmelléklet.

¹⁰ Kassák Lajos: „Emlékek nélkül”; „Nyugtalanág tükörképe”; „A börtönőr imája”. *Jelenkor*, 1962. 4. sz. 449–450. p.; Kassák Lajos: „Egy ember”; „A magam kenyerén”; „Jó órában”. *Jelenkor*, 1963. 8. sz. 683–684. p.

¹¹ Kassák Lajos: „Emlékkoszorú”. *Jelenkor*, 1963. 11. sz. 995–999. p.

üdvözetét.¹² A helyi hivatalos művészetpolitikában nagy felzúdulást váltott ki a lapban megjelent három nonfiguratív rajza.¹³ Ugyancsak kemény bírálatban részesült a szocialista kritika részéről országos szinten az a tanulmánya, amelyet Granasztói Pálnak és Fodor Andrásnak a folyóiratban közölt esszéi nyomán kibontakozott, zenei tárgyú vitához küldött hozzászólásként.¹⁴

A *Jelenkortól* való távozásom után a lapban Dévényi Iván írt recenziót Kassák két könyvéről.¹⁵ Továbbá közvetlenül Kassák halála előtt jelent meg Takáts Gyula visszaemlékezése és Kassák egy rajza a pécsi Modern Magyar Képtár anyagából,¹⁶ valamint Kassák két verse.¹⁷ A szerző halála után Pákolitz István nekrológja látott napvilágot a lapban,¹⁸ az alkotó tévedéseit is emlegetve, és jótékonyan elhallgatva Kassák és a *Jelenkor* korábbi kapcsolatát.

Kassák Lajos munkásságával – különböző összefüggésben – az író halála után is többször foglalkoztam: az esztétikai nevelésről szóló könyv,¹⁹ könyvkritika,²⁰ az összehasonlító verselemzés²¹ műfajában.

A levelek keltezését és a levelek szövegének közlését egységesítettem, megőrizve Kassák helyesírásának néhány jellegzetességét. A leveleket ma a Petőfi Irodalmi Múzeum kézírattára őrzi.

*

1.

[Postabélyegző: Budapest, 1962. május 28.]

Kedves Kollégám,

megkaptam a *Jelenkor* példányát és ezúttal köszönetet mondok azért, hogy lehozták Dévényi Iván jegyzetét az Albumról és Magának gratulálok a tartalmas, színvonalasan szerkesztett laphoz. Öröm látni, hogy távol Budapesttől létezik egy lap, ami kinőtt a provincializmusból, a nemzedéki problémákból és öntudatosan a magyar irodalom nivóját iparkodik minél magasabb szintre emelni. Szerkesztői felfogását a maga egészében helyesnek tartom és így nincsenek, legalábbis pillanatnyilag nincsenek különösebb tanácsolni valóim. Haladjanak tovább ezen az úton, szigorú kritikai szempontokkal és igényességgel, akkor beteljesíthetik hivatásukat. Őszinte megbecsülésemet azzal is ki

¹² Kassák Lajos: „Üdvözet”. *Jelenkor*, 1963. 12. sz. 1181. p.

¹³ *Jelenkor*, 1962. 6. sz. 781., 790., 810. p. Vö. 3. sz. jegyzet.

¹⁴ Kassák Lajos: „Közbeszólás”. *Jelenkor*, 1963. 5. sz. 460–463. p. Vö. 2/ a-b. sz. jegyzet.

¹⁵ Dévényi Iván: „Kassák Lajos: Egy lélek keresi magát”. *Jelenkor*, 1965. 9. sz. 876–878. p.; Dévényi Iván: „Költészet és képzőművészet. Kassák Lajos: Mesterek köszöntése”. *Jelenkor*, 1966. 7. sz. 666–668. p.

¹⁶ Takáts Gyula: „Kép Kassák Lajosról”. *Jelenkor*, 1967. 5. sz. 436–440. p. – Kassák Lajos rajza: *Jelenkor*, 1967. 5. sz. 439. p.

¹⁷ Kassák Lajos: „Reményeim ígérete”; „Miért és meddig”. *Jelenkor*, 1967. 7–8. sz. 609. p.

¹⁸ Pákolitz István: „Kassák Lajos”. *Jelenkor*, 1967. 9. sz. 826–827. p.

¹⁹ Tüskés Tibor: „Az író, aki festőművész is”. T. T.: *Testvérműzsák*. Móra, 1979. 163–173. p.

²⁰ Tüskés Tibor: „Kassák Lajos: Üljük körül az asztalt”. T. T.: *Mérték és mű*. Szépirodalmi, Bp., 1980. 25–29. p.

²¹ Tüskés Tibor: „Így látták Bartókot. (Kassák és Weöres versének párhuzamos megközelítése.)” T. T.: *Triptichon*. Szépirodalmi, Bp., 1986. 216–234. p.

akarom fejezni, hogy mellékelten küldök három verset, s ha jónak gondolják, kérem, adják közre a Jelenkorban.

Kérem, fogadja szívélyes baráti üdvözetemet

Kassák Lajos

U. i.

Kérem, hogy a lap folytatólagos számait szíveskedjenek küldeni.

Géppel írt, kézi aláírású levél, borítékban. Az utóirat is kézzel, tintával írt. Címzés: „Jelenkor” szerkesztősége, Pécs, Széchenyi tér 16. Feladó: Kassák Lajos, Budapest, III. Bécsi út 98. A levél alján Csorba Győző kézírásos megjegyzése: Megnézni a központoszást! Cs. Gy.

Dévényi Iván jegyzete: Dévényi Iván: „Kassák és Vásárhelyi reprodukciós albuma”. *Jelenkor*, 1962. 2. sz. 270–271. p. – *küldök három verset:* „Emlékek nélkül”; „Nyugtalanág tükörképe”; „A börtönőr imája”. Megjelent: *Jelenkor*, 1962. 4. sz. 449–450. p. – *a lap folytatólagos számait: a Jelenkor szerkesztősége tíz magyar írónak – köztük Kassák Lajosnak – küldte a folyóiratot tiszteletpéldányként. A folyóirat 1962-ig kéthavonta, 1963-tól havonta jelent meg.*

2.

[Budapest,] 1963. március 7.

Kedves Uram,

10 hétig Párisban voltam, s így csak most válaszolhatok időközben küldött levelére, s csak most juttathatom el a laphoz a kért cikket. Gondolom, megüti a közölhetőség mérlegét. Szeretném, ha küldeményem megérkezését nyugtázná.

Párisban megjelent egy francia nyelvű könyvem 60 verssel 37 belga, francia költő fordításában. Szeretném, ha a lap közölné róla érdemleges kritikát. Remélem, a kiadó a könyvet már megküldte Önnek.

Ugyancsak Párisban nagy retrospektív kiállításom is volt, amelyről jelentős elismeréssel írtak a francia-belga lapok. Remélhetőleg a könyvről és a kiállításról a hazai lapok is megemlékeznek.

Úgy hiszem, olvasta, hogy az Angyalföld című regényemből készült film megnyerte a Mar del Plata-i fesztivál első díját. Ilyen még nem fordult elő a magyar filmgyártás életében. Örülök ennek a meglepetésnek.

Legközelebb ismét küldök valami közölni valót.

Szívélyesen üdvözli:

Kassák Lajos

Kézzel, tollal írt levél, borítékban. Ajánlott. Címzés: Tüskés Tibor szerkesztő, „Jelenkor” szerkesztősége, Pécs, Széchenyi tér 16. Feladó: Kassák Lajos, Budapest, III. Bécsi út 98.

a kért cikk: Kassák Lajos: „Közbeszólás. [Hozzászólás Granasztói Pál és Fodor András írásához a folyóiratban a modern zenéről zajló vitához.]” *Jelenkor*, 1963. 5. sz. 460–463. p. – *francia nyelvű könyvem: Hommage à Lajos Kassák.* (Bruxelles, 1963. La Maison du Poete.) A kötet előkészületeiről és megjelenéséről szó esik Kassák Lajos Gara Lászlónak 1962. január 11-én és 1963. április 6-án írt levelében. „Kassák Lajos és Kassák Lajosné levelei Gara Lászlónak”. *Jelenkor*, 2004. 3. sz. 288–300. p. – *Szeretném, ha a lap közölné róla érdemleges kritikát:* a közölt kritika: Somlyó György: „Hommage à Lajos Kassák”. *Jelenkor*, 1963. 6. sz. 570–571. p. – *Angyalföld című regényemből készült film:* Kassák Lajos *Angyalföld* című regényéből készült film címe *Az angyalok földje*.

3.

Budapest, 1963. szeptember 25.

Kedves Tüskés Tibor,

megkaptam kedves levelüket, köszönöm és örültem neki, hogy gondoltak rám. Sajnos azonban ingatag egészségi állapotom miatt személyesen nem tudok részt venni az ünnepségen.

Hogy mégsem maradjak ki egészen a körből, ha helyeselné, küldenék néhány üdvözlő sort és egy általam jónak vélt *hosszabb* verset, amit valaki felolvashatna. Ugyanezt a verset mindjárt a lap részére is felajánlanám.

Ennyiben talán tanúbizonyosságát adhatnám, hogy szívesen dolgozom együtt Magukkal és komolyan becsülöm lapjukat.

Kérem, pár sorban válaszolja meg ezt a levelemet, hogy tudjam magam mihez tartani.

Szívélyesen üdvözlő:

Kassák Lajos

Kézzel, tollal írt levél, borítékban. Címzés: Tüskés Tibor szerkesztő úrnak, Pécs, Széchenyi tér 17. Feladó: Kassák Lajos, Budapest, III. Bécsi út 98.

örültem neki, hogy gondoltak rám: a szerkesztőség meghívása a Jelenkor öt éves fennállása alkalmából Pécsen, 1963. október 20-án rendezett ünnepi irodalmi estre szolt. – *küldenék néhány üdvözlő sort és egy általam jónak vélt hosszabb verset:* a küldemények Kassák Lajos 1963. október 4-én kelt levelével érkeztek meg. A hosszabb vers: Kassák Lajos: *Emlékkoszorú* című verse.

4.

[Budapest,] 1963. október 4.

Tisztelt Szerkesztőség,

Mellékelten küldöm a megbeszélte kéziratokat. Nagyon jól esne, ha a költeményt a novemberi számban hoznák.

Költeményem közvetítőjét arra kérem, hogy *ne szavalja*, csak mondja el vagy olvassa fel feszített hangzástechnika és magyarázó gesztusok nélkül. Törekvésem nem a zenei effektusok használata, hanem a *szótestek* plasztikus láttatása. Vagyis az optikai megjelenítés.

Remélem, tervüket sikerül jól megvalósítaniok.

Sikert és további jó munkát kívánok.

Kassák Lajos

[Budapest,] 1963. október 4.

Kedves Barátaim,

megkaptam és köszönöm szívélyes meghívásukat a Jelenkor jubileumi estélyére. De sajnos, be kell jelentenem, hogy ingatag egészségi állapotom miatt személyesen nem lehetek jelen a körükben, bár örömmel szorítottam volna meg kezüket azért a derék munkáért, amit lapjukban kifejtenek. Minden számukat érdeklődéssel olvasom el, mert túljutottak a provincializmus határvonalán, versenyben állnak a pesti lapokkal, és érzékelhető a továbbfejlődésük lehetősége. Mindez nem csekélység mind a szubjektív művészet, mind a társadalmi kultúrálódás szempontjából.

Külön dicséretre méltó, hogy körükben vendégül látják az érdekes idősebb nemzedéket, és helyet adnak a most érlelődő fiataloknak. Nem képviselnek klikk-szellemet, és nem szítanak amorális rivalizálást.

Szóval: az út, amin haladnak, elismerésre méltó és sokat ígérő.

Kívánom, hogy lendületük ne lankadjon, és a mércét saját meggyőződésük szerint emeljék mennél magasabbra.

Szeretettel és megbecsüléssel küldöm üdvözetemet.

Kassák Lajos.

Kézzel, tollal írt levél, borítékban. A „Kedves Barátaim” megszólítású üzenet is kézzel írott. Ajánlott. Címzés: Jelenkor szerkesztősége, Pécs, Széchenyi tér 17. I. Feladó: Kassák Lajos, Budapest, III. Bécsi út 98.

a megbeszélt kéziratok: Kassák Lajos: *Emlékkoszorú* c. verse. Megjelent: *Jelenkor*, 1963. 11. sz. 995–999. p. A vers mellett Martyn Ferenc Kassák Lajost ábrázoló portréja. (Ceruzarajz, 1963.) A másik kézirat: Kassák Lajos „Kedves Barátaim” megszólítású üzenete. Megjelent: *Jelenkor*, 1963. 12. sz. 1181. p.

5.

[Budapest,] 1967. április 7.

Kedves Tüskés Tibor,

örömmel olvastam 80. születésnapomra küldött üdvözetét. Jól esik tudnom, hogy vannak emberek, akik szívesen gondolnak rám, és megbecsülöm szeret[et]üket.

Elég sokat küszködtem az életben, de anélkül, hogy belegörbült volna a derekam, és feladtam volna ragaszkodásomat a szabadsághoz.

Maga még fiatal úszó, kívánom, hogy nagyobb bajok nélkül jusson át az örvényeken és zátonyokon.

Kedves családjával együtt fogadja szívélyes üdvözetemet.

Kassák Lajos

Kézzel, tollal írt levél, borítékban. Címzés: Tüskés Tibor író, Pécs, Surányi Mihály (sic!) u. 25. Feladó: Kassák Lajos, Budapest, III. Bécsi út 98.

80. születésnapomra küldött üdvözetét: Kassák Lajos 1967. március 20-án töltötte be nyolcvanadik évét. Ezt követően 1967. július 22-én hunyt el Budapesten.

Ondrok gödre

Részlet egy készülő regényből

I. könyv

(Óhaza)

Jánost közvetlenül a sok gyerek sodorta bajba. Ám még rosszabbul jár, ha a gyerekek csak szaporodnak. Magának se merete bevallani, de néha megnyugtatta, hogy fogynak is. Nagy gondján, hogy a sok örökös szétörökli majd a vagyont, a Nagy Kaszás enyhített valamelyest azzal, hogy időnként megsuhintott a családjában egy-egy fiatal életet. És nemcsak világra jövele előtt vagy újszülött-, csecsemőkorában, hanem máskor, a gyermekkor későbbi szakaszaiban is. Nemcsak a méhen belüli nyavalyákat és a különféle gyermekbetegségeket használta vágószerszám gyanánt, az egymást követő, szünni nem akaró járványokkal is jól metezett. És az olyan elterjedt kórokat is ügyesen forgatta a kezében, mint a tüdővész, amely a felnőtteket sem kímélte. Az utolsó, nagy kolerajárvány csak egy lányt vitt el az Árvai-gyerekek közül, de a hektika, ahogy a nép nevezte a veszedelmes légzőszervi betegséget, hatékonyabbnak bizonyult, mert János másodszülött fiát, Jánuskát támadta meg és ragadta el. Javultak tehát a vagyoni kilátások, bár a családfő ezt a halált akár el is engedte volna, mert megrázó volt.

Az Istvánnál három évvel fiatalabb fiú addig szinte nem is betegeskedett. Mindig jól evett, rendszeren fejlődött, makkegészségesnek látszott. Azonfelül erős, izmos, szinte robusztus gyerek volt, mint az Árvai-fiúk általában, vagy még erősebb, izmosabb. Ezért idősebbnek is látszott a koránál. Ez a testi fejlettség olyan nagy volt, hogy aki iskoláskorában az osztálytársai körében látta, azt hihette, azért rí ki annyira a többiek közül, mert túlkoros, megbukott és osztályt ismétél. Az apja örült ennek, mert, ha nem is fogta be előbb, mint a többieket, már nehezebb munkában is tudta használni.

De egyszer csak, tizenhárom éves kora táján elkezdett köhécseigetni. Nem tulajdonítottak neki különösebb jelentőséget. Tél volt, gondolták, nátha, megfázott. Az anyja hársfateát főzött neki, azt itatta vele minden este, lefekvés előtt. A köhécseelés nem szűnt. Ellenben átalakult szabályos köhögéssé. És attól kezdve szinte állandóan köhögött, különösen éjjel. Nem használt semmi növényi főzet. Recskén volt dolguk, magukkal vitték hát, és mikor végeztek, megmutatták Weinsteinnek. János ellenezte ezt a látogatást, mert különben nem szaladtak mindennel orvoshoz. Az azt mondta, sima megfázás. Felírt valami port, hogy azt szedje. Jánoska szedte is, de nem múlt el tőle a köhögés. Vártak egy darabig, aztán elmentek vele Péterkére. Megint nem külön miatta. Úgyis mentek volna,

vásár volt ott, és választási malacokat vittek eladni. Együttal Kőrössy doktort is felkeresték. Péterkén a körorvos mellett két magánpraxis is működött, a kettő közül ez volt az egyik. Kőrössy úgy vélte, hogy a gyerekek mellgyengesége van. Nem írt fel neki gyógyszert. Kíméletet, pihenést javasolt, és azt mondta, hogy majd kinövi. Elmúlt a nyár is, megint ősz lett, de Jánoska állapota nem javult, inkább romlott, pedig már kihagyták minden munkából. Most már nemcsak köhögött, hanem nehezen is lélegzett, és éjjelente, de néha napközben is úgy izzadt, hogy valósággal úszott a csatokban. És fogyott, mert egyre kevesebbet evett, csak piszkálta az ételt, pedig az anyja mindenféle finomságokkal kedveskedett neki. Elvékonyodott a karja, a combja, lelapult a melle, beesett az arca, elvesztette pirosbarna színét, megsápadt a bőre. Alig lehetett ráismerni.

A szülők megijedtek. Most már látták, hogy komoly baja lehet. Ezúttal Egerbe vitték, a nagyhírű Sziklayhoz. Teréz most már Bodonyba szeretett volna vele menni a javasasszonyhoz, aki gyógyított is, de János ellenezte, ő már orvospárti volt. A hosszú út komoly kockázattal járt. Már hűvös volt az idő, Jánoska még meg is fázhatott a kocsin, akárhogy felöltöztették, akármilyen meleg cserepet raktak is a lába alá. És valóban, ráadásul talán meg is fázott, mert hazajövet tovább romlott az állapota. Mindamelllett mégiscsak jól tették, hogy bezötykölödték vele, mert így legalább megtudták, mi a baja. A jeles tudor sűrű fejcsóválás közepette és jelentős pénzösszeg ellenében megállapította, hogy Jánoskának tüdőbaja van. Először mellhártyagyulladás volt. Az legyengítette a szervezetet. Úgyhogy a kór könnyebben megtámadhatta a tüdőt. Többféle por szedését javasolta, de őszintén megmondta, hogy ennek a betegségnek valójában csak egy ellenszere van: jó táplálkozás és friss levegő. Ha az nem segít, akkor imádkozhatnak, mert akkor már csak a Felettünkvaló, a legfőbb orvos tehet valamit.

Hazahozták a beteget, és a mondottakhoz tartották magukat. Teréz még finomabb, még táplálóbb ételeket főzött neki, szinte mindennap volt tyúkhúsleves, mert azt úgyszólván gyógyszernek tekintették, és igyekeztek a lelkére beszélni, hogy egyen. De nem erőltették, hogy naponta több órát töltsön a szabadban, mert a kinti, tétlen ácsorgás az udvaron vagy az urakra jellemző séta az úton teljességgel képtelenségnek tűnt fel előttük. Meg szerintük nem is lett volna célszerű. Közben beköszöntött a tél, elromlott az idő, megjött a köd, a nyirok, vagy ha kisöpörte is az eget a szél, és tiszta lett a levegő, olyan hideg lett, hogy azt nem volt szabad belélegezni. Majd legfeljebb tavasszal, akkor már sár se lesz az udvaron, se Ondrok gödrében, a faluban a mindenki szeme láttára végzett sétát ugyanis azért sem tartották volna helyénvalónak, mert a fiuk így ország-világnak hirdette volna, hogy beteg.

Jánoska tovább fogyott, és még jobban, még csúnyábban köhögött, és olykor már fuldoklott is. Napközben többnyire a konyhai lócán feküdt ruhástul. István után ő örökölte meg ezt az ülőalkalmatosságot. Néha elszundított. Ha ébren volt, egykedvűen nézett maga elé vagy a plafonra. Ritkán szólt. Rendszerint nyomott hangulatban volt. Nem sokat tudott a tüdővészről, és a szülei sem köttették a teljes igazságot az orrára, de sejtette, hogy rosszul áll a szénája. Amíg egészséges volt, megfigyelte, hogy ha kiderült valakiről a faluban, hogy az a baja, az emberek menten lehalkították a hangjukat, és cöccögtek a nyelvükkel, ha szóba került, és azontúl úgy beszéltek róla, mintha a pap feladta volna már

neki az utolsó kenetet, vagy mintha nem is élne, már meghalt volna. Sokszor tapasztalta ezt. A hozzájuk fonóba járó asszonyok is mindig így tettek, még az anyja is. Mióta hektikás lett, még el is hallgattak ilyenkor a jelenlétében, és megrovóan néztek arra, aki elszólta magát.

Jó lett volna, ha valakivel megoszthatja a gondolatait, félelmeit. Az apjával nem lehetett beszélgetni. Az anyja mindig csak azzal rágta a fülét, hogy egyen már, és takarózzon be rendesen, meg jól öltözzön fel, ha mégis kimegy az udvarra. A kistestvéreivel tudott még leginkább érintkezni. Azok sűrűn odamentek hozzá, kérdeztek tőle ezt-azt, megkérték valamire vagy játszani hívták. Eleinte legszívesebben mellé ültek volna a lócára vagy az ölébe, ha ő is ült, de csak álldogáltak a lóca végénél, mert az anyja nem engedte meg, hogy közelebb menjenek hozzá, neki magának pedig megtiltotta, hogy megfogja a kezüket, nehogy megfertőzze őket. Aztán lassan elszoktak tőle. Csak István nem változott meg irányában. Mindig érdeklődött, hogy van, és időről időre mellé ült, a lábához, a lóca végébe, és elmesélte, hol, merre járt, mi újság a világban. Csakhogy nem nagyon ért rá. Olykor egy hét is eltelt két mesélés között. Ami pedig a barátait, az idegen gyerekeket illeti, azokra végképp nem számíthatott. Vagy nem érdekelte őket többé, vagy a szüleik tartották őket távol tőle.

Jánoska átvészelte a második telet is. Ezt az évszakot viselte legnehezebben. Szinte állandóan bent feküdt a konyhán. Az anyja végül is nem engedte ki, akár milyen idő volt. Most már akkor sem, ha sütött a nap, és szárazon szikrázott a hó. Még az ámbitusra sem vagy az istállóba, az állatok közé. Pedig ott szeretett lenni, ott kevésbé érezte magát egyedül, mint a konyhán, ahol mindig tartózkodott valaki rajta kívül, vagy ha nem is, bármikor bejöhetett, ahol zajongtak, zörögtek, ahol az egészségesek éltek az életüket.

Megint tavasz lett, utána pedig nyár. Már olyan régen volt beteg, hogy a család valósággal megszokta, hogy az, hogy nem csinál semmit, kimarad mindenből, csak ott fekszik és várja, hogy beteljesedjen a sorsa. Maga is várta, de még nem mondott le mindenről, voltak vágyai is. Vágyott a szabadba, a napra. Mikor kizöldült, majd virágba borult minden, kitört börtönéből. De nem érte be az udvarral, a szérűvel, a kerttel. Ment Ondrok gödrébe, fel Misku-tetőre, de főként az erdőre, Tekerésbe, Lencsésbe, Lakba. Olykor még ebédre se jött haza, egész nap oda volt, csavargott, kószált. Ha elfáradt, leült, sőt lefeküdt. Még az is megesett vele, hogy elaludt, és csak órák múltán ébredt fel. Ilyenkor először sosem tudta, hol van, és csak lassan tért magához. Lepkék röpködtek, bogarak nyüzsögtek körötte, és néha, abban a hiszemben, hogy a földből kiálló rönk vagy ledőlt fatörzs, rászálltak vagy rámásztak. Láttá őket, láttá, hogy szépek, vagy hogy sürgönek-forognak, élnek az életüket, de nem érdekelték különösebben. Minden, ami körülvette vagy körötte zajlott, csupán háttér volt immár, közeg, amely előtt időzött, amelyben mozgott. Szinte közömbösen tekintett minden egyébire is, a fákra, bokrokra, virágokra, de még az útjába kerülő gombára is, amely azelőtt mindig izgalomba hozta, de most már fel se vette. Önmagával volt elfoglalva, a betegségével, azzal, hogy mi lesz vele, meghal-e vagy életben marad.

Néha úgy érezte, hogy meggyógyul, néha meg úgy, hogy menthetetlen. De itt kint, a természetben nem érte be annyival, hogy önmagát faggatja, hogy sötét-

ben tapogatózik, és homályos sejtelmekre alapozza a választ. Valami biztosat, kézzelfoghatót akart. Istenhez fordult, akihez egyébként reggel, este buzgón imádkozott. És, hogy annak könnyebb legyen válaszolnia, vagy hogy ő könnyebben értse a választ, segített neki. Egy egzakt, szinte tudományos módszert eszelt ki. Időről időre kinézett magának egy sima törzsű fát. Megállt előtte, elővette a bicskáját, kinyitotta, és két-három méterről belevágta. Ha beleállt, azt jelentette, hogy megmarad. Ha lepattant róla, vagy pár másodperc múltán kifordult belőle, akkor nem. A gond csak az volt, hogy a penge hol beleállt, hol nem, vagy egymás után többször is beleállt, aztán meg egyszer sem, meg voltak napok, órák, amikor egyáltalán nem. Azonkívül sok múltott a fán is. Egyik puha rostú volt, a másik keményebb, és nagy önfegyelem kellett hozzá, hogy mindig egyformát válasszon, hogy egyik vagy másik fafajta előnyben részesítésével ne befolyásolja az eredményt.

Mikor többször pattant le, mint beleállt, vagy egyáltalán nem állt bele, nagyon megijedt és elkeseredett. Elszorult a torka, megdermedt, és úgy tekintett magára, mint egy halálraítélltre. Ezt igazságtalannak tartotta. Miért kell neki meghalnia, nem szolgált rá, szeretne még élni, hisz alig élt még. Perelt a sorsával. Neheztelt, haragudott a betegségére, a bicskára. Fájt neki, hogy itt kell hagynia ezt a világot, az anyját, a testvéreit, az állatokat, mindent. Így már nincs értelme semminek, de talán nem is baj, hisz úgy se jó már neki semmi, kivéve... – és ilyenkor mindig eszébe ötlött, hogy van még valami, amiben örömet leli, és éppen a teste ennek az örömnak a forrása, annak ellenére, hogy az beteg. Tiltott, szégyenletes dolog ugyan, az apja szerint önfertőzés és bűn is, de mindig meggyónja, mert semmiképp sem akar így, a lelkén ezzel a szennyfolttal az Úr színe elé kerülni az Utolsó Ítélet napján.

Ilyenkor gyorsan körülnézett ott, ahol éppen volt, és megfelelő helyet keresett a fűben vagy az avarban, attól függően, hol állt az a fa, amelyet kiszemelt, tisztáson vagy más fáktól körülvéve, és minden különösebb előkészület nélkül leheveredett. Az oldalára fordult, kissé feljebb húzta a térdét, és a könyökére támaszkodott, hogy könnyebb legyen tartania a fejét. Még egyszer körülkémlt, hallgatózott, nem jár-e valaki a közelben. Majd kigombolta a sliccét, elővette a vesszőjét, és hüvelyk- és mutatóujja közé fogva elkezdte le-föl tologatni rajta a bőrt. Azelőtt máshol is csinálta, titokban, az ágyban a dunna alatt, a szénapadlásán, a kazalközben, a klozeton, Ondrok gödrében vagy máshol a határban, a rozszban, ha már jó magasra nőtt, de mióta megbetegedett, csak az erdőn, és főként nyáron. Valahogy kellett neki hozzá a fülledtség, az ölelő, simogató érzés, amelyet csak az eleven erdő adhat. Az nem tudott róla, de akaratlanul az apja szoktatta rá erre egészen kicsi korában. Ő élesztette fel az ágyékában idő előtt a nemiség szendergő kigyóját. Örömet akart neki okozni, és lovaglólülésben rendszeresen a lábfejére ültette, és úgy hintáztatta. Kis szerszáma, amelyet addig csak pisilésre használt, közben a combjához nyomódott, és ahogy az apja emelte a lábát, ütemesen masszírozódott. Nem tudatosodott benne mindjárt, hogy az még külön jó neki, csak sokkal később jött rá, és akkor maga is besegített némi izegéssel-mozgással, és attól fogva az lett a hintázásban a fő jó. Magömlése természetesen még nem volt, mert nem lehetett. Az csak később indult be, mikor kinőtte a lábhintáztatást, és már magához nyúlt.

Így, gyötrelmek, kétségek és önkielégítések közepette múlt el egy újabb nyár. Aztán őszt következett, és megint beköszöntött a tél. Megint beszorult a házba. De addigra már annyira lesoványodott, hogy csak csont és bőr volt, és éjjel-nappal úgy köhögött, fuldoklott, hogy rossz volt hallgatni. Kihúzott még egy telet. Tavaszra mintha javult volna az állapota. Valamivel többet evett, nem fogyott tovább, és némi életszín is visszaköltözött az arcába. Teréz már reménykedett. És akkor végzett vele a kór.

Pár nappal húsvét előtt történt. Erősen tavaszodott, de éjjelente még fagyott, nappal meg fúj a hideg böjti szél, pedig abban az esztendőben későn, áprilisban volt húsvét. Rajta kívül csak a bátyja, István tartózkodott otthon. A vetőgépet bütykölte kint, a csűrben. Az apja szántani ment Andrással Külső-Rácfalura. A nálánál két évvel fiatalabb György tehenet őrzött Borzsában, mert még nem hajtott ki a csordás. Az anyja mákot vetett Hosszúkon. A többi gyereket magával vitte. János javasolta, hogy legalább a két éves Pétert hagyja az anyjáiéknál, de Teréz úgy vélte, hogy majd ellesz ott a többivel.

Jánoska a szokásos helyén, a lócán feküdt a konyhában. Egykedvűen hallgatta a kiscsirkék csipogását. Egy ládában nyüzsögtek a kemence mellett. Pár napja keltek ki, és az idő miatt még nappal is bent, a melegen kellett őket tartani. Fűtöttek, de borzongott. Felkelt és a kemencepadkára ült. Jöttére, abban a hiszemben, hogy megint enni kapnak, a kiscsirkék a láda feléje eső végébe szaladtak.

Melengette egy darabig a hátát. Néha az ablak felé nézett, és látta, hogy kint már szépen süt a nap.

Felállt, felöltözött és kiment. Hunyorogva tekintett szét az ámbitusról, aztán lelépdelt a lépcsőn az udvarra. Még nem engedett fel a sár, de a teteje már megpuhult, és kissé ragadt. Odajött hozzá a kutya. Megsimogatta. Meg akarta nyalni a kezét, hagyta. A csűrből kalapálás hallatszott. Odament és megnézte, mit csinál István. Az nehezményezte, hogy ilyen hamar kijött. Szerinte várhatott volna még, amíg jobban felvergődik az idő. Jánoska vállat vont, aztán otthagya. Bekukkantott az istállóba. A tehenek üres helyét látva arra gondolt, ha nem lenne beteg, most ő volna velük Borzsában. De jó volna, gondolta lemondóan sóhajtván. Állt a placcon, aztán megint kiment az udvarra. Köhögés fogta el, váladék jött fel, kiköpte. Elsétált a kazlak felé, az új csűr mögé, amelyben a cséplő állt meg a lokomobil. Lenézett a patakba. Nem volt benne jég.

Aztán a kúthoz ment. Sokáig időzött ott, még a vályú szélére is leült. A vályúban jég volt. Ezt nem értette. Akkor hogy ittak belőle az állatok? – kérdezte magában. De aztán rájött, úgy, hogy ismét befagyott, miután az apja reggel feltörte benne a jeget. És látta is, hogy a régi jég félre van kaparva a szélére, és arra fagyott rá az új. Megnyomta az ujjával az új réteget. Vékony volt, ropogott, könnyen betört. Megint köhögött, megint köpött.

Felállt. Fázott az árnyékban. Odébb lépett, a kútkávéhoz, és nekidőlt. Ott melegebb volt, már odasütött a nap. Támaszkodott egy darabig, időről időre a szemközti nyárikonyhára, majd Lőrinc nagybátyja házának háttára pillantva, amelyen két nagy peceken egy hosszú létra függött keresztben. Már éppen indult volna befelé, mert itt is, a napon is fázott, amikor ismét köhögnie kellett.

Köhögött. Bár nem is annyira köhögés volt az, hanem inkább csak köhintés vagy torokköszörülés, és közben nem jött fel semmi. Csak az volt a szokatlan,

hogy amikor utána levegőt vett, az nem levegő volt, hanem valami más, sűrűbb, folyékony, mint a víz, mikor iszik az ember, és félrenyel. Ettől már köhögött, és amint újból levegőt vett, megint azt a folyékony valamit érezte, meg azt, hogy a légsövésbe akar hatolni. Visszaköhögte és megízlelte. Sós volt. Kiköpte, és látta, hogy piros.

Szaladt Istvánhoz a csűrbe, onnan meg a konyhára. De nem a színétől ijedt meg, volt már vér a szájában, vérzett már az ínye, hanem attól, hogy rögtön utána nemcsak be, hanem ki is vért lélegzett, ha lélegzésnek lehetett még ezt nevezni, mert annyi jött fel a tüdejéből, hogy egyből teleszaladt a szája. Úton a konyhába még ezt is ki tudta köpni, de mire levett az akasztóról egy törülközőt, és visszafeküdt a lócára, már nem győzte. Már annyi gyűlt össze a szájában, hogy a szája sarkán is folyt kifelé, le a nyakára, bele az ingébe. Pedig akkor már nyelte is. Pánikba esett, de az ösztöne azt súgta, hogy csak úgy nem fullad meg, ha nyeli, ha eszi is. Még így is bőven jutott a vödörbe, amelyet István közben behozott, és a lóca mellé állított a földre, miután elhúzta a konyhaasztalt, és helyet csinált neki.

És csak ömlött, ömlött a vér, tört felfelé Jánoska tüdejéből, és nem akart elállni. Jött magától, már köhögnie sem kellett hozzá, de nem is köhögött többé, megszűnt az inger. Szerette volna mondani a bátyjának, hogy segítsen, de a vér belefajította a szót. István tehetetlenül topogott mellette. Ő is nagyon megijedt, majdnem sírt. De magától is próbált segíteni. Egy lavórban hideg vizet hozott, belemártotta a törülközőt, szabaddá tette Jánoska mellkasát, és ráterítette, mert hallotta vagy olvasta valahol, hogy a hideg, a hűtés csillapítja a vérzést. De látván, hogy ez nem használ, mert nem használhatott, elkezdte vele az öccséről törölgetni a vért, az arcáról, a nyakáról, a kezéről, a ruhájáról. És közben kérte, rimánkodott neki, szinte kiabált vele, hogy ne üljön fel, ne mozogjon, hanem maradjon veszteg, hátha akkor eláll. Időről időre a lavórba dobta a véres törülközőt, és kezét tördelve fel-alá futkosott a konyhán, nagy riadalmat keltve ezzel a kiscsirkék között. Aztán egyszer csak abbahagyta a törölgetést, a lóca mellé húzott egy széket, leült, a kezébe vette Jánoska kezét, és fogta.

A vérzés nem szűnt. Jánoska úgy érezte, ütött a végórája, elvérzik. Hallgatott a bátyjára, nem ült fel többé, nem üritette a sós lét a vödörbe, nem kapkodott a szájához, feküdt mozdulatlanul. És elkezdett imádkozni, elkezdte a Miatyánkot. Nem határozta el, magától jött, mint a vér lenyelése. Csak azt vette észre, hogy önkéntelenül mondja magában. És ettől-e, vagy különben is megszűnt volna, még az ima végére sem ért, amikor elállt a vérzés. Alig merte elhinni, nem mocant, óvatosan lélegzett, némán, minden idegszálát megfeszítve figyelt befelé, magába, a légsövésbe, a tüdejébe.

István látta, hogy elapadt a vér. Várt egy kicsit, aztán azt mondta, hogy mindjárt jön, és szaladt át a szomszédba, hogy valakit az apjáért küldjön.

Jánoska egyedül maradt. Nem jött több vér. Ellenben hirtelen hányinger fogta el. Minden óvatosságot félretéve gyorsan felült, és a vödör fölé hajolva hányt. Az távozott belőle, amit eddig lenyelt. A vörösbarna, kocsonyaszerű alvadékkal félig telt a vödör. Ez is ijesztő látványt nyújtott, de megkönnyebbülten hanyatlott vissza a párnára. Így telt el pár perc. Már azt hitte, nem lesz több vér, megúsza, amikor újra kezdődött az egész. Megint vér tört fel a tüdejéből, de most

több és nagyobb erővel áramlott a szájába, aztán jött ki belőle. És nem csak a száján, hanem az orrán is. Nem tudta, mert sosem hallott ilyesmiről, de sugárvérzése volt, amely akkor egyenlő volt a halállal.

István Lőrincet, az unokabátyját találta otthon. Az lovon azonnal az apjához vágatott, de az apja nem jött mindjárt, hanem kocsival egyből Recskre ment, Weinsteinért.

Mire István visszaért, Jánoska csak azért nem úszott a vérben, mert a lócáról a földre folyt a vér. Nem feküdt, megint ült, görcsösen a lóca szélébe kapaszkodott, és oldalt kihajolva azon igyekezett, hogy a vödörbe terelje a vérárt. Tátva volt a szája, akadálytalanul ömlött belőle a vér, mégis meg akart fulladni.

Nem fulladt meg, elvérzett. István szeme láttára, ki jajveszékelve futott oda hozzá, és lefektette, miután visszatért. Megint fel akart ülni, de már annyi vért veszített, hogy nem volt hozzá ereje. István nem törődve a vérrel sírva ráborult, és átölelte. Így lehelte ki a lelkét, hörögve közben, a végén meg-megrángva.

Mikor az apja megérkezett az orvossal, lefejtette Istvánt Jánoskáról. Weinsteinnek már nem volt mit tennie. Rutinszerűen meghallgatta Jánoska szívét, és elrakta a sztetoszkópját. Utána már csak Teréz adott neki munkát. Lőrinc őt is értesítette, és szaladt haza a gyerekekkel. Azokat nem engedték be, nehogy megijedjenek, de ő elájult, amikor halott fiát meglátta.

Írótestvérek II.*

c) Beckett: megtalálni önmagunkat áldatlan nyelvi állapotban

Az olvasó: Az életért az embernek meg kell lakolnia?

A szerző: Mert az élet bűn, az életet az Ótestamentum Örökkévalója teremtette.

Az olvasó: Ez több, mint a Prédikátor hiábavalósága.

A szerző: Több. Beckett a teremtés fájdalmasan szípkázó kritikusa, leleményesen ássa alá mindazt, ami az embert vigasztalhatja. Szívesen pécéztem ki én is az élet tökéletlenségeit, elég hamar felismertem benne a rokonlelket.

Az olvasó: Elég hamar?

A szerző: Mikor 1957-ben először olvastam, a *Godot-ra várva* az élet jól felvágott nyelvű, mulatságosan rosszakaratú tagadásának rémlett. Egyoldalúnak, leegyszerűsítőnek, kézből kontrázhatónak. Huszonhárom éves voltam. Az ős és a tél mellett szót követelt az öklelődő tavasz meg a pompázatos nyár. Azt hiszem, az emberi tehetetlenség következetes hangsúlyozása is zavart. Jegtalanul általánosított. Csak a történelem viszonylagosságaira, megfordíthatóságára kellett gondolni. Ha minden metafizika, akkor csakugyan felköthetjük magunkat, a történelmet viszont erős és erőszakos emberek csinálják. Aki belenyugszik Vladimir és Estragon szemléletébe, magának ás vermet.

Az olvasó: Nyugat-Európára gondoltál?

A szerző: Elsősorban magamra gondoltam. Akkor a lábamat akartam ott megvetni, nem pálcát törni a Nyugat felett. És hiába voltam lektor Magyarországon, 1956 elevenen élt bennem, nem tudtam távolságtartó irodalmárként olvasni. Olyan szövegekre visszhangoztam, amilyent Camus mondott március 18-án a Salle Wagramban a magyar írók szabadságharcáról.¹ Szóval a *Godot-ra várva* kasztrált bohóckodásától idegenkedtem.

Az olvasó: Még csak nem is szórakoztatott?

A szerző: Alig. Lekötött a lehangoló szerencsétlenkedés. Mentségemre szolgáljon, hogy Beckett első francia rendezője, Roger Blin gyászosan, mondhatnám, egyöntetűen tragikus színezetben játszatta a sirályfejű szerző darabjait. A *Fin de partie*-t (A játszma vége) láttam először 1957-ben, a Studio des Champs-Elyséesben. A színpadon s a teremben világvége-hangulat uralkodott. Ugyanezt tapasztaltam 1961-ben az Odéon *Godot*-előadásán. Az első groteszk alakításhoz a hatvanas évek közepén, a boulevard Raspail amerikai Kamaraszínházában jutot-

* Részlet a szerző *Gyerekkorunk otthona* című önéletírásának „Jó lakásom az irodalomban” című harmadik részéből. (Az előzményt lásd a *Jelenkor* 2006. októberi számában – a szerk.)

¹ „A Kádár-kormány minisztere, Marosán, kinek neve vérfürdőt idéz, kijelentette...” – Franciásan ejtve Marosán = *Mare au sang*, vértől. Ezzel a mondattal kezdődött a beszéde, melyet a *Franc-Tireur* 1957. márc. 18-i száma közölt.

tam. Egy rezes arcú ír színész mondott fel honfitársától monológokat, amelyeket a javarészt angol nyelvű nézők végigvihogtak. Nyilvánosan itt derült ki, hogy Beckett kezdeti francia fogadtatása félreértésen alapult.

Az olvasó: Ilyen sokáig esett le nálad a tantusz?

A szerző: Szerencsére Beckett prózájával hamarabb ismerkedtem meg. Még most is látom, illetve hallom magamat, ahogy ráébredek a számomra ellenállhatatlan íróra. A *Watt*ot olvastam 1960 tavaszán, egy hatszemélyes vasúti fülkében. Útitársaim szokványos vonat-tevékenységére (alvás, fecsegés, keresztrejtvényfejtés) nem figyeltem, ők sem hederítettek rám, a csendes olvasóra. Amíg csak azokhoz a sorokhoz nem érkeztem, melyekben egy bizonyos Knott úr, aki ragaszkodik ahhoz, hogy mindennap megetessen valamilyen éhes kutyát, azt veszi észre, a kutya nyomában egy környékbeli éhenkórász család is tolakodik. E családot Lynchnek hívták, és a következőkre bomlott fel:²

„A nyolcvanöt éves Tom Lynch, özvegyember, akit folytonos és diagnosztizálhatatlan vakbélitáji fájdalmak kötöttek ágyhoz, és három még életben levő fia, a hatvanöt éves Joe, akit megnyomorított a reuma, a hatvannégy éves Jim, aki púpos volt és alkoholista, valamint a hatvanhárom éves Bill, özvegyember, akit nagyban gátolt a mozgásban két lábának hiánya, melyeket egy csúszás (ballépés), illetve az azt követő esés (bukás) eredményeképpen veszített el, és egyetlen még életben levő lánya, a hatvankét éves May Sharpe, özvegyasszony, a látástól eltekintve valamennyi képességének tökéletes birtokában. Aztán ott volt még Joe hatvanöt éves felesége, született Doyly-Byrne, aki Parkinson-kórban szenvedett, ám egyébként pompásan érezte magát, és Jim hatvannégy éves felesége, akinek egész testét megállapíthatatlan eredetű gennyedző kelések borították, ám egyébként ép volt és egészséges.”³

Hű, mondtam magamban, kicsi a rakás. Swiftet és Voltaire-t túllicitálja ez az agresszíven csökkenő haladvány. Minden rendben is lett volna, ha csak irodalomtörténetileg reagálok, ez utóbbit azonban semlegesítette bizonyos hasfali mozdulás, mely rágás felé fejlődött visszatarthatatlanul. Emlékszem például, amikor a felsorolás a következő nemzedékhez érkezett. Annhez,

„akinek szépségét sajnálatos módon nagyban visszavetette két elszáradt karja és egy nem is sejtett tüdőbaj okozta lábbénulása”,

valamint a tizenkilenc gyermeket nemzett Sam még életben lévő, tizenhét, illetve tizennyolc éves fiához, Billhez és Willhez,

„akik vakon, illetve bénán születtek erre a világra, úgyhogy Béna Billként, illetve Vak Willként váltak ismertté”,

majd Frank tizenöt éves lányához, a család oszlopához és támaszához,

„aki nappal aludt, és éjjelente, hogy a családot ne zavarja, a fészerben fogadta a kuncaftokat, két pennyért, vagy három pennyért, vagy négy pennyért, vagy néha akár öt pennyért is, attól függ, vagy egy üveg sörért”,

és Jack másik, tizennégy éves fiához, Tomhoz,

² Így fordítom, mert a francia szövegben az áll: la famille „se décomposait comme suit”. Szójáték-ról van szó: a *se décomposer* ebben a szövegösszefüggésben jelentheti, hogy a családot a következők alkották, vagy azt, ami itt a lényeg, hogy a következőkre bomlott fel, illetve oszlott – mint a hulla.

³ Dragomán György fordítása. Samuel Beckett: *Watt* (1953), Új Palatinus Könyvesház Kft., 2005.

„aki egyesek szerint apjára ütött az agybajával, mások szerint anyjára ütött a mellbajával, egyesek szerint apai nagyapjára, Jimre ütött az égetett szesz iránt táplált vonzalmával, mások szerint apai nagyanyjára, Kate-re ütött keresztcsontján található, levesestányér nagyságú, nedvedző ecémájával, megint mások szerint apai dédnagyapjára, Tomra ütött gyomorgörcseivel.”

Hiába próbáltam erőltetni a néma olvasást, vagy valami szörnyűre gondolni, ezeknél szörnyűbb nem jutott eszembe, s ennek ellenére vagy éppen ezért felnyikkantam, amit lehetett fájdalmasnak is tekinteni, s emlékszem, a fülkében elhallgatott a fecsegés, a velem szemben ülő, pápaszemes alak aggódva kiemelkedett keresztrejtvényéből, én pedig csak azért is visszatértem a család legifjabb sarjaihoz, a négy-, illetve hároméves Pathez és Larryhez:

„kicsi Pat angolkóros volt, két kicsiny karocskája és két lábacska mint a pálcikák, nagy fejecskéje mint egy léggömb, nagy hasikája meg mint egy másik léggömb, és kicsi Larry is ilyen volt, és az egyetlen különbség a kicsi Larry és a kicsi Pat között a névbeli és életkorbeli különbségtől eltekintve az volt, hogy a kicsi Larry két lábacska még pálcikaszerűbb volt, mint a kicsi Paté, miközben kicsi Pat két karocskája még pálcikaszerűbb volt, mint kicsi Larryé, és kicsi Larry hasikája kicsit kevésbé volt léggömbszerű, mint kicsi Paté, miközben kicsi Pat fejecskéje kicsit kevésbé volt léggömbszerű, mint kicsi Larryé.”

Szóval kitört belőlem a röhögés, a visszafojtás miatt még vadabbul: күrtöltem, könnyeztem, fuldokoltam. Akkor már mindenki engem nézett, úgyhogy kimenekültem a folyosóra, oda meg utánam jött a keresztrejtvényfejtő, hogy nem kellene-e szólni a kalauznak, mert látja, nem jól érzem magam. Érdekes, hogy a nevetés, amit a szöveg kiváltott belőlem, nem nevetésnek hatott a fülkében, és senki sem kérdezte meg, mi az a szórakoztató.

Az olvasó: Tiszta akasztófahumor.

A szerző: Hát igen, a nyomorékokon, a gyógyíthatatlan betegeken szánakozni illik. Az emberi jóézés kötelez rá. Ilyen rakás szerencsétlenségen viszont, mint a Lynch család, nem lehet nem derülni. A túlzás miatt, ami a részletező halmozás eredménye, s amit a kórok és nyavalyák ötletes cifrázása ment meg az egyhangúságtól. Felismerhetjük a kartézianus elemzőmódszer paródiáját, de felismerhetjük az eposzi vagy az ótestamentumi családfák torzképét, mely a hősi és dicsőítő hangvétel helyébe a pléhpofa személytelenségét csempészi. A „sokasodjatok” büszkesége körtünetek jegyzékévé satnyul. Az emberiség szegénységi bizonyítványát kapjuk, vigasz helyett pedig a tiszteletlen röhögést, amit az elfuserált teremtés igazából érdemel. Mindazonáltal, ha csak magát a személytelen leírást kapnánk, nem érezhetnénk a humor teljes értékű színrelépését. Oda kell figyelni a stílusfogásra is, amit első olvasásra a nyomorúság torlódása háttérbe szorít. Tom Lynchet „diagnosztizálatlan vakbél-táji fájdalom” kötik ágyhoz. Az elbeszélő írhatta volna, hogy vakbélgyulladásról vagy vakbél-daganatról van szó, de ő olyan fordulatot épített a betegség felidézésébe, amelyet a rokonság használ, vagy két ismerős, akik sokatmondóan pusmoghatnak szegény Tom bajáról, tisztázatlan tény emlegetnek valami súlyosnak a sejtetésére, egyúttal pedig önnön fontosságuk növelésére. Vagy amikor a torzóvá operált Billről azt mondja, „nagyban gátolta a mozgásban két lábának hiánya”. Egy egész élet testi-lelki nyomorát egyetlen tényezőre szűkíti le, s az

egyébként magától értetődő következményt fontoskodva hangsúlyozza. Következik a Parkinson-kórban szenvedő nő, aki „egyébként pompásan érezte magát”. Nem csupán ostoba locsogásról van szó, hanem arról az általános emberi igyekezetről, hogy ne fessünk teljesen sötét képet embertársunk állapotáról, próbáljuk egy kis élethazugsággal sminkelni a valóságot. Valami mindig akadályozza a szóban forgó jelenség pontos leírását, meghatározását. Ám az sem mellékes, hogy a sorra ismétlődő enyhítések voltaképpen arra utalnak, hogy a család elesettségét, nyomorúságát csak lapos szölamok minősítik, és ha a családban netalán az emberiség valamilyen képére ismerünk, akkor arra is ráébredünk, hogy az emberiség a maga balsorsáról ennél többet nemigen mond, mert nemigen tud mondani.

Az olvasó: Szerinted Beckett inkább az emberi nyelvet, mint magát az emberiséget csúfolja?

A szerző: Igen. Gondolj Lucky bölcseleti gágogására a *Godot*-ban. De gondolj arra is, hogy az ember az emberiségről úgy gondolkodik, ahogyan beszél róla. Szóval, ha beszédünk tökéletlen, emberképünk sem lehet tökéletes.

Az olvasó: Oda lyukadsz ki, ahová Kafkával.

Az olvasó: Messzebb. Kafka központi szereplőit a világ (a külsőnek tetsző belső) nem hagyja élni. Beckettéit képtelen jelentéskényszerük nem hagyja meghalni. Ez a büntetésük, amiért megszülettek. Különösen a Trilógiában.⁴ Az elbeszélők nem harmadik személyben szólnak, hanem monologizálnak, és ha netalán azt gondolnánk, hogy elmondanak valamit, nyomban figyelmeztetnek, hogy csak kitalálják, amiről beszélnek. Egyes szám első személyben vergődő írófélék, a nevetségességig idétlenek, belebotlanak eszközeikbe, a szavakba, a mondatokba, hatalmas műveltség romjaiból guberálnak ki értelmetlenné sorvasztott utalásokat, ők maguk is csetlenek-botlanak, rogyadoznak, szemünk láttára, bocsánat, fülünk hallatára oszladoznak a szó szoros értelmében, s ez az áldatlan állapotuk folyamatosan a nyelvi meghatározottságukra vezethető vissza, amely nyelvre korlátozott élet természetesen és rossz lelkiismeret nélkül váltja ki *Az olvasó* fel-felröppenését.

Az olvasó: Szóval az a félig hörgő, félig nyűszító hang, amelyet a Lynch család leírása kiváltott belőled, az fogadtatta el veled Beckettet.

A szerző: Mondjuk úgy, hogy Beckett prózájában ébredtem rá színházának irodalmi hitelére.

Az olvasó: Nem hangzik ez valami bensőségesen. „Lelkizni” tudtál-e vele? Merthogy igazából a lelkizéseidről csevegünk.

A szerző: Igazi élményt Molloy és Moran története hozott. A franciául írott trilógia első kötete, mely a *Molloy* címet kapta. Rögtön meglátod, mi fogott meg benne. Két részből áll. Az elsőben az elbeszélő az anyjánál lakik, de nem emlékszik, hogyan került a helyébe, szeretne meghalni, közben ír, írja útját anyjához. Történetében benuult lábú, mankóval bicikliző hajléktalan alakjában szerencsétlenkedik, aszociális külseje miatt beviszik a rendőrségre, ott jut eszébe, hogy Molloy-nak hívják, mikor a felügyelő az azonosságát firtatja. Semmiben sem biztos, amit mond, egyetlen állításáért sem vállalja a felelősséget. Ez a szereplő beszédzavara, egyúttal azonban az íróé is, aki a jelenben találja ki múltbeli szemé-

⁴ Molloy, Malone meghal, A megnevezhetetlen

lyének kusza gondolatait, és vázolja homályosan gyakorlatilag érdektelen, gyakorta azonban nagyon is jelképes élményeit. Olyasmiket, mint amikor például egy csatornaparti árokban töltötte az éjszakát, s ébredésekor egy pásztor hajol fölébe:

„Mellette kutya lihegett, az is engem nézett, de nem olyan merő tekintettel, mint a gazdája, mert időnként levette a szemét rólam, és dühösen harapdálta magát, valószínűleg ott, ahol kullancsok marták a bőrét. Tévelygő fekete báránynak nézett talán, s a gazdája parancsát várta, hogy kiszabadítson? Nem hiszem. Nincs birkaszagom, pedig milyen jó lenne, ha birkaszagú lennék, vagy bakkecskeszagú. Ébredéskor elég tisztán látom az első dolgokat, s mindjárt fel is fogom őket, ha nem túl bonyolultak. Majd a szememben és a fejemben finoman szitálni kezd az eső, mintha kannarózsából öntenék. Ez ám a fontos. Szóval tudtam én azonnal, hogy egy pásztor meg a kutyája áll előttem, inkább fölöttem, mert nem tértek le az útról. A nyáj bégetését is könnyen felismertem, a nyugtalan bégetést, merthogy nem érezték sarkukban a kutyát. Ez az a pillanat, amikor a legkevésbé homályos számomra a szavak értelme, ezért meg is kérdeztem magabiztos nyugalommal: Hová terelgeti őket? A mezőre vagy a vágóhídra?”⁵

Az olvasó: Csak nem a Jó Pásztorról van itt szó?

A szerző: Nincs kimondva, de lehet-e nem felismerni? És lehet-e nem eltöprengeni azon, hogy a Jó Pásztor hova is terelgeti nyáját. A regény három évvel a második világháború vége és a haláltáborok feltárása után íródott, 1947–48 táján. 1951-ben jelent meg. Nem egy vallásos gondolkodó hasonlott meg akkoriban. Beckett akasztófahumora amúgy is sokszor kezdi ki az evangéliumok történeteit. Olyan ember érzékenységgel, akinek fáj, hogy az Új Testamentum értelmezésében, vagy akár magában az Új Testamentumban nem mindig jelenik meg a teljes igazság. A helyzet nem különbözik az emberi nyelvtől.

Az olvasó: A Jó Pásztorral mi a baj?

A szerző: Csak annyi, amennyi János evangyéliomában (9, 11) olvasható: „Én vagyok a jó pásztor: a jó pásztor életét adja a juhokért.” Ez egy megnyugtató szókép. Hiányzik belőle, hogy pontosan mi is történik a juhokkal. Hiányzik az a valóság, amire Molloy kérdése utal. Ahová a pásztor terelgeti őket. Mert az irányt ő szabja meg, az ő kutyája gondoskodik róla, hogy a juhok betartsák. Ugyanis ahogy minden valamirevaló pásztor, úgy a Jó is feltehetően egy erőszakos, szolgálékú állat segítségével teszi a dolgát, ez a hajcsár pedig dühödten csahol, viszorog, bele-belekap az engedetlen jószágok oldalába. Miközben a többiek azért nyugtalanzkodnak, hogy nem hajcsárolják őket elég folyamatosan. Beckett ezekkel a rettenetes részletekkel gunyorosan, mulatságosan kiegészítve a metaforát, suttyomban kritikai megvilágításba helyezte a Jó Pásztor különben inkább jól hangzó megfogalmazását.

Az olvasó: De mi a szerepe ennek a jelenetnek a regényben? Miért egy rokkant csavargó helyezi jelképes megvilágításba a mezőgazdasági jelenetet, illetve miért ennek a toprongyos semmittevőnek jelenik meg a legelés és a pusztulás alternatívájában bégető emberiség a Jó Pásztor kegyére bízva?

⁵ Török Gábor fordítása. Samuel Beckett: *Molloy, Malone meghal, A megnevezhetetlen*, Budapest, Magvető, 1987.

A szerző: Bizonyos értelemben Molloy is jelképes alak. Megtestesíti a minden földi hiúságról lemondó, ókori gondolkodókat.⁶ Annyira kívül áll társadalmon, törvényen, hogy pusztán létevel kérdéssé tesz minden társadalmi hiedelmet, megrendíti minden törvény alapját. Kifigurázza persze az íróval kapcsolatban táplált hagyományos képzeteket is. Molloy első személyben mondja történetét, melynek egyszerre szereplője és elbeszélője: „Hisz megalkotni egy lényt, kitalálni egy helyet vagy, majdnem azt mondtam, egy időpontot, csak nem akarok senkit megsérteni, és aztán semmire sem használni őket, hát igen, ez, hogy is mondjam csak, nem tudom. Ne akarjunk mondani semmit, ne tudjuk, mit akarunk mondani, s ne is tudjuk elmondani, amit el akarnánk mondani, de azért mindig beszéljünk, vagy majdnem mindig, na ez az, erre kell nagyon figyelni az írás hevében.” Molloy olyan gondolkodó, aki tönkreteszi a gondolkodást, olyan író, aki lehetlenné teszi az irodalmat, azáltal éppen, hogy a lényegre figyel, s emlékeztet arra, hogy amit a lényegről gondolunk, mondunk, az hűjával van a teljességnek.

Az olvasó: Ezek általánosságok. Itt viszont egy konkrét jelenetről van szó, melyben az anyjához tévelyegve igyekvő és gátlástalanul gondolkodó csavargó feltesz a pásztornak egy többé-kevésbé metafizikai kérdést, választ azonban nem kap rá: a nyáj pásztorostól, kutyástól tovahalad, másfele, mint Molloy. Milyen szerepet játszik ez a találkozás az ő történetében?

A szerző: Magyarázatot erre nem kapunk. Azt hiszem, a válasz attól függ, miképpen azonosítjuk Molloyt, aki az anyjánál írja odavezető útját, de megérkezésére nem emlékszik. Találkozik néhány emberrel: a hatósággal, egy nővel, aki nek elgázolja a kutyáját biciklijével, s aki azt várja tőle, hogy legyen ezentúl ő a kutyája, szóval olyanokkal, akik döntenek helyette, ahogy a pásztor is rendelkezik a juhokkal. Csak éppen neki nincsen pásztorja. Ami különbség. Molloyt nem is erőszakos halál fenyegeti: csupán megbénul mindkét lábára, s elbeszélése végén magatehetetlenül hever egy erdő szélén, ahonnan egy távoli városra nyílik kilátása. Szóval ő nem a vágóhídon végzi, ő csak tanúja a többiek balsorsának, ami nem zárja ki a lehetőségét annak a feltételezésnek, hogy teste azért indul valósággal oszlásnak, mert átéli az áldozatok kiszolgáltatottságát.

Az olvasó: Erre volna kihegyezve a cselekmény?

A szerző: Nem igazán azért. Abból is ki lehet indulni, hogy Molloy más-milyen, mint a többi halandó, hogy a kívülállása érdekes. No meg az, hogy amikor az ő története végződik, elkezdődik Morané, aki nyomozó, és főnökétől, Youditól egy Gaber nevű káfkai ellenőr közvetítésével azt a megbízást kapja, találja meg Molloyt. Már ekkor megkísérti Morant a gondolat, hogy Molloy az ő „alvilágából” (*bas fonds*) érkezik majd. „Talán én találtam ki – írja –, egyszer csak rábukkantam az agytekervényeim közt.”

Az olvasó: Lassan megértem, milyen alapon lelkitől Beckett regényével.

A szerző: Hát igen, minél tovább jutottam a *Moran* című második rész olvasásában, annál inkább körvonalazódott előttem, hogy az első részben szereplő szutykos, mosdatlan szájú, anyjához vándorló, szeretetlen alak az apa szerepé-

⁶ Emlékeztet továbbá Belacqua, aki Dante *Purgatóriumának* negyedik énekében a lustaság megtestesítőjeként vezekel, s bűne még a vezekléstől is visszatartja, nem vár vezetőt sem. Beckett műveinek jelképes alakjává avatta.

ben lehetetlenkedő Moranban lakozik. Ő Moran tudatalattija, az ő felkeresése a vég nélküli végcél kergetése, ami gyakorlatilag nem más, mint a lélekelemzés. Moran nem csak név, hanem szójáték is, a *Roman*, vagyis a regény visszájára fordítása, olyan regényé, mely rákszerűen hátrafelé halad, az eredethez, ez pedig ebben a nyomozásban Molloy képzelt képét ölti magára. Bizonyos szempontból Moran ugyanis sosem éri utol Molloyt. Ami azonban nem jelenti küldetésé eredménytelenségét.

Az olvasó: Valóságosan pszichoanalízisről van szó?

A szerző: Kimondottan sosem, csupán utalásosan.⁷ Annál is inkább, mert Beckett a nyelvvel szembeni fenntartásai miatt sem egy az egyben tárja fel a folyamatot, hanem regényes képszerűen mondja el.

Az olvasó: Te viszont értelmezheted egy az egyben, és lehetőleg minél egyszerűbben.

A szerző: Éppen az egyszerűsítéssel félreértelmezhetem, de azért megpróbálom. Moran maga bátorít fel: „ha ebből a vizsgálódásból a megbízó szerint nem sül ki semmi jó vagy hasznos, mégiscsak viszonyt létesítek, mégpedig nem okvetlenül hamis viszonyt. Mert a kifejezések hamisságából nem szükségképpen következik a viszony hamissága.”⁸

Az olvasó: Kezdd már el, jó?

A szerző: Olyasmit követelsz tőlem, amit megbánhatok. Közben legalább azt tartsd szemed előtt, hogy egy zseniális könyvet torzítok tőpörtyűvé.

Az olvasó: Vigasztalódj, szeretem a tőpörtyűt.

A szerző: Moran történetének jó része azt részletezi, hogy az elbeszélő milyen cinikusan él vissza azzal, hogy kiskorú fia, Jacques, akit magával visz nyomozóújtára, kénytelen neki engedelmeskedni. Id. Jacques Moran, mert neki is ez a keresztnéve, egyfajta dickensi mostohaapát testesít meg. Ótestamentumi Istenséget is, aki az emberrel olyan szadistán bánik, mint ő a fiával. Egyúttal ez az apa–fiú kapcsolat éppen az ellenkezője Molloy anya–fiú kapcsolatának, ha a nemek szerinti osztályozást választjuk.⁹ Ifj. Jacques ráun a szüntelen piszkatúrára,

⁷ Moran például, miután megkapta feladatát, munkáját nem tartja lehetetlennek: „Car là où Molloy ne pouvait être, Moran non plus d’ailleurs, Moran pouvait se courber sur Molloy.” Az egyébként gyakran bravúrosan pergő, leleményes magyar fordítás itt éppen a lényegét véti el: „Mert ott, ahol Molloy nem lehet, meg egyébként Moran sem, Moran ott is Molloy fölé kerekedhet” – így a magyar változat. Beckett a „se courber” kifejezést használja: „fölségre görbedhet”. Az „ott is” fölösleges. Szóval nem erőviszonyról van szó, hanem a lélekelemzés folyamatát megalapozó „kapcsolatról”, amely lehetővé teszi, hogy az analízisbe lépő alany a maga vágytárgyát kidolgozza – Molloy ugyanis még meg Moran számára.

Az irodalom és a pszichoanalízis kapcsolata pedig a magyar kultúrában vár még kidolgozásra. E kultúra hiányában, melynek oka többrendbeli cenzúra és öncenzúra tiltásában kereshető, a kiváló fordító egyszerűen nem érthette meg a szöveget.

⁸ Az idevágó idézetek a szöveg forgó fordítás (Magvető, 1987) 144–150. oldalával kapcsolatosak.

⁹ Mert ha az érzelmieket tekintjük, Molloy sem marad el Moran mögött. Anyjáról így szól: „Azt hiszem, összezsínálta a fekhelyét, ott végezte nagydolgát meg a kicsit is, de bizonyos szeméremtől ösztönözve kerültük ezt a témát társalgásainkban, így hát máig sem vagyok biztos benne. Különben néhány nyomorúságos kecskebogyóból állhatott az egész, két-három naponként szűkösen locsolgatva. A szoba ammóniától bűzlött, nem csak ammóniától, de ammóniától is, ammóniától is. A szagomról ismert meg. Ráncos, szőrös, öreg arca felragyogott, örült, hogy érzi a szagomat. Protézisét csattogtatva iszonyúan hadart, többnyire azt se tudta, mit fecseg. Rajtam kívül egy

és meglép egyre bajosabban bicegő apja pénzével, biciklijével. Moran térde ugyanis megbénul, hasonlatosan Molloyéhoz. Közben találkozik egy ősz hajú, piszkos, roppant fustéllyal járó emberrel, aki kenyeret kér tőle; olyan ember kiejtésével beszél, aki elszokott a beszédétől. Két nappal később egy visszataszítóan öltözött férfi ki akarja szedni belőle, hogy látott-e egy ősz hajú fustélyost. Moran megöli ezt a rá hasonlító alakot. Egészsége egyre romlik. Gaber azt az üzenetet hozza Youditól, azonnal menjen haza. Egész télen vonszolja magát, teljesen felismerhetetlenné válik. Egy földművessel azt hiteti el, hogy zarándokol a Shit¹⁰ madonnájához. Háza elhagyatott, kertje elvadult. Youdi jelentést kér. Moran a madarak beszédét figyeli, nem akar többé az emberek nyelvén szólni. Egy belső hangra hallgatva leírja: „Éjfél. Az eső veri az ablakot: Nem volt éjfél. Nem esett.”

Az olvasó: Ennek se füle, se farka.

A szerző: Mert azt akartad, foglaljam össze. Mondatról mondatra másként hat.

Az olvasó: Attól még ugyanolyan hiányérzetet keltene a vége.

A szerző: Igen, de a magyarázattal el nem látott, álomszerű találkozások, a sohasem meghatározott és mégis határozottan valami felé tartó történetmondás a tétova haladás közepette egy lélekelemzési folyamat élményét nyújtja anélkül, hogy erről nyíltan egyetlen szót is ejtene.

Az olvasó: Szerinted mi ennek a folyamatnak az eredménye? Moran nem talál rá Molloyra.

A szerző: Viszont hasonlatossá válik Molloyhoz. Ez Beckett leleménye. Illetve Schopenhauer nagy üzenetének irodalomba való átültetése. *A világ mint akarat és képzet* végén az áll ugyanis, hogy ahhoz, hogy a világ lényegét képező akaratot megismerjük, teljesen meg kell szabadulnunk a mi egyéni életakarunktól. Ezt az azonosulást a személytelen lényeggel az író lélekelemzési távlatban játszhatja. Története valamennyi kisebb-nagyobb fordulata során Moran veszít személyiségéből, és idomul a keresett Molloyhoz. Az öntudatlan titkosított logikájába a páciens is akkor tekinthet bele, ha a tudat cenzúráját, elfojtásait elhallgattatja.

Az olvasó: Hát a te Moranod jól elhallgattatja. Úgy rémlik, hogy belehibban. Erre jó a pszichoanalízis?

A szerző: Elvben a pszichoanalízis lehetővé teszi egy valamennyire megbékélt tudat visszatérését. S a páciens, az alany megőrzi identitását. Beckett viszont ezt a történetet Schopenhauer megsemmisítő logikájával gördíti.

Az olvasó: Vajon miért?

A szerző: Hallottál te már paródiáról? Beckett ugyanis meg is ír egy pszichoanalitikai vállalkozást, meg ki is gúnyolja.

kukkot se értett volna senki ebből a csörömpölő gajdolásból, mely csak akkor szünetelt, ha néhány rövid pillanatra elvesztette az eszméletét. Persze, nem azért jöttem, hogy ezt hallgassam. Megkopogtattam a fejét, így léptem érintkezésbe vele. Egy koppantás azt jelentette, igen, kettő azt, hogy nem, három azt, hogy nem tudom, négy azt, hogy pénzt, öt viszlát.” Mivel az öregasszonynak a koppantások alkalmával más is eszébe jutott, mint a pénz, Molloy edzésre fogja: „négyet kopogtam a fején, a másik kezemmel az orra alá tartottam a bankjegyet, vagy a szájába tömtem.” Mivel a biztos eredmény így is várat magára, fia a még eredményesebb módszerhez folyamodik: „Abban állt, hogy négy koppantás helyett egy vagy több ökölcsapást mértem a koponyájára (már amennyit a szükség megkívánt). Ezt aztán megértette!” 21–22. o.

¹⁰ Shit=Szar. A szar szűzanyja emlékeztet Molloy ágyba csináló anyjára.

Az olvasó: Mi a baja a pszichoanalízissel, ha annyira foglalkoztatja? Zsákutcába viszi az egészet.

A szerző: Zsákutcába, mert író. Olyan író, aki a századforduló osztrák nyelvi pesszimizmusának többé-kevésbé örököse.¹¹ Az emberi nyelv nem tudja megragadni a valóságot, az ember a saját valóságáról sem tud beszélni, az önismeretnek nincsen orgánuma. A *Molloy* ennek a képtelenségnek lenyűgöző tehetséggel megírt regénye, amely lényeglátó képességét az írás önironikus kezelése mellett kiváltképpen a kompozícióból meríti. Először Molloy leírását kapjuk, egy lehetetlen, torzonborz különcét, akit azonban valóságosnak kell elfogadnunk, annál is inkább, mert első személyben beszél önmagáról. A második részben Moran mondja el, hogyan képzelte el Molloyt, akinek a keresésére küldték, s akivel a valóságban nem sikerült találkoznia. A képzeletbeli alig hasonlít a valósághoz, akihez viszont története végén Moran válik hasonlatossá.

Az olvasó: Ha már ilyen csavarosan illeszkedik a két rész egymáshoz, biztos lehetsz-e abban, hogy sorrendben Molloy az első?

A szerző: Kezdesz te is beszélni a játékba. Egyáltalán nem lehetünk biztosak Molloy elsőbbségében. Ha már a Regény visszafelé mozog, elképzelhető, hogy Moran nem Molloy nyomában jár, hanem ellenkezőleg, ő Molloy előképe. Az sem kizárt persze, hogy a két cselekvés egy időben zajlik. Meghatározható fogalom-e itt még a tér s az idő? Legfeljebb annyi valószínű, hogy amikor Moran emlékeztetni kezd Molloyra, akkor nem az ellentétek egységéről van szó, hanem két hasonló lény közötti hézagról, eltolódásról. Amiképpen a nyelvben a jelentés és a jelentő között. Ugyanez vonatkozik a tudatra és a tudatalattira, ha a nyelvi tehetetlenség, pontatlanság felől közelítjük meg. Önmagában sem Molloy, sem Moran nem titokzatos, a kompozícióban testet öltő kapcsolatuk a rejtélyes. „Aki beszél, mellébeszél”,¹² mormogja Moran, Molloy pedig az Egész hiánya miatt elégedetlenkedik: „A részletek miatt ne essünk kétségbe, végül mindig a megfelelő ajtón kopogtatunk, jó hangosan. Csak a teljesség, csak arra nincs varázsszer. Talán nincs is teljesség, csak a halálban.”

Az olvasó: Lehet, hogy Beckett az igazságot mondja, de közben azt is mondja, hogy az igazságot nem lehet mondani. Jó szöveg, de unalmas a végletekig nyálazni.

A szerző: Nem is érdemes. Olvasni nagyszerű. Negyvenegynéhány esztendő után ugyanolyan szívderítően illúzióromboló. Kettősségem kezdetein pedig a megsemmisített egység írója a leglényegesebb kérdéseket szögezte nekem. Él-e bennem egy Molloy? Léphetek-e kapcsolatra vele? Ha nem, és ő bennem él, hogyan beszélhetek magamról? Élőszóban emberekkel? Írásban olvasókkal? S egyáltalán, milyen nyelven?

¹¹ John Pilling emlékeztet arra, hogy Beckett Párizsban a félig vak Joyce-nak felolvasta Fritz Mauthner *Beiträge zu einer Kritik der sprache* című munkáját, amely azt fejtegeti, hogy az emberi nyelvben a jelentés és az, amiről a jelentés szól, össze van nőve, az ember csak a nyelven belüli dolgokat tudja mondani, a valóság viszont a nyelven kívül helyezkedik el. *Samuel Beckett*, Routledge & Kegan Paul, London, Henley and Boston, 1976, 125–130.

¹² „*Tout langage est un écart de langage*”

Az áldozat

Ez itt állt? Biztos, hogy itt, a kapu mögött? Ő nem emlékezett bódéra, s főképp nem ezen a részen. A kopár, az erős májusi naptól máris porzó, szikkadt udvarhoz sehogy sem passzolt a bódé a maga hívogató felirataival: hamburger, hot-dog, pizza. Mintha szemétlerakó mellé építenének szállodát. Persze, lehet, hogy ez egy kicsit túlzás, de mit tegyen, ha szeret ellentétekben gondolkodni. Régen rájött, hogy a harmónia csitriknek való hülyeség, a világ az úton-útfélen megtapasztalható ellentétek mentén szakad ketté.

Mindkét bejáratnál csinos lányok álltak. Ők fogadták és igazították útba a vendégeket. Önkénteseknek tűnnek. Azt viszont a vak is láthatta, hogy külső szigor parancsolta rájuk a fekete szoknyát a fekete harisnyával, és hogy a fehér ing fölél felvett sötétkéék mellény sem a divat parancsa. Ebben a dögmelegben. Amikor az ember a bőrért is kilyuggatná, hogy jobban szellőzzön. Ugyanaz a szigor tehetett arról is, hogy a bejáratok fölé fonnyadó páfránykoszorút aggattak, margarétákkal és tenyérszi széles szalaggal, amelyen minden ügyeskedésük ellenére sem volt kivethető a felirat: I T E N H O T M I N N V D I Á T. Jött valaki. A lányok arcán egyenmosoly villant. A légikísérők vigyora a katasztrófa előtt. Ma már ez is tanulható. Aztán heves mutogatás az épület belseje felé, de a trottyos így sem boldogul. Az egyik lány, a vörös hajú végül elindul vele a hívős folyosón. Aha, szóval ezért vannak párban. Amíg az egyik elkíséri az értetlenkedőt, addig a másik továbbtereli a forgalmat. Azokat, akik már annyira szenilisek, hogy nem is tudják, hol volt a termük. Ráadásul a szenilitás méreggel is jár, az elveszett biztonságot reklamáló düh pedig mindenre képes. Nem csodálkozna, ha a lányok válla és karja már tele lenne zúzódásokkal, öklömnyi kék foltokkal.

Biztos, hogy nem volt itt bódé. Emlékezne a csattanásokra vagy a cirkuszra, hogy menjenek arrébb focizni. Persze ők sosem mentek volna arrébb. Nem mint ha ő döntött volna ebben, de sem Hangárt, sem Pintér Sanyit nem lehetett volna holmi rikácsolással elüldözni. Ha ő lecövekelt az ember előtt, arasznyira a habzó szájtól, mintha bármelyik pillanatban, akár egy életlen baltát, belevághatná a fejét a másik arcába, de minimum megvárná kicsöngetés után a sarkon, akkor a reklamáló már régen azon gondolkodott, hogy miként somfordálhatna ki a helyzetből. Lehetőleg sértetlenül. Pintér Sanyi ebből élt. Az ő mokány arcával, hidegzöld szemével, amelyben az undor hosszú és álmatag hínárjai úsztak, készen arra, hogy a másokra fonódjanak, és leszívják az életkedvét, a nyugalmat felborító dühét, mindent el lehetett érni. Hiszen látszott, ez a gyerek nem tréfál. Ha tovább feszítik a húrt, ugyanolyan kimértséggel, már-már higgadtan fog ütni, mint ahogy valaki a cipzárját húzza le pisilés előtt. Megteszi, mert így logikus. Persze ők nem látták, nem is láthatták Pintér Sanyi vigyorgó, győztes arcát,

ahogy az ügy rendezése után felénk fordul és jelzi, hogy minden rendben, elintézte a dolgot, mehet tovább a zsuka.

Mindezek ellenére semmi sem jelezte előre, hogy ő lesz a csapatkapitány. Bartha Feri apja a pártnál volt valami fejes, Tollner Gézának pedig Németországban voltak rokonai. Amíg az előbbi mindig megúszta a nyári szünetet kettévágó augusztusi felvonulást, utóbbi két bélyegsorozatot is kapott a Rumeniggeposzteréért. *És ha látnátok, hogy még mi van otthon*, mondta, amikor akkurátusan, a sarkaikat nem megsértve bepakolta a bélyegeket a sportsorozatok közé. Arról nem beszélve, hogy mindig Hangár hozta a labdát.

Hanck Alpárt hívták Hangárnak. Eredeti bőrlabdája volt, nagy, kék FIFA felirattal. Öröm volt belerúgni. Órán a pad alatt tartotta, már az is nagy dolognak számított, ha valaki őrzésre magához vehette. Két levezetés között lopva nézegethette, mert minden sérülésnek, karcolásnak saját története volt. Ahogy kicsengettek, ajánlatos volt futásnak eredni, mert mindig az állt kapuba, aki utolsónak érintette meg a kapufát. Ezt a szabályt már a tanárok is tudták, csak a matekos Trenyákné tartotta bent őket csengetés után is, elnyújtott hangon diktálva a házit, hogy senki ne rohángáljon eszeveszetten a folyosón, mert egyszer feldöntik a gutaütésre hajlamos dirit. Naná, hogy így is rohantak, sőt még inkább, mert be kellett hozni a lemaradást. Kapást játszottak. Úgy kellett gólt rúgni, hogy a labda előtte nem érinthette a földet. Ha valaki elügyetlenkedte, helyet cserélt a kapussal, s három kapott gól után megnyúlt arccal mehetett a lányokhoz udvarolni.

Jó nagy kapu volt, majdnem akkora, mint az igaziak. Ha a kapus nem követte a labdát, nem lépett ki egy-egy veszélyes emelésre, hogy kézzel belekotorjon, mert így a lövők mindig hátrébb húzódtak, el a kapu torkából, és messzebről már könnyebb volt elhibázni, szóval, ha nem volt résen, hamar kiejtették. Csak Hangárnak nem számolta senki a gólokat. Jó előre megmondta: ha kiesek, kiesik a labda is. Így aztán, ha ő lőtte mellé a lasztit, s be kellett állnia a kapuba, csakhamar unalomba fulladt a játék. Ilyenkor aztán a beívelők a maflábbaknak tették fel a labdát, hogy azok teljes erőből belebikázzanak – mindenki látványos gólt akart rúgni –, persze, méterekkel elhibázva a kaput, s akkor folytatódhatott a játék. Hangár után rendszerint ő maga, Dumka Albert állt kapuba. Egyszer történt meg csupán, hogy háromszor is betalált. A harmadik egyenesen a felső lécről csapódott a hálóba. Mindenki felszisszent. Őrült nagy gól volt. Az ilyesmit le sem lehet tagadni. Nem visz rá a lélek. Hangár mégis unott arccal dobta ki a labdát. Parányi jelét sem mutatta, hogy levonulna a pályáról. Miért is mutatta volna? Ez volt a szabály. Előre megmondta. Pintér Sanyi aznap mégis megfogta a labdát. Maga elé meredve várt egy kicsit. Dekázott, ide-oda pöckölte a bőrt. Húzta az időt, hogy a másiknak legyen ideje gondolkodni. Aztán odacövekelte Hangár elé. Ahogy szokott. Az ő arcával. Emlékszik, ahogy végigbizsergett rajta az izgalom. Nyelni sem tudott, annyira várta, kívánta, hogy mi lesz. A tésztaképű Hanck Alpár egészen elfehéredett. Kicsúszott belőle a csont: egy érintés, és omló masszaként terülne el a földön. Mindenki kedve szerint megdögönyözhetné. Most először nyílt erre esély. Ezt ő is tudta. Úgy pislogott ki Pintér Sanyi háta mögül, mintha egy fal választaná el őt a régi világtól. Talán abban reménykedett, hogy valaki majd csak segíteni fog. Odaveti Pintér Sanyinak: *hagyd csak,*

nem látod, hogy nem az anyja szülte, s akkor el lehet intézni egy röhögéssel. Ez volt ugyanis az ő felmentő ítéletük. A nagyvonalú megbocsátás. De senki sem akart megszólalni. Tollner Géza komótosan leült, hogy jobban lásson. Bartha Feri a fogát piszkálta egy faággal. A csengetés talán megmentette volna Hanck Alpárt, de hol volt az még akkor. A nagyszünet tudnivalóan a balhék ideje. Végül Hanck nem bírta tovább: felszegett fejvel kitért Pintér elől, felvette a koszos labdáját, és duzzogást mímelve, izzadtan, csatakosan a kapu mögé vonult, az udvar eldugott sarkába. Pintér Sanyi pár másodperc múlva utánament. Tudták, hogy ott fogja megütni. Hanck Alpár véresen ül be a következő órára. Talán össze is kell majd varrni. Hacsak nem temetik el egyből. De legalább tudni fogja, hogy a gól az gól, nincs pardon és nincs úristen. Együtt jöttek vissza. A labda megint Pintérnél volt. Ide-oda dobálta, játszott vele. Amikor ideértek, csak a fejével intett, hogy ő, Dumka Albert áll be a kapuba. Hamar kapott három gólt. Ebből kettőt Hangár szerzett: egyet fejvel, egyet pedig félfordulatból, szinte háttal a kapunak. Megtapsolták. Ő is. Mindenki tudta, hogy nincs más választása.

Még legalább egy óra, amíg elkezdődik az osztályfőnöki. Túl korán jött. Talán addig ehetne valamit, bár ahogy elnézi, ez a bódé ma már nem nyit ki. De hát minek is nyitna? Szombaton nincs tanítás. A szombat a múlt felbőfögésének ideje, virággal és páfránykoszorúval. Csinos csajokkal a bejáratnál. A vörös hajú különben már visszaért, gesztikulálva magyaráz a társának. Ujját többször a halántékához érinti. Értik mind a ketten. Aztán tovább strázsálnak. Mozdulatlanul a hőségben. Azokat várják, akiket már csak ez tart életben, ez csepeg beléjük az áttetsző infúziótasakból. A nap egyre lejjebb ereszkedett. Már a háztetőket mardosta. Délre átlátszóvá hevült minden, akár az üveg. Át lehetett látni a lányokon, a szöveteken, a húson át egészen a falakig. Még szerencse, hogy rövidnadrágban jött. Nem túl elegáns, de neki megbocsátják. Tapasztalatból tudja. Sőt el is várják, hogy egy kicsit mindig kilógjon a sorból. Megint jött valaki. A hátsó kapu felől érkezett, ahol a Domb utcai cukrászda kínálta savanykás, hamar olvadó gyümölcsfagylaltjait. Egy kölyök is volt vele. Mind a ketten öltönyben, nyakkendővel. Nem is gyerek volt az, hanem a férfi kicsinyített mása, egy gnóm, egy bonszáj. A lábát is úgy tette, úgy kacszott, ahogy az apja. Fagylaltot evett. A téstafejú férfi persze marha büszke rá, de nem mutatja, úgy kezeli, mintha véletlenül csapódott volna hozzá, ha viszont megdicsérik, elégedetten tolja előre. Most is bosszúsan köti be a fia cipőjét. Le kell térdelni hozzá. Mit nem adna, ha a bejáratnál álló lányok nem látnák őt ilyen helyzetben. De látják. És kuncognak is. Aztán meglátja őt, ahogy a kapufát támasztja. Kész mosolygás az egész ember. Az eszét sem tudja, mikor látta Hanck Alpárt így vigyorogni.

Egy ideig nem is került be a csapatba. Addig sem volt biztos helye, de amint Pintér Sanyi Hangárra bízta a csapatösszeállítást, szemernyi esélye sem maradt. Bizonyos szempontból meg lehetett érteni a döntést: vézna, fehér bőrű, csupaláb, csupakar gyerek volt. Védőnek kész röhej az ilyen. Csatárnak is luxus. Cselezni nem nagyon tud, passzolni még sose látták, de ha előre küldték, valahogy mindig bepattant róla a labda. Kész Lineker. A pályán semmit sem mutat, de ha elékeveredik a labda, akkor rendszerint berúgja. Van ez így. Csak neki soha nem passzoltak. Minek? Úgyis elveszti. Olyan, mintha egyből az ellenfélnek adnák. A csatársor különben is foglalt: Tollner Géza, Pintér, Schiffer Pityu. Már a váloga-

tottba is hívták őket. Ha nagyon vezetnek vagy ha valamelyik elfáradt, akkor beállhat. De azok nem fáradnak, nem engedi a presztízs.

A bajnokságban a céseket mindig megverték, és a bésekkel játszottak ki-ki alapon a továbbjutásért. A bések gyengébbek, de fegyelmezettebbek. És valahogy sosem adják föl. De akkor, abban az évben nekik állt a zászló. A huszadik percben, nulla-nullánál Schiffer megsérül, vérzik a sarka, le kell jönnie. Hangár int, hogy beállhat. Tíz percig a labdával sem találkozik, pedig lelkesen fut ide-oda, miközben az az érzése, hogy voltaképpen egyik csapattal sem tart. Ha feketében lenne, síppal a nyakában, még megértené, de így? A pálya izgalma azért kárpótolja. Mégiscsak más fönt, mint a kint a lócán, ahová egyetlen drukker sem néz soha. Az az univerzum legszéle. Aztán az első félidő végén Pintér elfut a jobbszélen, majd beíveli Hangárnak, aki hamar lerázza a védőjét, és kapura fordul. A drukkerék már ordítanak. De Hangár nem lövi rá, hanem legurítja neki. Ezt senki nem érti. Hangár a legjobb lövő, most mégis önzetlen? Te Jóisten, mi lesz ebből? Ő pedig tudja, hogy rá kéne rúgnia, mert ziccerben van, tizenöt méterre a kaputól, de annyira furcsa a helyzet, annyira szokatlan. Ő így még az életben nem ért el gólt, talán el sem tudja rúgni odáig. Látja a tehetetlenül hadonászó kapust, meglegyinti a pálya széléről hullámokban érkező moraj, és már tényleg lendítené a lábát, már látja a hálót kidagasztó labdát, de az valahogy lecsorog a cipőjéről. Nincs ereje utánamenni. A Hangárról lepattant védő addigra beéri, és máris indítja Stoicát. Hajszál híján ők kapnak gólt. Pintér ordítva küldi le a pályáról. *Még számolunk, Tejföl*, mondja. Először nem érti, de aztán minden világos lesz. Ezentúl ez az ő neve. Tejföl. A béna.

Húsz évre rá a felesége szájában kel új életre a neve. *Akkor dugd vissza te, Tejföl!* És akkor már tudja, hiába tömködté el oly gondosan a réseket, hiába szellőztetett tucatszor, a múlt párja ismét ott gomolygott körülötte, makacs szájszagként, az odvas fogak erjedt bűzeként. Rátapadt szinte észrevétlenül, ahogy a kullancs bújik el a hajlatokban, s áramoltatja át magán a gazda meleg véré, hogy aztán belemossa a maga kis mikrobáit, hogy fertőzzön kedve szerint. Akit még nem betegített meg, talán nem is értheti ezt az embertelen óvatosságot. Azoknak valahogy minden egy és oszthatatlan. Egyszerre vannak ott és itt, távol és közel, úgy olvasztják össze tegnapiukat a jelen színtelen perceivel, hogy az ötvözet már ártalmatlannak tűnik. Emészthetőnek. Dicsekvésre méltónak. Úgy nevelik, dédelgetik a múltat, akár a kutyájukat: csonttal édesgetik magukhoz, hogy aztán csaholva védje őket a betolakodóktól. Ostobák. Szerencsések.

És akkor már így kellett volna szeretni ezt az asszonyt. Ahogy egy kitüntetett festményt. Csodálni a benne rejtőző időt, és nem tudni a szemlélődő önfeledt jelenéről. Hirtelen őt is oda kellett számolnia, azok közé ott, a pályán. Lehet, hogy kérdezősködni kellett volna. Nyomozó módjára felfejteni a szálakat: honnan bukkant elő a név?, mit tud róla?, tudja, hogy mit jelent, vagy csak használja, akár a keze ügyébe eső követ? De nem kérdezősködött. Rebeka dühösen, elaludt hajjal állt az előszobában. Miért basztatják folyton, hogy nem dugja vissza a modemet? Ott szokott vasalni a gép mellett. Kell a konnektor. Aztán meg elfelejti visszadugni, na és? És azon a ponton, a veszekedésnek azon a nehezen betájolható pontján, amikor már ütni kell, mindegy, hogy mivel és hogy mekkorát, akkor az ő boldog asszonya ütött, a fellobbanó méreg szanaszét spriccelő erejével,

amiben azért ott permetez a remény is, hogy a seb azért gyógyítható lesz, hiszen a felnőtté válás jelenti: nem kaparjuk el a nehezen beforradt hegeket. *Akkor dugd vissza te, Tejföl* Valahogy megszépült, átforrósodott ettől a mondatától. Az ütes képzelte erejétől. Sápadt arcát elöntötte a vér, égszínkék szeme koromfeketére tágult. Egy udvar, melynek mélyén nem világít a lámpa. Egy feneketlen szoba a maga rosszkedvű bútoraival. Szép volt és árva. Talán ha nem ezt mondja, meg is öleli. Elúzi az árvaságát, és elégtételt vesz a sebzónon. De nem tehetette. Visszamosolygott rá, ahogy a legyőzöttek tisztelgnek. Könnyedén, némi eleganciával. Mert igaz, hogy az évek során valahogy hozzászoktatta bőrét a napfényhez, szoláriumozik, minden francsal kenegeti, és ha nem is kreolbarna, de már legalább nem virít, nem foszforeszkál a sötétben azzal a túlvilági fényvel, mint a szentjánosbogarak, viszont még mindig fehér, kétségtelen, akár a kissé odakozmált tejföl, ha ez egyáltalán lehetséges. Illik rá a név, le se tagadhatja. Behúzta maga mögött az ajtót. Sietett, már vártak rá a tévében.

Azt a kis vöröst elvinné egy körre. Semmit se mondhatnának, két hónapja már, hogy elvált. Nincs, aki ne tudna róla. Emlékszik, volt egy pillanat, amikor Rebeka meg akarta fogni a kezét, nem is tudja, talán a tárgyalás után, vagy még előtte, a békítő szertartások valamelyikén, és ő nagylelkűen oda is adta, tessék, fogja csak meg, az úgysem az ő keze már. Ehhez nagyon értett. Hogy ő ne legyen ő. Hogy kivonja magát az egyenletből, elrejtőzzön a probléma mögé, paravánként használva az élet apró-cseprő bajait. Ahhoz sem kellett sok idő, hogy elhitesse magával, voltaképpen nem is akarta berúgni azt a helyzetet. Nem lett volna fair a bésekkel szemben. Pintér Sanyi sem várhatta el tőle, hogy ő, pont ő döntse el a meccset. Nem ő a kiválasztott. S ha ezért áldozni kellett, hát áldozott érte. Ahogy a tankönyveiben a rómaiak, ő is mindennap felajánlott valamit, valóságának parányi, még nem feltűnő részletét, s ha az istenek elfogadták az ajánlékát, akkor a valóság helyét a képzeletével tölthette ki. De csodákat azért itt sem tehetett. Bizonyos szempontból az istenek keze is meg van kötve. Nem lehetett hős, királyok ivadéka, barna bőrű titán, hiszen a lányok még mindig elhúzódtak tőle, szokásnak számított fellökni őt a folyosón futás közben, hogy utolsónak érjen a kapufához, majd gyorsan kiejteni, tojást ütni a cipőjébe tornaóra alatt, mert a béna isteni segédlettel is béna marad, beleszöttek a húsába. De ez még csak bemelegítésnek számított. Pintér Sanyi megígérte, hogy nem hagyja annyiban a dolgot, és ő nem szokott felejteni. Csak ki kellett várni a napot, a megfelelő órát. Aztán amikor a kihalt tornateremben körülvették, szinte természetesnek tűnt, hogy eljött az ideje, hogy tovább már nem lehet húzni. Hatan voltak még Pintér Sanyi körül. Hangár és Tollner Géza kezén kesztyű. Nem is Pintér Sanyi volt félelmetes, mert azt idővel megszokja az ember, eldugdossa magában, de mire kell a kesztyű? Mitől undorodnak? Mit nem akarnak megérinteni? Vért, szart, taknyot? Az elevent? Mi lesz belőle? Valami új érzés csúszott fel a bokáján, hideg volt, és nyomában elszibbadt minden. Mintha egy eddig még senkin sem próbált oltást fecskendeztek volna belé, és a szérum most akadálytalanul venné birtokba a testét. Már a tüdejét szúrta, a vállát bénította le. Azok meg néztek egymásra, hogy akkor melyik kezd. Bár ez nem igazán lehetett kérdés. Pintér Sanyi már ott is állt előtte. Most már ő is közelről láthatta azokat a hírhedt hínárokat. Unottan tekeregtek a pupilla körül. Mint akiknek nem sürgős

semmi, hiszen a másik félelmével táplálkoznak, az adja nekik az erőt. Pintér Sanyi várt, így aztán mindenki várt. A hínárok nem mozdultak, Pintér Sanyi sem mozdult. Szép fiú volt Pintér: sima, vékony bőr, sehol egy pattanás. Kék erek sűrű hálózata a halántékán, aranyászóke pihék az álla alatt. Ha nem is egy szobor, de jó nyersanyag. Mégsem tesz semmit. Pedig már megadta magát, lélekben már felkészült az ütésekre, hogy fájni fog, hasadni a bőr, és hallani fogja saját ordítását, mintha egy idegen üvöltene ki belőle. De nem történt semmi. Nem ez volt a forgatókönyv? S akkor hirtelen megértette: Pintér nem fog ütni. Ő csak a fenyegetéshez ért, ez az ő igazi ajándéka. Ez az ő szerencsétlensége. Az ütéshez nem elég szívós, nem elég bátor. Itt fogy el a matéria. Kevés kellett hozzá, hogy fel ne nevéssen. Eddig azon gondolkodott, hogy mivel úszhatná meg. Ha könnyörögni kezd, csak felbátorítja őket, ha előadja az elméletét, hogy nem akarta berúgni a helyzetet, egy életre elásta magát. Most meg az ölébe hull minden. Pintér Sanyi nem fog ütni. Túl kicsi ő ahhoz, hogy elviselje a vért. A tompa reccsenést, ami az ököl, az igazán nagyok luxusa. Úgy tett, mintha egyre jobban hatalmába kerítené a félelem. Színlelt, hogy a másik is színlelhessen. Nem akarta, de mégis keserűséget érzett: a vezér hiányát. Hogy ezentúl nem lesz kihez igazodni, nem lesz, aki megvédje őket a ragyás portással szemben, aki mindig haza akarta zavarni őket órák után, amikor a kispályán passzolgattak még. Nem kell sok, s egyszer a felnőttek is kiszagolják a trükköt. S akkor vége, kussolhatnak behúzott farokkal. Ez az ára? Ez lenne az ára? És vele most mi lesz? Mit kezdjen a titokkal, amely szemlátomást egyre nagyobbra növeszti? Abból lenne csak igazán nagy balhé, ha felhasználná a másiktól csórt hatalmát. *Hagyjuk, ezt se az anyja szülte*, mondta végül Pintér, és megvetően elfordult tőle. Megdöbönt moraj. Csalódás. Akkor miért kellett a kesztyű, nézett rá Tollner Géza ártatlan kék szemével, ami a csajokat is mindig elvarázsolta. Senki sem értette. Schiffer Pityu azért kicsit még meglökdöste, és Tollner is végigköszörülte a bokáját a bakancsával, amit direkt erre az alkalomra húzott fel. De ez már nem számított. A dolog eldőlt: béna marad, de nem verik meg. Az istenek fogadják az áldozatot.

Tollner Géza is megérkezett. Messziről látszott, hogy mennyire elhízott. Már nem is tudja begombolni a zakóját, csak lógatja, mint két duzzadt karját. Aztán Schiffer is érkezik félrecsúszott, sebtében megkötött nyakkendővel. Mosolyognak, kezet nyújtanak. Neki is. Óvatosan, nehogy megsértődjön a tolakodás miatt. Zavart röhicsekélés. Hogy legyen végre valami téma, az egyik zsiros hangon dicsérni kezdi a lányokat. Csak a meleg nem enged. Egyre jobban ráfeszül a mellére. Ez tréfálta meg Meursault-ot is. Ez a láthatatlan parancs, amely akaratlanul is az életre tör. Természetéből adódóan tagadja az életet. A bíróság mégsem értett belőle semmit. Nekik bűnbak kellett, nem bűnös. Valahonnan bodzaillat érkezik. Erjedt bodza, megcukrosodott illat. Hány háztetőn és utcán vergődött át, amíg ideért? És mégsem a győzelem hírére hozza, hanem a bomlás vigasztalanságát. Hogy ebben a melegben semmi sem lehetséges. Fölnéz. Az ég tompa, kifejezéstelen. Annyira ragyog. Egy túlplasztikázott arc, amely az időtlenség csábítására faképnél hagyta a vonásait. A felismerhetőség még emberi követelményeit. Mindegy. Csak lélegezzen. Lélegezzen. A kis vöröst megint nem látja, talán a mosdóba ment, hogy felfrissítse magát. A bőrré permetező víz, ahogy lecsurog a melle közé, és megkeményíti a bimbókat. Ezt kell elképzelni. Ez enyhülést hoz.

Rebekára gondol, hogy szinte nem is volt melle. Még pár perc és bemennek, kezdődik az osztályfőnöki. Hangár fia már megette a fagyaltját, a keze tiszta ragacs. Hiába néz az apjára, az Schiffer Pityuval röhög. Rázkódik a válluk. Végül az arcán némi undorral beleköp a tenyerébe. Jól eldörzsöli, majd megszagolja az eredményt. Förtelmes lehet.

Honnan jön ez a szag?, állt fel az inspektor. Még tíz perc maradt kicsöngetésig, mehetnének végre haza, de a szag ekkor már tényleg elviselhetetlen. Az ablakokat persze nem lehet kinyitni, földszinten van a terem, az utcáról dőlne be a zaj, a nyári forgalom minden bűze, ráadásul a szomszéd utcában az aszfaltot is bontják. Paparappapa. Reped ketté az ember feje. Pedig nagy nap ez a mai. Születésnap. A párt születésnapja. Nagy dolog lehet ez a párt, mert úgy ünneplik, akár egy embert. Beszélnek róla, dicsérik, már csak a torta hiányzik. De a párt szégyen, így ők a torta, a gyertyák, a cukormáz. Oszióra van. Szabadfoglalkozás. Inspektorok is jönnek. Úgy volt, hogy a bésekhez mennek, de végül itt kötöttek ki. Sose bízz meg egy inspektorban. Az oszi piros füllel ülteti le a szürke zakós férfit és a nőt a katedra mellé, hogy látszólag ne legyenek útban. Persze, így is útban vannak, de ez így van kitalálva, ez a pláne az egészben. Elnéző mosollyal nézik az őket kerülgető oszit, akinek még mindig ég az arca, mintha sáros lenne, mintha ő tehetne mindenről: a pártról, a kedvetlen szülinapról, hogy csak úgy elnyekeregtek a himnuszt. Mindenki várja, hogy milyen disznóság derül ki az osziról. Még a stréber Pál Kati is várja, pedig ő most csengő hangon ecseteli a párt gyermekeinek kitüntetett helyzetét. Olyan szavakat használ, amiket ő sem ért, hiába tanít egyetemen az apja. A gyávaság ragad, mint a rágógumi. A történelmet már felvázoltuk, idéztük a vezetőelvtársat kivágott újságpapírból. Most mégis bűz van. Az utolsó padból jön, ahol Dumka ül. Harminc perc kell, amíg a katedráig is elér, amíg megvastagszik. Senki sem szól. Most őt kell védeni. Leírhatatlan dolog pont inspekciónál lebukni. Mindenkire szégyen. Az inspektor állva szimatol. Nincs mit tenni, az oszinak is meg kell kérdeznie.

Gyerekek, honnan jön ez a szag?

Semmi sincs, ami visszatartaná.

Én vagyok büdös, áll fel végül. Minden szem rajta. Sokfejű sárkány, akinek csak szólni kell, és dől belőle a tűz. A kénköves menykő.

De miért? Hogyan?, bámul rá zavartan az oszi. Legszívesebben azonnal leültetné. Sohasem volt vele baj, néz az inspektorokra, akiket már fűt az izgalom. Valami történni fog. Ami a pártnál is fontosabb. Pintér Sanyi arcán a félelem, Schiffer Pityu arcán a félelem. Megörült ez a gyerek. Nem tudott várni még tíz percet?

Lehugyoztam, mutat az egyenkabátjára.

Ez nem igaz, mégis jólesik mondani. Tornaóra után találta így: nedvesen, büdösen. Lehet, hogy szart is kentek rá. Nem ellenőrizte. Más talán kiviszi a csaphoz, és ott bő sugárral, ahogy lehet, kiöblíti. De minek? Ha ezt várják tőle? Valahogy csak értésére kell adni, hogy nem tagja a csapatnak. Hogy keressen más helyet. Ha szemtől szemben nem megy. Akkor így. Ezzel. Azóta ül benne. A sötétkéek kabát nélkül, karszám nélkül nem lehet beülni az osztályba. A ragyás portás azonnal visszafordít a kapuból, vagy ha tud, hátulról belemarkol a hajadba. Ez a mérce, a ragyás portás munkától kérges marka. Ami azon túl van, nem sza-

bályos. Nem célszerű. Akkor hát belül. A cinkosaival, akik már az óra elejétől fin-torognak, kínai radírjukat szorgolgtják, mert az legalább illatos. De a szag, mint az ölelés, egyre szorosabb, szorosabb.

Oltári nagy balhé. A szülőket is behívják. Mindenki ideges, de magyarázatot nem találnak. Pedig ott van az orruk előtt. De papíron valahogy a legegyszerűbb válasz is túl bonyolultnak, túl mesterkéltnek tűnik. Pedig az őszinteség most aranyat ér. De ki ismeri ki magát a szavak között? Ezek már nem is azok a szavak. Pedig nagy a nyomás az oszin, nagy a nyomás az igazgatón. *Precedens kell*, mondja valaki. Súlyos kifejezés, vág, mint a penge. De ez a későbbiekben is visszatart. Képzeld el, ha más is lehugyozná! A Felszabadulás ünnepén, mondjuk. Amikor a tévé is kint van. Még jó, hogy a szagok nem látszanak, de ahogy fejlődik a technika... A vívmányok. Csapják ki? Nem jó, az egész iskolát lejártná. Vonják le a magaviseletét? Még kimondani is nevetséges. *Miért nincs erre szabály*, csap az asztalra az igazgató. És igaza van. Neki is. Hát mit csináljanak vele? A kis neveletlen. Szabotőr. Hős, akár az apja. *Mindig tudja, hogy melyik oldalra kell állni*, súgja az anyjának a folyosón, amikor azt hiszi, senki sem hallja. Bent, a tanáriban már sápadtan, megadóan ingatja a fejét, az anyja sír, s csak azért törli le a könnyeit, hogy újra sírva fakadjon. Bartha Feri apjának kell közbenjárnia, hogy ne kerüljön folt a nyilvántartási lapjára. Meggondolatlan csínynek, ártatlan túlkapásnak tekintsék az esetet. Hogy mindenki hazudjon egy kicsit. Mert akkor senki sem hazudik igazán. *Adunk neki egy esélyt, de az érettségire vigyük máshová*, mondja izzadtan Bartha Feri, és mindenki hálás neki. Az apja külföldi konyakot visz és cigarettát. Kent. Szép, hosszú filterrel. A valutánál is értékesebb. El sem lehet szívni. Ki füstölné el a pénzt? Így aztán nyolcadik után az ipariba jár. Elvergődik valahogy az érettségiig. Utálja a világot, mintha ott se lenne. És tényleg nincs ott. Még egy jó ideig.

Amikor már nincs miről beszélniük, ahogy a nyulat a cilindrből, úgy varázsolja elő Hangár a labdát. *Nem a régi bőrlaszti*, szabadkozik, de a célnak tökéletesen megfelel. Mindenki nevetve dobja le a zakóját. Pintér Sanyi is közelebb jön. Pár perce érkezett egy vastagbokájú, bálnahasú nővel, aki, mint önnön zsírpárnáit, szorítja magához a gyerekeit. Pintér kopaszodik, fejbőre celofánként csillog a napfényben, de még mindig úgy teszi maga elé a labdát, hogy tanítani kéne. Adogatnak, melegítik a petyhüdt izmokat. Lopva bámulják őt a bódé mellett. Mit nem adnának, ha beállna közjük. Nagy dolog lenne, le is fényképeznék rögtön. Emlékbe, egy jó kis meleg fotóalbumba. Nem kínozza őket tovább, beáll középre. A rövidnadrágban messze ő mozog a legjobban. Aki csak teheti, neki emeli fel a labdát. Udvariaskodnak. Biztatják. *Húzd rá, Tejföl*, ordítaná Tollner Géza, de idejében lepisszegik. Ha nagyon elrúgják, Hangár fia szalad érte. Az apja majd szétreped a büszkeségtől. A levegő már nyúlós a melegtől. Kicsordul a száján, akár a nyál. Beívelik, egyenesen a lábára. Jó messzire rúgja, át a kerítésen. Mindenki vidám. A vállát paskolják, mintha legalábbis gólt rúgott volna. *Ki volt?*, kérdezi végül. Mosolyog, de nyoma sincs benne az engedékenységnak. *Ki hugyozta le a kabátomat?* Egymáshoz koccanó, tétova nevetések. A nosztalgia finom porként szítal rájuk. Megpróbálnak elrejtőzni benne. Bólogatnak, de már senkinek nincs kedve játszani. Elfáradtak, s a meleg is egyre valószínűtlenebb. Nem is lenne szabad ilyen meleggel froclizni a világot. De Isten sosem tudja,

hogy mit csinálnak a háta mögött. Már nem mosolyog. Nem látják, hogy nem mosolyog?! *Ki volt?*, néz egyenként az arcukba. Valamit most már mondani kell. Már csak Pintér Sanyi és a bálnahasú nő nevetgél, de hamar elolvad az is. Végigcsurog rajtuk, akár a kátrány. Hangár fia már visszaért a labdával, magasra tartja, s közben a szemével keresi, hogy kinek dobhatja be. De senki sem mozdul. Már alig bírja tartani. Remeg a karja, pedig csak pár deka lehet az a bőr. A kis pöcs, mit vacakol azzal a labdával? Szét kéne rúgni. *Nem mindegy*, fordul végre hozzá Hangár, *senki sem emlékszik*.

Már nem is tudni, hogy belül éget, vagy a kövekről verődik vissza.

Először úgy tűnt, hogy az ütést elnyeli az arca. Magába szippantja, ahogy a szivacs. Nem lesz semmi baj, legfeljebb a mozdulat marad lógva a levegőben. De aztán reccsen, hallhatóan enged a fog és az íny, alóla pedig virgoncan tör elő a vér. Hangár nem is annyira az ütéstől, mint inkább a meglepetéstől terül el a földön. Nincs is arca, csak valami duzzadt, elnyílt virág az orra helyén. Aztán, hogy biztos legyen, még bele is rúg egyet. Az ágyékába. Spiccel. Hangár felsikolt. Nem is hinné az ember, hogy milyen hangok rejtőznek egy büszke férfiban. Mindenki őt nézi. Hangár fia ijedten, a síráshoz közel. Egy széttaposott bonszáj. Pintér Sanyi megpróbálja eltakarni a feleségét és a két halszínű gyereket. Schiffer Pityu elfehéredett ujjakkal szorítja a mobilját. Talán mégiscsak ki kéne hívni valakit.

Ideje bemenni. El is indul a bejárat felé. Az ég színtelen kupolája alatt lépked. Utoljára az esküvőjén érezte így magát, az oltár előtt. Megigazítja az ingét. Mindjárt tanúságot kell tennie. Esküdni fog mindenre, ami szent. A vörös hajú szeme csupa félelemmel kevert izgalom. A melle majd átszúrja az ingét. Bögyös kis kurva. És ahogy néz. Szinte letapogatja a szemével. Látszik, nem tudja elhinni, hogy itt van, pár méterre tőle. Akár meg is érinthetné. Majd kiszáradt, reszeltő torokkal szólal meg: *Kaphatnék egy autogramot?*

Megcsapja a folyosó hűvöse. Most már érti az egészszet. Nincs miért tiltakozni. Ez már egészen ő.

Hálásan firkantja a nevét az elé tolt papírra.

Nyolckor a kikötőben

*Reggel nyolc órakor a kikötőben
felhúzzák a zászlót. A tengerrel
szemben ki-ki lemérheti saját
ürességét. Hány kilót nyom egy
üresség? Ha a fej üres, van mit
tanulni. Ha a szív... A buta ember*

*az okos? A közömbös az érző?
A súlytalan üresség végtelen,
a százkilós már elmeszesedett, zsír
rakódik az érfalára, étel a gyomrába,
lexikon a fejébe. A tenger felől
fújó szélben csattog a zászló.*

Hirtelen a tenger fölött

*Mint amikor hirtelen beborul
a tenger fölött, és az úszó
körül meghidegszik a víz, a sötét
mélység egész a hasáig nyomul,
a térdét finoman meg is harapja –
olyan lesz majd haldokolva a nemlét
felé evickélni. Az emberek helyett
gyanús vízimadarak és kíváncsi polipok
vesznek körül. A víz forrni kezd,
átfagy, nemcsak a tested veszíted
el, mint túlfőzött levesben
combsont a húst, de a test
emlékét is, önmagad emlékét,
marad a félelem a cápatámadástól,
a rohanó óriáshullámtól.*

*Mint amikor az úszót partra dobja
egy hullám, és nyekkenve
megérzi a biztonságot; testsúlyát
alig bírva kitántorog a vízből –
úgy találjuk meg önmagunk emlékét
a túlsó parton, hullám koptatta
tégladarabokat veszünk
kézbe, és megállapítjuk,
hogy milyen keskeny a tenger.
Egy sirály a fejünk fölött
tolvajt kiált.*

Miramare-i elégia

*Más, ha a keveset énekeled.
És jaj, mennyire más, ha mondd.
A kevés kiénekelve patak-istent
rajzolja a vízre, mint hullámcsíkokat
egy tócsára a szél. Fecsketorok,
cérnaszál, törött gomb.
Ha mondd a keveset,
akkor kavics-istent dobod
egy hídról az autópályára.
A kicsi istenek is sokat
akarnak, mert bennük már
senki sem hisz. Csak abban
az egyben. Ó, mennyit vitáztak,
hogy ki legyen közülük az
az egy. És hogy
hullottak az istenek, amikor
az emberek már nem akartak
pletykálkodni róluk.*

*Ó, túlvilág fáí, mikor ért el
a tél? Hogy szökött be
a víz a lefolyókon a Szent
Márk térre! Mintha gyorsított
üvegfák nőttek és hervadtak
volna el. Van-e még jó
hír? És számít-e, aki hozza?*

*Más, ha a keveset eldoblod.
Nem illik a sósvizes szökő-
kúthoz a dobszó, a tél a nemlét
évszaka, nem az álomé
vagy az elmúlásé. Minden
tél örök, és csak véletlenül
múlik el, de mi van, ha egyszer
nem jön el az a Véletlen?*

*A Véletlenek úgy bolyonganak
az emberek közt, mint barlangban
a bezuhant kecske. A lába
törött, fél a sötétben, éhes,
de még az éhenhalás is
túl messze van.*

*Túl messze van, ami kicsi.
A kicsi-isten véletlen
akár nagy is lehet,
azon múlik, mit gondolunk
mi saját magunkról. Jézust siratta
a keresztfában rejlő föld-isten,
a percegő szű-isten, vérét
megízlelte szög-isten, és
bort ivott rá – de apja árulók
kezére adta, a túl nagy
szeretet a láthatáron
föltornyosulva gyűlöletnek
tűnhet – ám ha alá érünk
a kocsinkkal, meleg eső esik,
üres a tengerpart, lehet
egyedül járkálni
a vízparti fűvenyen.*

Októberi elégia

*Az októberi hajnal akkor
jön, amikor akarom. Egy
elhagyott kertben döglött
macska játszik, még alig mutatja,
hogy nem él, csak a testtartása
macskaszerűtlen. Nem macska
többé, a bunda alatt bomlásra*

ítélt izmok. Éjjel fogyhatott
el a 9. élete, akinek kilenc van,
kevésbé kíméli, mint akinek egy.
A veszélyek egere után szalad,
és megtermett harcipatkánnyal
találja szemközt magát.
A nemlét nyüzökése kifordítja
a bőreből, kinyílik, mint egy toboz,
nemlét-magok hullnak a szemébe,
az agyában kíváncsi nemlét-gyökér
tapogat, fölszökken az élet felé
egy gyönyörű nemlét-szár, és levelét
a zöldülő test fölé úgy borítja,
mint napernyőt egy csecsemő fölé
az aggódo barát.

Amikor nagymama koporsóját
utoljára felnyitották, saját halálomat
láttam, a nyitott száj hozzám beszélt,
beteg fülemben szinte belehasított a kiáltás,
mint mikor a csecsemő felsír
az újrakezdés örömeivel,
de a lélek már messze járt,
bizonyosság volt ez valami bizony-
talanról, a halálgyümölcs vékony
száron ring, a köpenyét ki lehet
gombolni, mint egy fekete
zakót, alatta a nyakkendő
csomója lejjebb csúszott,
a legfelső inggomb kinyitva.
A koporsójában mindenki költő.

És minden gyászoló érti a verset,
amit szaval, a halálgyümölcs
csonthéja fehér, ha feltöröd,
belül nincs semmi; ha lehajolsz
érte, kívül nincs semmi,
ha felegyenesedsz, középen nincs
semmi.

A szél egy őszi napon lepkét sodor
egy városi udvarba. Az ablakrács
megpihen, élvezi a napsütést,
a léptek kopogását a lépcső-
fordulóban. Aki a halálakor
magányos, mindvégig az marad.

*Részei a Földnek**

AMIKOR A FORT RILEY ERŐDBE visszatértünk láttam
egy különös jelenetet őrségváltáskor a trombitás mellett
egy kutya is ült és vonyított vele sőt egy egész falkát is
láttni lehetett nap mint nap egy igen elegáns hölgy társa
ságában aki az indiánháborúk idején úgy sétáltatta őket
mintha ez lenne a legtermészetesebb dolog a világon
jóval később tudtam meg a kopók és agarak gazdája
nem más mint az elhíresült Custer tábornok a legendás
„indiánölő” de ki is gondolta volna róla hogy bármilyen
élőlény iránt is vannak érzései egyáltalán hisz még a saját
katonái is rettegtek szigorától kutyáival ellenben állítólag
gyakran beszélgetett együtt is aludt velük és a harcokban
vele voltak mindig így Little Big Hornnál is ahol az utolsó
pillanatig látni lehetett miként egy indián mesélte hogy
kedvenc homokszínű agara végig mellette áll majd fekszik
összes emberével egyetemben

EGYSZER LÁTTAM EGY viadalt egy falusi kiskocsmá
előtt indiánok és fehérek fogadtak ordítottak két kör
be zárt állatra akik a félelemtől egymásba martak és
nagyon látszott nem akaródnak már nekik a küzdelem
de a gazdáik bementek akkor a farkasok köré feszített
rongyokból összetákolt körbe és megrugdosták őket
gondolom kutyák lehettek mert látni már nem
lehetett akkorra semmit belőlük csak a véres
cafatokat ahogy a hús a bőr a szőr lógott vagy
éppen már hiányzott róluk kimentem gyorsan ki
szaladtam a végébe hányni lám a fehér ember
sikerrel formálta át saját képére az indiánokat is
hánynom kellett tőlük noha hány állatot nyúztam

* Részlet egy Xántus Jánosról írott regényből

*VAN EGY OLYAN indián szertartás amelyben
egy fiatal kutyakölyköt vörös festékpöttyel
jelölnek meg egy madzaggal megfojtják le*

*perzselik a szőrét feldarabolják szabad tűzön
megfőzik a szertartás résztvevőinek enni kell
belőle legalább egy falatot miközben imádják*

*a kutyáikat állítólag áldozati állatnak tekintik ezt
a példányt s meghal hogy az emberek élhessenek
hogy a beteg meggyógyuljon erőt kapjon én hány*

*ingert hiába óvott sámán barátom ezt ne mondd
nem szabad nézd éppen neked jutott a kutya feje
az szerencsét hoz egyed van kenyér is csak bátran*

a te kutyád volt

A mítosz-gépezet beindul

*Elszigetelődik a zajtól, a zajban,
s beindul a mítosz-gépezet,
megnyílik a padló.
Üvegfalak, szakadékok veszik körül,
nem juthat be senki már,
akit nem enged a mítosz.
Üvegfalra tapadó, tátogó arcok,
távoli integetők, menjetek máshová.
Nekünk, belülmaradóknak
más a dolgunk:
a füstmítosz óvatosan épül,
benne gyors és rejtőzködő
totemállatok bolyongnak.*

A mondat eltérítése

*A mondateltérítő
mosolygó terrorista.
A mondateltérítő
veszélyes partizán.
Egy foglyul ejtett szóban
a jelentés felizzik,
egy foglyul ejtett szónak
fény gyúl az ablakán.*

*A mondateltérítő
a képeket begyűjti,
a mondateltérítés
magánhasználatú.
A rács mögötti ajtó
csak néha-néha nyílik,
a rács mögötti ajtó
már mondatillatú.*

*A mondateltérítő
a folyók ismerője,
a mondateltérítő
titokban medret ás.
A gátak felszakadnak,
az esők elerednek –
A gátak felszakadnak,
jöhet az áradás.*

*A mondateltérítő
szemében gyúl a szikra,
a mondateltérítő
nem váltságdíjra hajt.
Egy félretett pipában
a mondat még felizzik.
Egy félretett pipában
a mondat ott maradt.*

Három nap

*Három nap volt, tényleg annyi.
A régi aktatáskák kimentek a divatból,
nem is mentek, úgy vitték őket
nagy, szőrös férfikezek.
Himbálóztak tehetetlenül, pedig
ezek a táskák még látták a csodát,
volt bennük indigó, mikuláscsomag, művirág,
elsárgult fényképek az aranykorból.*

*(Az aranykor, persze... Az véget ért.
Elfogyott a hosszú útra vitt cigaretta.
A füstszűrőig leégett egy élet,
csípte a szemünk és köhögünk tőle,
könnyeztünk tőle, sokat szellőztettünk,
tárva-nyitva volt az ablak, de nem
volt annak az életnek se szárnya, se bátorsága,
ott volt velünk, jött utánunk, ment előttünk.)*

*Három nap. Mi az? Egy rossz mesében
már fele királyság, legyőzött sárkány.
Ám itt, a férfikezek országában,
a régi dolgok még fel sem ocsúdhattak,
máris fel is út meg le is út.
Három nap megadó himbálózás.*

De mi mozgatta a férfikezeket?

És fölsejlik...

*Hímszúnyog, levéltetű, trágyalégy, repülőpoloska,
Mind istennek nézi a 60 W-os izzót,
Pokoli szertartás tanúja vagyok,
Tévedés, kiszolgáltatottság vagy alázat világvégi karneválját látom,
És fölsejlik agyamban társaim vonaglása is,
A véleményt nem mondóké
És azoké, kik vallást, tudományt, művészetet tákoltak e rémkép köré...*

(1985, befejezve 2005. december 11-én)

Richard Brautigannek

*Amerika Európa koraszülötte,
alig X-milliárd tonna, jelenleg inkubátorban van,
és kétséges, hogy életben marad.
A pisztrángokkal kapcsolatban teljesen igazad van.
Magam is – hónom alatt az utolsó valódi patakka –
a vészkijárót keresem.*

Számunkra némán

*Apám meghalt
(a kezeimet tépték ki vállból).
Anyam most készül meghalni. Rák. De azért szép,
Szép vagy, Uram, a golyóbiztos üvegen túl,
Ahogy mosolyogsz,
Ahogy számunkra némán tátogod a Törvényt.*

(1986 tavasza, befejezve 2005. december 10-én)

Hókutya

I.

Sara alacsony ágyán feküdt.

Amikor már biztos volt, hogy a lány valóban alszik, óvatosan kihúzta kezét Sara feje alól. Ujjhegyével megdörzsölte teljesen elzsibbadt felkarját. A huszonhét év, most már egészen jól látható, a lánynak szinte az egész arcát felfalta, érintetlenül hagyta viszont a testét. Még három év, és Sara egyre inkább saját halálára fog hasonlítani, gondolta, mert harminc fölött mindenki egyre inkább a saját halálára hasonlít.

A férfi szeme már egészen jól kiismerte magát a mind lágyabb homályban. Régebben nem hitte, hogy az emberek képesek ilyen helyen élni.

Ma már nagyon jól tudta, hogy mit jelent néha a négy fal, és a tető az ember feje fölött.

II.

Sara alkalmi utcalány.

Tizenhárom évvel ezelőtt kezdett el mindent beleadva lemezeket hallgatni, szakadt rongyokba öltözni, arra gondolt, hogy az olyan zenét, amelyet most ő hallgat, először mégiscsak meg kell élni, s csak azután hallgatni. Az év nagy részét mint igazi „groupie”, helyi bandákkal csavarogta át. Egy éve érettségizett, kettő – hogy mikor is, számára semmi jelentősége nem volt –, dacból egy teljes évtizeddel saját generációja után, amelyhez Sven is tartozott, aki mostanában alkalmazottként dolgozik, s aki egy rövid, mintaszerű, de végül nagyon kompromittáló házasságot hagyott maga mögött.

Valahol a közelben megállt egy autó.

Két ajtócsapódás hallatszott, összemosódó férfi és női hang magyarázott valamit egymásnak a kocsiiban.

Sven figyelmesen hallgatta a jeges hóval borított úton elhaló motor hangját.

Amikor az autó végül eltűnt, ki tudja, miért, eszébe jutott az egyenruha. Néhány éve megkapta a behívóját. Mindaddig még csak észre sem vette a katonákat – pedig kellett volna, már csak azért is, mert akkoriban egy olyan kaszárnya közelében lakott, ahol a növendékek határőr-kutyákat képeztek ki.

Emlékezett, hogy tulajdonképpen már kora reggel gyakran hallotta a növendékekre váró kutyák csaholását, amelyeket rövid, lábukra erősített pórázon valami gyakorlótérre vezettek.

A gyomra ettől kezdve összehúzódott.

Utca, mozi, autóbusz, italmérések, pályaudvar: az egyenruhás gyerek a kezében fehér, gyúrt műanyagszatyrot tartó apjától búcsúzik. Kutyaszemekkel nézi, egy olyan kutya szemével, mint amelyiket a gazdája, letéve a duplacsövű vadászpuskát, egy magányos fához köt. Ez az arc, ez az, ami most valahogy egészen közel van, közvetlen Sara bőre alatt. S ami most a lányban megmozdul: a döbrent tekintetű, halott kutyák.

Behunyta a szemét.

Semmilyen emlékképet nem tudott felidézni.

Megismételte.

Gyerekkorában gyakran nézett a napba, és utána rögtön becsukta a szemét. Lehunyt szemhéja mögött akkor mindig látott valamit, ami egy nyitott kutyatorokra emlékeztette. Nyelvével kétszer körbejárta enyhén duzzadt ajkát. Érezte, hogy milyen a nyelv alatti fájdalom, a szomjúság. Az asztalon, két lépésre az ágytól, egy hamutartó volt, amelyen, ha felkapcsolná a villanyt, a déli napsütésben csillogó Eiffel-torony lenne látható. Mellette egy pletykalap hevert, és egy megkezdett üveg vörösbor állt, amelyre fény esett az ablakból – ennek eredetét Sven sehogyan sem tudta meghatározni. A szobában, érdekes módon, meleg volt. Hosszan nézte a palackot, szomjúsága ellenére sem tudta rászánni magát, hogy felkeljen és az üvegért menjen.

Sara álmában a másik oldalára fordult, s most testük egyetlen ponton sem érintkezett.

Ez előtt az este előtt Svent soha nem foglalkoztatta a bor. Egymást követő gondolatai, amelyek négykézláb másztak körbe az agyában, szinte megdöbben-tették.

Ha a bor, s ezt nemrég olvasta, a szüret után évekig állva egyfajta palástot, különös, alkoholos zseléhártyát von maga köré, akkor valóban él, akkor éjjel-nappal valamilyen titkos, megfoghatatlan élet munkálkodik benne.

A molekulák mozgása, tranz; az amóbák szerelmesen a klónozott ovumok két rétegére esnek szét, az éppen csak létrejött elegyek teljes testfelületükkel csókban olvadnak össze; a borban tömjénfüst száll a már kiásott sírok fölé; szemek néznek vágyakozva a csendes estébe, míg a gesztenyefa nagy levelei a megperzselt földre hullanak; ősi, antik istenek részegednek le és hánynak a porba, azokat az imádságokat mormolva, amelyeket naponta intéznek hozzájuk a piszkos párnákba suttogva.

Egy nő, nagyon más, mint Sara, fut a kihalt, nyári országúton.

Hogy ebben a szobában még valaki lenne rajta és Sarán kívül, akit már csak az alatt a pár óra alatt is, amióta itt volt, alig tudott elviselni, ahogy egyébként sem tudta soha elviselni az irracionális világát, ahogy él, ahogy kis, boros szájával belélegzi a fertőzött levegőt, akár a hal, amely majd az ünnepi asztalon végzi – már a gondolattól is összerándult a gyomra.

És ebben a pillanatban tényleg úgy érezte magát, mint egy hal, amelyeknek, mielőtt a belső szerveit konyhakéssel kimetszenék, lekaparják a pikkelyét. Hisz ezt éppen fordítva kellene – próbálták meg minden alkalommal szinte emberi hangon elmondani neki a nyitott halszájak a halál-pantomimban, közvetlenül a vég előtt.

Szomjúsága ebben a pillanatban elmúlt.

Lassan felkelt, odament az asztalhoz, fogta a palackot, egy pillanatra felnézett, kitekintett a keskeny ablakon, amelynek lágy kékje a közeli téli hajnalt jelezte, majd óvatosan, nehogy Sarát felébressze, visszament az ágyhoz.

Figyelmesen beosztva, vékony, hűvös, hidegen csillogó és fanyar borsugarat öntött a saját hajára, arcára, szemhéjára, orrára, összezárt ajkára, állára, nyakára, mellére, hasára, nemi szervére, combjára, térdére, lábfejére.

Amikor végzett, kitakarta Sarát.

Kezét a lány szájára tette, és ugyanezt a rituálét kezdte a borral és Sara bőrével, amely a sötétben úgy fehérlett, mint a sűrű őszi köd, amelyben kutyák sírnak.

Sara szemhéja önkéntelenül felnyílt, de szeme olyan fáradt volt, hogy szinte semmit sem lehetett kiolvasni belőle. Abban a pillanatban, amikor az üveg nyaka a szeméremtemtest fölött megállt, Sven a szájára szorított keze alatt érezte, hogy a lány ajka gyenge, önkéntelen mosolyra húzódik.

Végül elért a lábfejéig.

A palackban már semmi sem volt.

Elvette kezét Sara ajkáról, és megszólalt:

– Isten most újra élettel ajándékozott meg bennünket.

Sara ismét lágyan elmosolyodott, felkelt az ágyból, valahonnan kerített egy törülközőt, amely átvette a vakolat szagát, és először Svent, majd magát törölte le.

Újra az ágyon feküdt, a saját felén, az oldalára fordult, a teljesen kitakart Sven felé:

– A múlt télen gyakran elmentem egy hotelbe. Lent, a recepció melletti étteremben kora délutántól egészen éjfélig egy harminc-harmincöt év körüli alak üldögélt. Állandóan vele volt az utazótáskája, egy kis bőrönd, vagy valami ilyesmi. Tudtam, hogy valahová a környékre való, korábban gyakran láttam a városban.

Néhány nap múlva üdvözlésképpen biccentett a fejével, és mivel senki nem volt még lent, odamentem hozzá és leültem az asztalához. Egyáltalán nem tűnt bolondnak, és egy-két nap múlva, amikor már majdnem barátok lettünk, azt mondta:

– Tudom, hogy miért jöttél ide hozzám. Fogalmad sincs, miért ülök itt minden áldott nap ezzel az utazótáskával.

Nézd, egyszerűen szenvedek a városunktól. Egész életemben arra vágytam, hogy elutazzam innen. De az igazi gondok akkor kezdődtek, amikor ezt meg is tettem. Mert akárhová mentem, és bárhol, ahol megálltam, az első pillanattól kezdve minden csak még rosszabb volt. Sehol sem tudtam megmaradni fél évnél tovább. Vagy hússzor próbáltam, de egyetlenegyszer sem sikerült megoldanom az utazás kérdését.

Elutazni, ez az, amit minden idegzsáلامmal kívántam, s ami ugyanakkora, ha nem nagyobb kínokkal járt, mint itt maradni. Mindaddig, mígnem egy délután, harmincöt év hiábavaló utazgatás után, teljesen véletlenül, bejöttem ide cigarettáért, és megtaláltam a megoldást.

Azóta mindennap egész délelőtt az útra készülök. Gondosan összecsomagolok két inget, egy nadrágot, pizsamát, néhány fehérneműt, borotvát, fogkefét, meg minden ilyesmit.

Délután kettő körül bejövök, leülök a bőrfotelbe, a táskát magam mellé te-

szem, és nézem a valódi utasokat, hogyan veszik át kulcsaikat a recepciónál, hogyan mennek fel szobáikba, és kitűnően érzem magam.

Mintha magam is részese volnék ennek az egésznek.

Mintha magam is utazó lennék, aki, mihelyt megérkezik egy ismeretlen helyre, lent, a recepció melletti étteremben, miután hosszan, jó hosszan tusolt a fürdőszobájában, találkára várva valakit, élvezettel elkortyolgat egy csésze teát vagy egy pohár bort, s közben ezt a hatalmas üvegfalat nézegeti, amely mögött a város éli az életét.

Tehát folyton egy helyben utazom. Elindulok, senkitől és semmitől sem félek. A pincérek és a recepciósök bizonyára azt gondolják, hogy bolond vagyok, de mivel pénzt hagyok itt, nem molesztálnak.

Amúgy pedig egész idő alatt a lenti utcát nézem.

III.

Sven hallgatta a lányt.

Amikor Sara befejezte, a Sven mellett álló éjjeliszekekrény fölé hajolt, és vett egy cigarettát. A fiú most érezte meg először, hogy milyen hideg is a lány bőre.

Az ember harminc után egyre jobban hasonlít a saját halálára.

Egészen lent, vagy fent – attól függ, mivel Sara szobája egy átrendezett pincehelyiség volt – az utca első reggeli meséjébe kezdett bele. Valaki odalépett valakihez. Valaki havat takarított.

Amikor a kis, égő dohánygyűrű majdnem Sara hosszú ujjáig ért, Svennek lassan, de határozottan lecsukódott a szeme. A bor halott volt, beitta az ágy, a mai nap fehér halotti szemfedője.

Az ablakon keresztül, mintha moha kúszna üvegajkára, egyre kékebb fény esett a szobába.

Sara nem hallhatta ugyan, de egész testével érezte, hogy kint ismét sűrű, áthatolhatatlan pelyhekben hull a hó. Sven ekkor már álmodott, olyan álmot látott, amire soha nem fog emlékezni, amit soha többé nem tud felidézni.

Azt álmodta, hogy kisfiú, s néhány vele egykorú pajtásával, éjjel, amikor az ég mint olvadt, kék korall fénylik, a sűrű ködben, titokban és egy szó nélkül, de mégis mindent összehangolva, teljes egyetértésben a többiekkel, a jeges hóból csupasz kézzel egy nagy hókuttyát épít.

MEDVE A. ZOLTÁN fordítása

A hír, amely egyetlen napig tartott

Ősz volt a városban, amely fölé hatalmas gomolyfelhők magasodtak, olyan volt az egész, mint Turner tájképein, ráadásul este volt, amikor megérkezett a városba a hír, amely egyetlen napig tartott. Egy öregembertől indult útjára, aki rózsákat árult az éttermekben. Ezen az estén, a rózsákat árulva, megjegyezte: minden ember meghal. Százötvenszer ismételte el a mondatot, mivel ennyi rózsát adott el aznap este. Az emberek az éttermekben hangosabbak lettek, és ingerültebbek, mint máskor.

Reggel a hír újra útjára indult, most már egyre többen terjesztették, hogy minden ember meghal. A munkahelyeken csak erről beszéltek, ahogy korábban egy-egy sorsdöntő futballmeccsről. A polgárok azt kérdezték, hogy honnan származik a hír, hol hallotta az öreg. Kérdésükre azt válaszolta, hogy egy másik városból érkezett embertől hallotta, aki vendégként jött ide. Megpróbálták felkutatni ezt az embert, az összes szállodában és a környéken lévő motelekben keresték, de sehol sem találták. Egy süketnéma fiatalember, érzékelve, hogy a polgárok másképp szaporázzák a lépteiket az utcán, nagyobb a tolongás a buszmegállóban, több autó ütközik egymásnak, a némák beszédével megkérdezte a szomszédjában lakó aranyművestől, hogy mi történik, és ez felírta neki egy cédulára, hogy az arany ára drasztikusan zuhan. Ettől a fiatalember nem lett sokkal okosabb, otthagya hát a kétségbeesett aranyművest, és tovább járta az utcákat, csodálkozva a sietős és ideges embereken.

A fiatalember új öltönyt vett magára, megborotválkozott, hajszelével beállította a frizuráját, mindezt azért, mert aznapra vizsgára jelentkezett az egyik tanárnőjéhez, a jogtudományok doktorához, az örökösödési jog szakértőjéhez. Gyalog indult az egyetemre, elég ideje volt, és aznap ráadásul a közlekedés is megbízhatatlan volt.

A stadion előtt a süketnéma fiú ismerős arcot fedezett föl egy padon, és mindaddig kitartoán nézte, amíg rá nem jött, hogy kicsoda. Amikor aztán eszébe jutott, hogy a televízióban szokta látni, és hogy a város egyik ismert futballistája, odament hozzá, és megkérdezte tőle, miért olyan szomorú és kedvetlen. Holnap mérkőzés lesz, írta fel egy újság szélére, és még egyetlen jegyet sem adtunk el, és senki sem beszél rólunk egy szót sem. Vége a pályafutásomnak, és alákarányította közismert vezetéknevét.

A süketnémát meglepte a hír, és elment, hogy jegyet váltson a mérkőzésre, majd visszafelé megmutatta a jegyét a híres labdarúgónak, s a kezével hadonászva megértette vele, hogy másnap egészen biztosan ott lesz az összecsapáson. A focista nem volt túlságosan oda a hírtől, továbbra is szomorúan ült a padon, a vállán át-

vetett futballcipőkkel. Gyerekek futottak oda hozzájuk, örvendezve, hogy találkozhatnak kedvencükkel. A süketnéma is örült, abban bízva, hogy ők majd felvidítják a futballistát, de csalódott. Először ugyan örömmel fogadta a gyerekeket, sorban leültette őket a padra, és néhány cselet mutatott be nekik a gyereklabdával, a süketnémát is megkerülte vele, teljesen belepirult, és újra érezte, hogy fényleni kezd a csillaga, már hallani vélte a hűséges közönség tapsát is a lelátókról. De akkor odament hozzá egy ember, és azt mondta, hogy elhalasztják a meccset, mert csupán egyetlenegy belépő kelt el. Senkit sem érdekel már a foci. A gyerekek elszaladtak. A futballista végigmérte a süketnémát, rándított egyet a vállán, a futballcipői lecsúsztak a földre, de rá sem hederített, sarkon fordult és elment. Már tizenegy óra volt, a süketnéma továbbment, nehogy elkéssen. A vizsgáztató ajtaja előtt nem volt senki, a fiatalember elolvasta az ajtón álló feliratot, meggyőződött róla, hogy nem tévesztette el az időpontot. De valószínűleg csak ő jelentkezett be aznapra, így hát megnyugodott. Kopogni akart az ajtón, jelezni a professzor-asszonynak, hogy megjött, de abban a pillanatban nyílt az ajtó, és egy postás lépett ki rajta. A fiatalember kopogott, és belépett a nyitva hagyott ajtón. A professzor-asszony rá se pillantott, az asztalán álló sürgönyöket lapozta. A fiatalember, tanácstalanul, hogy mitévő legyen, kinézett az első emeleti ablakon, és megállapította, hogy kint továbbra is a számára érthetetlen nyüzsgés uralkodik. A professzorasszony, az örökösödési jog szakértője végre észrevette, és megkérdezte tőle, hogy mit akar. Ő a kezével mutogatva elmagyarázta. A tanárnőnek ekkor eszébe jutott a megbeszélt időpont, és mivel a fiatalember mentoraként ismerte a süketnémák kézjeleit, elmutogatta, hogy ma nem vizsgáztat, mert sürgős örökösödési ügyeket kapott, amelyeket most azonnal meg kell oldania.

– De hát mára beszéltük meg – mutogatta a fiú.

– Tudom – mutogatta a tanárnő, és elismételte, hogy a vizsgát elhalasztja.

Ekkor megcsörrent a telefon, a fiatalember megvárta, hogy a tanárnő befejezze a beszélgetést. A professzorasszony dühösen beszélt a telefonba, de ennek okát a fiú nem tudta leolvasni a szájáról, mert előtte tartotta a kagylót. Amikor letette a telefont, elmutogatta a fiúnak, hogy ma mindenki őt keresi, és arra kéri, hogy szakértőként örökösödési szerződéseket és végrendeleteket állítson össze. „Míntha mindenki megbolondult volna!”, mondta hangosan. A fiú pedig „elmagyarázta” neki, hogy a szomszédja reggel arról számolt be neki, hogy zuhan az arany ára, és aprópénzért tudja csak eladni. A professzorasszony csodálkozva hallgatta, és a fiatalember „elmesélte” neki a másik furcsa esetet is a futballistáról és az elhalasztott mérkőzésről.

Egész éjszaka itt dolgoztam a szobámban, magyarázta a tanárnő a kezével, és a fejére mutatott, hogy sehogyan sem fér bele mindaz, ami történik.

Valaki kopogott, és már bent is termett a szobában. A polgármester volt az, de szemmel láthatólag a professzorasszony férje vagy szeretője is egyúttal, állapította meg a fiatalember. Megcsókolták és szenvedélyesen megölelték egymást. A szájukról pedig a következőket olvasta le.

Férfi: A város tiszta bolondokháza, hallottad?

Nő: Nem, ki sem mozdultam innen. Mi történik?

Férfi: Egy hír érkezett a városba, az öreg rózsárus hordta szét, ő pedig egy utazótól hallotta.

Nő: És mi ez a hír?

Férfi: ...

(A fiatalember nem tudta leolvasni a választ, mert a polgármester közben elfordult. Csak a tanárnő elképedt arcát látta, és aztán a választ):

Nő: Most már értem.

Férfi: ...

Nő: Nézd meg ezeket a sürgönyöket és telefonhívásokat, amelyeket kaptam, mindenki végrendelkezni szeretne. Bezárul a kör, mert ha mindenki valakire akarja hagyni a vagyonát, akkor végtére is minden mindenkié, vagyis senkié sem lesz.

Férfi: (mivel most látta a száját) És én, velem most mi lesz? Nemsokára lejár a mandátumom, előléptettek volna, már mindent elrendeztem. Most már elmondhatom, hogy a Külügyminisztériumban kaptam volna állást. Ne aggódj, rád is gondoltam. Neked is elintézttem egy külföldi szakmai továbbképzést. De itt van ez az átkozott hír.

Nő: Szörnyű. Nem fogom tudni befejezni a tudományos munkámat... Meg kell, hogy mondjak valamit. Nem mennék veled külföldre.

Férfi: Miért?

Nő: Szeretöm van... Egy fiatalember a harmadévről.

Férfi: Ostoba liba. És ez itt?

Nő: Ne aggódj, ő süketnéma, és...

A fiatalember kinézett az ablakon. Amikor újra rájuk pillantott, ezt olvasta a tanárnő szájáról:

Nő: Miért nem keresitek meg ezt a jövevényt?

Férfi: Mindenütt kerestük, de nem találjuk. Tehát beleestél egy ifjoncba.

Nő: Hagyjuk most ezt. Lehet, hogy nem is igaz a hír, csak kacsa.

Férfi: Nem tudom, mindenesetre jól összebonyolította a dolgokat. Most kérdezik ki az öreg, pontos személyleírást próbálnak kiszedni belőle az idegenről, hogy könnyebben megtaláljuk. Gyere, ebédeljünk együtt.

Nő: Azt mondtad, hogy bolondokháza a város, és semmi sem működik.

Férfi: És ha otthon találkoznánk délután?

Nő: Úgyis haza kell mennem, hogy átöltözzem.

Férfi: Te szemét.

A fiatalember megint kinézett az ablakon. Amikor a polgármester elment, és a fiatalember is indulni készült, még megkérdezte a tanárnőt, hogy tényleg úgy van-e minden az arannyal és az elhalasztott futballmérkőzéssel. A tanárnő idegesen bólintott. Még megkérdezte, hogy tényleg elhalasztják-e a vizsgát, mire a tanárnő intett a kezével, mintha kizavarná, és rá se nézett többé. A fiatalember köszöntésre lendítette a kezét, és kiment. Gyalog indult haza, és azon tűnődött, mi lehet az a hír, amit az idegen hozott a városba. A parkon áthaladva egy szenvedélyesen csókolózó fiatal párt látott. A fiú a lány száját csókolta, és közben egyre jobban szorította a nyakát. Amikor megfojtotta, odatérdelt mellé, és szájba lőtte magát. Rómeó és Júlia voltak, akik erre a végzetes tetre szánták magukat, amikor meghallották a hírt, ami a városba érkezett. A városban továbbra is tartott a pánik, és mindenki a jövevényt kereste. A falakra plakátokat ragasztottak, egy férfit ábrázoló rajzot, amelyet a rózsákat árusító öreg leírása alapján készí-

tettek. Első látásra teljesen közönséges arc volt, néhány ismertetőjeggyel: bajszos volt, szemüveges és kopaszodott. Este, vagyis éppen huszonnégy órával azt követően, hogy a hír megérkezett a városba, megtalálták az idegent. Két nyomozó titokban a polgármesterhez kísérte, hogy kifaggassák. A polgármester már bent volt az irodájában, és a nyitott ablakon keresztül hallgatta a város költőjének a verseit, aki a tér közepén állt, és a költeményeit szavalta, mivel attól félt, hogy a szörnyű hír hallatára már soha nem fogják kiadni a verseit. Vidám versek voltak, de most tűnődő, szomorú hangon adta elő őket.

Ahogy a jövevény a polgármester elé lépett, az rögtön ráismert az öreg leírása nyomán készített rajzról.

– Kicsoda maga? – tért rögtön a tárgyra a polgármester.

– A meccsre jöttem, amit a csapatunknak az önök klubjával kellene lejátszania – felelte az idegen.

– És miért kezdte el híresztelni azt a szörnyűséget, hogy „minden ember meghal”.

– Miféle hírt? Ez csak egy idézet egy könyvből – mondta az idegen.

– Miféle idézet? Magyarázatot kérek!

– Amikor tegnap este bejött az étterembe az öreg a sárga rózsákkal, vettem tőle egy szálat, mert eszembe jutott egy könyv, amit még gyerekkoromban olvastam. Egy kisfiúról szól, aki sárga rózsát hord az anyja sírjára, és rájön, hogy minden ember meghal. Amíg kifizettem a rózsát az öregnek, elmeséltem neki ezt a történetet, és hozzátettem: „Minden ember meghal.”

– Tehát ez csak egy idézet – mondta a polgármester.

– Így van – felelte az idegen.

A polgármester elnevette magát, és megkönnyebbült. A nyomozók is felszabadultan nevettek, nagy hangon ismételve: „De hát ez csak egy idézet egy könyvből.” A polgármester megkönnyebbülve intett, hogy engedjék szabadon az idegent, és azonnal hívják az újságírókat. Reggel a városi hírlap címlapján nagy betűkkel ez állt: A HÍR, HOGY MINDEN EMBER MEGHAL, KÖZÖNSÉGES MENDEMONDA. Az alcímben pedig a következők: „Az idegent elfogták – A hír csak idézet egy könyvből, márpedig jól tudjuk, micsoda dolgokat írnak a könyvekben”. És egy hosszú cikkben elmagyarázták az egész esetet. A lap sportoldalán ott volt a mérkőzés időpontja, és hogy ezen a „legfontosabb mellékes eseményen” a díszpáholyban díszvendégként ott lesz az idegen is, aki miatt, ha akaratán kívül is, de elhalasztották a mérkőzést. Az egész újság azt sugallta, hogy az élet visszazökkent a régi kerékvágásba.

A következő napon a süketnéma fiatalember három levelet kapott.

Az egyikben az új vizsgaidőpontja állt, a másikban az egyik nagybátyja értesítette a rá hagyott kombájnról és három hektár szántóról, a harmadikban pedig egy meghívó volt a mérkőzésre, mivel ő volt az egyetlen, aki jegyet váltott a korábbi időpontra, ezért abban a megtiszteltetésben részesítik, hogy együtt ülhet a díszpáholyban az idegennel, aki az egész hírt útjára indította.

Már csak a rózsákat árusító öreg ismételte, hogy minden ember meghal, de a hírre, amely csupán egyetlen napig tartott, többé már senki sem figyelt.

(Az elbeszélést H. G. Wells Világok háborúja című könyve emlékének ajánlom.)

MUSZJA ÉS MARIE

„Bennem két nő lakik, egyik, aki ír, másik, akit leírok.”

„Ha nem halok meg fiatalon, nagy művész leszek;
ha fiatalon kell meghalnom, kiadatom a naplóm.”

Marie Bashkirtseff: *Napló*

Ha egy réges-régi női naplót olvasok, képtelen vagyok legyűrni zavarodottságomat. Megnyugvást lelhetnék abban, hogy minden gondolatom elé odatűzöm: *történelmi távolatból* így és így, de továbbra is zavarni fog a *történelem* fogalma, valahogy úgy leszek vele, mint íróként a trágársággal. Látom ugyan a jelet, és meghatározom a jel tárgyi vonatkozását, de nem bírok eléggé közel kerülni a jelentéséhez, hogy leírjam.

Önmagában egy százhusz éves női napló elolvasásának teljesítménye nem segít hozzá, hogy eljussak bizonyos alapelvekhez. Az akarat diadalával szembesülve nem a nehézségek száma és minősége, hanem a küzdő fél *ereje*, ami lenyűgöz. Az erő pedig nem feltétlenül a cselekményben mutatkozik meg, hanem hátrébb, vagyis valahol beljebb érezzük. Valami mögött. Mindenképpen a mondatok mögött. Hát persze, hogy egy életről beszélek, a százhusz éve élt nőéről. A napló elolvasása után tehát egy ideig *együtt kell élni* ezzel a nővel. Elég a megfigyelői elfogultságból, határoztam el, az elfogultság ezentúl legyen egzisztenciális...

Első lépésként rögtön előrébb is helyeztem az egzisztenciális típusú női naplót, mint az irodalmi szöveggé, mondjuk, épp kulcsregénnyé formált önéletrajzot. Ahol a természetlennek érzett belső őrlődések kikapcsolásával egy író teret enged a fikciónak, ahonnan kezdve regényt akar *játszani* – én máris a végeérhetetlen sodródás kockázatát vélem felfedezni, s ebben a bajomban az sem kimondott segítség, hogy spekulatívan misztikusnak kezdem látni azt, ami nincs bedátumozva, s az elveszettség metaforáját sejtem abban, ha nincs szakaszhatár a szövegben, amikor alszik a főhős.

*

Valahogy így tekintettem vissza Marie Bashkirtseff *Naplójára*. Ha egy világot megfertőzött, gondoltam, biztosan sok ponton kikezdhető, s ha összességében példaszzerű és még torokszorító is akar lenni, kizárt, hogy sikerüljön neki. Hát megkaptam: sikerült neki.

Marie elsőrendű gyakorlat azoknak, akik imádják az olyan kifejezéseket, mint *női zsenialitás*, meg az *En történelmi magányossága* (Ortega), nem beszélve arról, hogy: *elfojtott szubjektív agresszió*. Első közelítésben egy halálos betegségével és művészi tehetségével hősieen küzdő fiatal lányt látunk, aki megélte szabálytalanságát (nagy mértékben és kinőhetetlenül szabálysértő volt), sok szempontból érezhette, hogy ő kivételes, sőt, ha nagyon ambicionálta volna, még azt is, hogy általa egy új morál kopogtat ott, ahol az ilyet csinálni kell. Roppanat erőfeszítések kellene a művészetéhez, s talán még több, ha a betegségünket el akarjuk titkolni. Állandó eksztázisban, a tehetség gerjesztette magasfeszültségben kell élni, s elfelejteni, hogy a halálhoz mérve mindez csak a felszín, látszat, és nem sokkal több köze van a valósághoz, mint ha azt írta volna: egészséges vagyok és tehetségtelen.

Olyan az önarcképeim, mintha egy démont bezárnának egy tündér ruhájába – állította Marie-ról nagyon találóan egy pszichológus barátnőm. Megkérdeztem tőle, tudta-e, hogy a tündér eredetileg ember alakú démon volt. Magamban pedig elkönyveltem, hogy szót kell fogadni a szerzői utasításnak, és eleve külön-külön kell vizsgálat alá vonni ezt a kettéhasított női testet és lelket. Mindig nagyobbat lépett előre, mint hátra, ráadásul szerinte hátrafelé nem ő, hanem a *másik* lépett. És ezzel a neurotikus irányítással messzire is jutott.

Marie nem volt értékes nő. Ám csak a saját mércéje szerint. *Igazán értékes nő nem követhet el olyasmit, amit utólag megbánjon és visszavonjon*, írja 1878. december 27-én.

*

De már milyen régen történt... gondolnánk. Látszatra állóvíz.

Aztán egy Colette Cosnier nevű francia hölgy 1985-ben írt egy könyvet *Marie Bashkirtseff. Un portrait sans retouches* címen. Ebben nem kevesebbet állít, mint hogy a nevezetes napló, Marie Bashkirtseff *Naplója* erősen hiányosan és eltorzított formában került napvilágra. Ez elég idegesítő bejelentés, például, hogy itt csak egyetlen áldozatot említsek: akkor Katherine Mansfieldet is félrevezették, aki fiatalon, leszbikus barátnőjével, a maori Maata Mahupukival közös élményben fogadta be a felszabadító hatású, viktoriánus fülnek renegát szöveget? Akinek ez a könyv ezek szerint még így, az akadémiához művileg közelített formájában is meghatározó olvasmány volt?

Cosnier arról ír az *Előszó*ban, hogy őt a párizsi Nemzeti Könyvtárba egy 1884-től, Marie halálától elhallgatásra ítélt női hang hívta. És ott megtalálta az összes naplót, szám szerint 84 füzetet, végig az ő kézírásával, s aztán olvasás közben az izgalma előbb csodálkozásra váltott, majd a megrázkódtatás utáni nagy felháborodás lett úrrá rajta. Még a születési dátum is más, a naplóban 1860, holott igazából 1858-ról kellene szó legyen. És mi van akkor az *egésszel*? Az én olvasatommal, amiért annyit, de annyit szenvedtem, s a végén mégis azt mondhattam: megérte. Az enyémmel? Mit érezne *most* a becsapott Katherine Mansfield, s a Marie által mélyen inspirált, a lány szívósságán megütköző Anaïs Nin (1903–1977), aki szerint példaképe ugyan sokat sír és szerfelett szereti a tükröt kutatgatni, de *mintha vasból volna*, olyan agilis. És hogy másokat is említsek, az elfeledettek közül: mit érezne a vállaltan Bashkirtseff hatása alatt író, botrányos Mary MacLane (1881–1929), vagy a botrányosan fiatalon meghalt *új Bashkirtseff*, Nelly Ptaschkina (1903–1920).

Persze valamit már lehetett sejteni. A publikált szövegek tekintetében azelőtt is teljes volt a káosz. Állítólag nem tudtak mit kezdeni a vulgáris szubjektummal, szembekerültek azzal, ahogy Baskirtseff a nőiségét reprezentálta. Hová törekszik egy nő ilyen eltökélten, kérdezhették. Mert Muszja már kislány korában királynő akart lenni. Marie pedig, ha Istenre gondolt, bement IX. Piushoz, ha fenségesre gondolt, leszólította (!) az olasz királyt. Ha pedig a szeretett férfi fölényét kívánta megtapasztalni, hát írt Maupassant-nak.

Ő nem tehet semmiről. *A quoi bon mentir et poser? Miért hazudjjan vagy tettessem magam?* – tette fel az *Előszó*ban az oly sokat idézett kérdést.

Ha viszont egy napló évszázadnyi idő alatt, a maga nagyjából összerázott, apró eltéréseket mutató formájában, hozzávetőlegesen egyező tartalmával *ilyen* hatást gyakorolt, a saját viselkedés értelmezésében a személyes befolyásolás paradigmája lett, akkor nekem nem is muszja kétségbeesnem. Hisz ugyanazt vettem magamhoz és népszerűsítettem, amit ezek a fent említett emberek is jóhiszeműen kánonként fogadtak el. Ha létezik hatástörténeti paradoxon, akkor ez az. Mindenesetre tény, hogy egy mansfieldi olvasatot nem szabad új nézőpontunkból dekonstruálni. Hogy megértsük a huszadik század eleji lány-szoba izalmát, azt kell jelentse számunkra Marie naplója, amit *abban* a formájában jelent-

hetett. Hogy mit kezdünk a majdan megjelenésre kerülő teljes naplóval? Csupán az erkölcsi fensőbbtség vakságáról szóló tudásunkat mélyíti el, vagy esetleg igenis lesz komolyabb hozadéka? Erre próbálok választ adni.

*

Mint említettem, nálunk nagyon mostohán bántak Marie-val, szinte nincs irodalma, s tudtommal, az évszám nélkül megjelent Dante- és Genius kiadásokat időben hátrébb sorolva, '43 után ki sem adták, levelezése pedig egyáltalán nem jelent meg magyarul. Közülünk talán sokan azt sem tudják, kiről beszélnek. Hadd említsek hát néhány, új ismereteink fényében is tényként kezelhető adatot.

Maria Konstantinovna Bashkirtseva (Muszja) 1858-ban az Ukrajna Poltava járásában lévő Gavronciban született, gazdag nemesi családban, s 1884-ben Párizsban halt meg (egy teljes életnagyságú, műtermet formázó, hatalmas és gyönyörű mauzóleumot építtetett neki a francia kormány Párizs Passy temetőjében). Szülei hamar, már 1861-ben elváltak, ő az anyjával élt a családi birtokon. Tizenkét éves korában hagyják el Ukrajnát: előbb Bécsben, Badenben és Genfben laknak, majd letelepednek Nizzában. Idejük jelentős részét mégis Párizsban töltik, ahol is folyton költöznek, többnyire a Champs-Élysées egyik villájából a másikba. Olykor nekiindulnak, Rómában, Madridban kötnek ki, vagy éppen hazamennek Poltavába egy-két hónapra, esetleg újabb hónapokon át különféle üdülőtelepeken pihennek-gyógyulnak. Legalább annyit panaszkodott erre a gyermekfejjel s fiatal lányként elviselt nomád életre, mint betegségének a tüneteire. Igaz ugyan, hogy amikor már majdnem úgy nézett ki, helyben maradnak, naplójában azonnal sorjázni kezdtek a sorok, szövődtek a tervek, hová s mikor lehetne-kellene indulni. Csak egyetlen, fentebb már jelzett, jellemző irányítást említek: a pápától a Poltava melletti kis orosz faluba, onnan Versailles-ba, a Bonaparte-párt karzatára, majd Nápolyba Viktor Emánuel mellé.

Mindent magának köszönhet, írja, hisz nevelésével cseppet sem törődtek. Maga szerzezi meg a tanmenetet, nevezi meg leckéi tárgyát, tanárait. Már egészen fiatalon büszke erre az önállóságra. Anyanyelvén kívül négy (olasz, francia, német, angol) nyelven beszélt, no meg latinul és görögül valamelyest. Viszont azt írja: *egy nyelven sem beszélnek tökéletesen. A hazám nyelvét csak a cselédséggel való érintkezésben ismerem. Olaszul és angolul azonban jól beszélnek. Írni és gondolkodni viszont franciául szoktam.* Játszott hárfán, zongorán, mandolinon, és neves tanárok által csodált mezzoszoprán hangja volt – amit aztán elvitt a krónikus gégehurut. Kiemelkedően tehetségesen rajzolt, ezt a képességét később az éneklés helyére léptetve, *elszántan* menedzselni kezdte. 1877-ben lépett be a híres párizsi Julian-festőakadémiára (Rodolphe Julian), ahol Tony Robert-Fleury és Jules Bastien-Lepage tanítványa volt. A Szalonban 1880–84 között minden évben kiállított, jellemző módon Marie Constantin Russ és Andrei álnevek alatt. Életének ez a periódusa erről szólt: napról napra hideg fejjel vette számba, miben reménykedhet még a tudatosított tragikus zárlatig. Egyetlen percre sem hagyta nyugodni a minőségi művészi teljesítmény önpusztító vágya. Miközben naplójában rögzítette, mi zajlik a tüdeje jobb és bal oldalán, csak az adta számára az erőt, hogy fölébe kerekedjen egykori akadémiai tanuló társának, Louise Breslaunak.

Korábban is írt naplót, de csak az 1873-tól datált részeket publikálták halála után. Bízott abban, hogy szívesen olvassák majd, mert hiszen *a női lélek mindig nagyon érdekes.* És tényleg érdekes, amit végzett. Megrázó nyíltsággal szólt mindenről, árnyalások nélkül, az érzelmi túlzásoktól sem visszariadva.

Halála előtt pár hónappal *Előszót* írt a tervezett kötethez, s az anyag egy részét átküldte Edmond Goncourt-nak, ajánlott belőle részletet Maupassant-nak és a fiatalabb Dumas-

nak (José H. Mito összesen százhat jegyzetfüzetről tud, húszezer oldallal, szemben Cosnier nyolcvannégy füzetével – a kód még nem szállt fel). Marie azonban nem érthette meg az igazi irodalmi sikert sem, könyvét csak 1887-ben adják ki André Theuriet szerkesztésében, *Journal de Marie Bashkirtseff, avec un portrait* címmel. Bár az 1920-as években is röppenek fel hírek (például a *Times*ban), hogy az anyja halála után a nizzai házból újabb naplótöredékek s egyéb munkái kerültek elő, csak 1964-ben találták meg a teljes kéziratot a Francia Nemzeti Könyvtárban, ahol a mama nyolcvan évvel azelőtt leadta. 1985-ben pedig Colette Cosnier publikálta a már említett könyvét. Tudjuk, mit fedeztek fel. Egy eredeti, 1876. február 2-i bejegyzésből például azt is kihúzták a lebukástól tartó cenzorok, amikor Marie kijelenti: nincs semmi csúfabb, mint a kijavított, vadonatúj napló, különösen, ha a szerzője – nem nagy író.

A teljes kiadást a franciaországi Montessonban székelő Marie Bashkirtseff Baráti Kör végzi Ginette Apostolescu irányításával, 1995-től 2003-ig tizenegy kötet jött ki, és a záró bejegyzés dátuma még csak 1878. június 22. Párhuzamosan kritikai kiadást is jelentetnek meg Lucile Le Roy irányításával, szövegmagyarázatokkal látják el az eredeti kéziratot. Ők is csak 1878-ig jutottak. Angolul pedig ennek a munkának is csak a legeleje jelent meg, *I Am the Most Interesting Book of All* címmel. Egyelőre tehát várunk kell.

*

Marie nagyon fiatalon megérezte, hogy komoly betegség fejlődik ki benne, mely aztán, sok szenvedés után, amikor már majdnem mindent elvett tőle, a hangját, a hallását, a munkakedvét – végleg legyűrte. Betegségével nem törődve, a párizsi utcákat járva realista kisportrék százait hagyja hátra, s meglátja a munkásosztályt is, mintázni való fejekért megfordul árva házban, elmegyógyintézetben, börtönben is.

Csak akkor feküdt ágyba, ha már nagyon lázas volt. Senki nem tudhatott betegsége igazi jellegéről. Álnéven ment szakemberhez, s egyedül a szolgálóját, Rosalie-t avatta be. Éveken keresztül némán viselte a szenvedéseket, csak a naplójában panaszkodott, de ott is hogyan? Többször leírja, hogy hamarosan meg fog halni, s hol nevet rajta, hol bosszankodik, kétségbeesik, szoktatja magát ehhez a halálraítélt állapothoz. Ilyen alkat volt, nem tűrhette a gondoskodást. *Érdekes, mikor az ember teljes joggal beszélhet a halálról*, írja, majd hozzáteszi: *mulatságos*. Érzi, hogy egy nagy *mysterium* részese, s ez még inspirálja is, miközben állandóan kísérti, hogy meg kéne alázkodni a betegség előtt, jöjjön a kinin, az égetés, a mustártapasz, a Délre vonulás. A munka végül mindig Párizsban tartja. Már 1874-ben ezt írja a naplóba: *magam is félek, hogy mohó életvágyam korai halált jelent*. Jóslatát a halála előtt pár hónappal így igazolja vissza: *Előre megmondtam, hogy meg kell halnom, mert így nem lehet tovább; ilyen élet- és tudásszomjúsággal, ilyen égreterő vágyakozással nem lehet élni tovább*.

Marie mindenekelőtt hírnévre vágyott. Ez egyáltalán nem naiv alapállás. Hogy mi-ként érhető el a hírnév, nos, erről gondolkozott a legtöbbet. Eleinte még hercegnő akar lenni, de miután az első eléje kerülő herceg elkelt, úgy tűnik, megsértődött. Elég sokat kellett magát, finnyáskodott, narcisztikus személyisége, de kiváló esze, neméhez, életkorához mérten kimagasló olvasottsága, általános műveltsége is elriasztotta a férfiakat. Poltavában szólni sem mernek hozzá, istennőként kezelik a kislányt. Lassan azonban az istennők is unatkozni kezdenek. *Rám pirít a tizenhét* (és persze mi már tudjuk, hogy valójában: tizenkilenc) *éve; tizenhét éves vagyok, s mit tettem idáig*, kérdezi, és akkor már muszáj kétségbe esnie, mert a *nő tizenhét éve annyi, mint férfinak a huszonhárom*. 1877. május 29-én jegyzi le, hogy immár *első fiataltsága vége felé jár*.

Alig-alig érdeklí valami. Közönyössé vált a lelke. Még mindig arisztokrata, még mindig érzi a *race-beli* különbségeket, de unatkozik. Túl korán érték csalódások. És akkor, a

következő napi bejegyzésben rájön, mi lesz a megoldás, rájön, még ha nem is látja át egyből, hogy mi felé tereli a döntése. *Bennem két nő lakik, írja, egyik, aki ír, másik, akit leírok.* Ebben a *leírt nőben* formálódik a jövőbeni énje. A napló lapjain bontakoznak ki azok a gondolatok, amelyek már túllépnek a gyermekkor spontaneitásán, s amelyek bevezetik a női lét terveződésébe. Egy elemzésében Maurice Barres is megjegyzi, hogy mintha Marie gyenge testében öt-hat kivételes lélek is egyesítve lett volna.

Legelőbb volt az éneklés, de jött a betegség, a hangja elment. Azután jött a festés, és sajnos a közletről szemlélt vetélytárs, Breslau, akit nem igazán sikerült felülmúlnia, akitnek képei mindig jobb helyet kaptak a Szalonban. Fokoznia kellett hát a teljesítményét, bármi áron.

Közben ugyanígy küzd az írással is, a fogalmazás, a helyes értés, a szűkebb technika vonatkozásában. Nála a nyelvi megfogalmazás azonban tovább bonyolódik, hiszen nem anyanyelvén, oroszul (pláne nem ukránul), hanem franciául ír, amiből az következik, hogy a megfelelő szavak keresésének kalandja is ráakódik az eredeti, rögzíteni kívánt élményre. Egyelőre azonban mintegy talonban tartja a naplóírást, végzi szakadatlanul, szükségből, mint ahogy lélegzik az ember, de háttérbe vonja, hátha sikerül céljait a festésszettel elérni. Elérni a lelke legmélyén szunnyadó ideált, a léha arisztokrata és a nyárspolgári világtól elemelő dicsőséget, a minden addigi szenvedését végre visszaigazoló hírességet, a világot rengető művészi sikert. Ha nem megy, hát sír egy ideig, ha kell, fél napot is, hisz ráfér. Ha órákon át sír, ami önmagában is feszültségcsökkentő hatású, azután még le is írja, hogy tovább könnyítsen magán. *Mennyire meg tudja nyugtatni az írás az embert, ismeri fel egy egzaltált áprilisi napon. Bezárkózik a naplóba, néha már azt hiszem, hogy a valóságban nem is, talán napok óta nem, de a naplóban még akkor is sír és sír. Félreértés ne essék: van miért sírnia. És más szempontból sem baj, ha ragaszkodik elhatározásához. A szöveg folytonosságát ugyanis éppen az ismétlődő érzelmi állapotok ritmusa és a tartalmi szempontból lényeges akarat egyirányúsága biztosítja.*

Végtelenül bonyolult helyzetet teremt magának, amikor a lányból nővé érés pszichológiai folyamatának leírásába beengedi a művészé érés másfelé mutató tanulságait. Hadd idézzek hosszabban egy remek részletet: *Ma reggel Robert-Fleury (festő, a tanára az akadémián) félrehevott, s amint egy ablakmélyedésben szobrászati tanulmányaimról beszélgetünk, egyszerre azon vettem észre magam, hogy éppen olyan piruló arccal, tágra nyitott, ártatlan gyermekszemmel s izgatottan babráló kézzel állok a mester előtt, mintha kisleány volnék. Mindketten elmosolyodtunk, hanem azért folytattuk a beszélgetést, melyben kellemesen ugyan, de kissé mégis megzavart az a felfedezés, hogy ruhámból ibolya friss illata árad, hullámos, puha hajamon fényugár játszik, s kezem nagyon kecses mozdulattal forgatja azt a ceruzát vagy miegyebet, melyet az előbb öntudatlanul fölragadtam. A férfi vagy művészet dilemmája minduntalan mozdulataim-gondolataim háttérben vibrál. Hogyisne, az lenne a valódi élet, a férfihoz kötött, ez az, amit a környezete elvárna tőle, és ő ezt pontosan tudja. Csakhogy közte és a világ közt már van valami, ami elválasztja őt, és magányba taszítja, egyúttal azonban védi is. Hisz ott a művészet, de ott a betegség is. Romló hallására utalva fogalmaz így: *nem lesz elviselhetetlen, de fátyol lesz köztem és a világ között.* Ilyen neurotikus sablonra épül fel Muszja alapanyagából Marie.*

Amikor pedig beigazolódnak sejtései, valóra válnak jóslatai, s hallja az orvost, amint kimondja: *ön tüdőbajos, hirtelen megnyugszik.*

A halálhoz közeledve egyetlen motivációja van, festeni, amíg lehet, bármi áron. Nagyjából negyven évvel később Katherine Mansfield is ilyen munkalázzal harcol az idővel, ő is ugyanígy mérckéli, mennyi kellene még az életből, hogy művészi tervei valóra váljanak. *Dolgozni, dolgozni, nappallá tenni az éjet, dolgozni szüntelenül, míg olyasmit festek, ami értékes lesz, írja Marie, s a napló a helyére kerül, rájön, hogy ameddig ír, addig sem fest. És úgy érzi, meg is neki, sikerülnek a dolgai, életének megint új korszakában érzi magát –*

az utolsóban, amikor már *teljes joggal* beszélhet a halálról. A naplóra majd legvégül gondol ismét, amikor nincs még meg a nagy mű, de be kell valamit fejezni. Utószót ír hozzá, s házal vele.

*

Marie Bashkirtseff tizenegy éven át franciául írta naplóját, és – legalábbis madridi utazásáig, ahol Velazquez művészete ejtette ámulatba – kizárólag francia festők hatása alatt festett.

Nincs konkrét nyoma, hogy olvasta volna a francia naplórónőket. Például a negyvenhat évesen tuberkolózisban meghalt Eugénie de Guérin, vagy a Foucault által is vizsgált Herculine Barbint (1838–1868), a nőként született férfit, akinek naplóját öngyilkossága után az ágya mellett találták meg. Hogy a férfihoz viszonyítva mi emeli fel a nőket, és hogy a többi nőhöz viszonyítva mi teszi valami mássá – oly sok variáció elképzelhető. A kiválás, átalakulás szereplehetőségei.

Annál jobban ismerte viszont a francia festőnőket. A 18–19. század leghíresebb művésznője Elisabeth-Louise Vigée Le Brun (1755–1842), akinek életében sok párhuzamot fedezhetünk fel a Marie-ével. Le Brun is magánakadémián tanult, nagyon korán kiállított a Szalonban, és tizenkilenc évesen díjat is kapott. És ő is festett magáról egy palettás önarcképet. Viszont ő huszonegy évesen férjhez ment egy festő-műkereskedőhöz. 1876-ban festette meg híres, nagy közönségsikert aratott Sarah Bernhardt-portróját a nagyon fiatal, mindössze tizenhét éves Louise Abbema. Marie nagyon jól ismerte ezt a közeget. Mennyivel nagyobb a mozgás ezen a területen, miközben a nők számára egészen 1897-ig tiltott volt az École des Beaux-Arts, a karrier előszobája. Ez is befolyásolhatta Marie-t, hogy nem az irodalmi naplót helyezte előtérbe, amikor művészi sikerről álmodozott, természetesen módon a nehezebb utat választotta.

A Julian-akadémia ráadásul társaságot is jelentett számára, igaz, később, már a halála után kiderült, milyet. A *Cosmopolitan*ban, még abban, amit az 1800-as évek végén E. D. és J. B. Walker megnyitott az irodalom előtt is, közöltek egy visszaemlékezést. Mme Casimir Dzykonzka kivonatossan a következőket nyilatkozta: (Marie) luxust, finomságot és harmóniát igényelt. Rekedt volt a hangja, arcán lenézés és harag ült. Minden dolognak a rossz oldalát látta. A képekben is a hibákat látta meg előbb, csak aztán a szépségeit. Nem szerették őt a lányok. Alacsony és testes lány volt, kiálló pofacsontjai egy tatár emlékeztettek, durva mozdulatai pedig egy orosz zsandárra (ne feledjük, hogy ezt egy *lengyel* származású nő meséli!).

Felidéz egy esetet is: Marie elterjesztette, hogy meghalt, s amikor az egyik lány a házukhoz ment érdeklődni, hirtelen előbukkant, s kikérdezte, boldogok voltak-e a lányok, mikor a hírt hallották.

Hát ennyi. Volt valami brutális realizmus a művészetében és az irodalmában, mondja még Mme Casimir Dzykonzka, s hozzáteszi: egyöntetű volt az állásfoglalás, hogy a naplójával saját magát feketítette be.

*

Egy nagyra törő lány, aki előbb a szerelemben, majd a művészetben véli megtalálni az önkifejezés lehetőségét. A nő mint művész a 19. századi Franciaországban. S ne feledjük: egy kétségbeesett, bizonytalan, labilis idegzetű lány, akit különváltan élő szülei is *használni* akarnak.

Nagyon magányos volt. Ennyit írni, csapja össze mindenki a kezét, amikor hallja, hogy az összkiadás első tizenegy kötete máris háromezer oldal, s még a java hátravan. Ennyire eltökélt rejtőzködés, mondják esetleg mások.

Már említettem, hogy festményei javát is álnéven szignálta, s hogy az orvoshoz is álnéven jelentkezett be. A nő eszmélés egyik előharcosa volt Hubertine Auclere, aki a Jogot A Nőknek Társaságot vezette. A Társaság rendes heti ülésein Marie Bashkirtseff is részt vett – fekete parókában, feketére festett szemöldökkel, Pauline Orelle álnéven. Végtelen kettészakadt személyiség, gyakran említi, hogy ő voltaképpen két ember. S hogy ő csak félig él, élete másik fele a napló. Orosz volt, majd francia lett. Hívő volt és arisztokrata, majd republikánus, antiklerikális s feminista lett. Hol író szeretett volna lenni, hol csakis festő. Egészségesen a figyelmet ráirányító betegsége vágyott, beteg az egészséget imádkozott. Hol tehetségesnek érezte magát, hol tehetségtelennek. Egyszer Marie-val értett egyet, azaz magával, egyszer Breslauval, aki nem sír, csak dolgozik. Marie mindig több ember volt egyszerre, egy napon a hangulatok teljes skáláját végigjártassa, mellbevágó erőszakossággal.

Neurózisát sokan elemzik. Érdekesség, hogy köztük feltűnik egy magyar is, Hermann-Cziner Alice, aki Freud *Imagójában* 1924-ben jelentet meg róla egy tanulmányt (*Die Grundlagen der zeichnerischen Begabung bei Marie Bashkirtseff*). Egyik megfigyelése szerint problematikus, hogy Marie a *Naplójában* a kézügyesség fontosságát elsősorban kamaszkorában hangoztatja, nem a kora gyermekkori emlékek közt említi. A kéz libidója tehát, szerinte, nincs reprezentálva a *Naplóban*. Én viszont határozottan emlékszem azokra a részletekre, amikor Marie csak üldögélt egyedül, csendben a tükör előtt, s hosszan, akár órákig is nézegette magát, elsősorban a *gyönyörű kezét, milyen finom és fehér, és kényesen rózsaszínű, néhol kipirosodó*. Azzal írt, festett, rajzolt – elhiszem, hogy tetszett neki, s hogy előfordulhatott, amikor többet jelentett számára az élmény megszerzésének eseti sikereinél az élményfeldolgozás eszköze. Lehet ez fetiszizálás, lehet a kéz libidója, vagy egyszerűen elcsodálkozó büszkeség. A Marie-t neurotikusnak tartókkal muszáj egyetérteni, de feltétlenül hozzá kell tenni, hogy majd' minden depressziós hangulatában képes volt valami csillapító részletet meglátni, elégedettséget érezni, ha ez csak a dosztojevskiji *kétségbeesés gyönyöre* volt is. Persze más helyzet állt elő azután, hogy bizonyossággá vált betegségének diagnózisa – attól kezdve gyakran lesz úrrá rajta a pánik, ami kirántja az alkotás folyamatából, kis híján visszaviszi Istenhez, és olyan bekezdéseket írat vele a *Naplóba*, ami egy segítségért esedező artikulálatlan üvöltéshez hasonlatos. Lesz még egy rövidke feltámadása, a spanyolországi útja, mikor azonban hazajön, leírja: *Mindennek vége!*

A művészi érdeklődés infantilis forrásait kutatja Marie neurózisában Erwin O. Christensen is (*The Psychoanalytic Quarterly*, 1943), szerinte Marie festményei (érdekes módon nem a *Naplója*) sok mindenre utalnak: sadista és mazochista hajlamokra, erős narcizmusra, péniszirigységre, és hogy túlságosan ragaszkodott az anyjához, több értelemben is függésben volt tőle. Néhol még helytállónak is érezzük a mind mélyebbre hatoló megállapításokat, ha el tudunk tekinteni az egymást kioltó szakmai álláspontok okozta zavartól. Most nem is térnék ki Vallery-Radot vagy Sylvia Molloy írásaira, mert hát persze, hogy beszélhetünk Marie-val kapcsolatban hisztériáról, s még sok egyébről, engem azonban a fenti szövegek olvasása közben az a meggyőződés kezdett irányítani, hogy egyetlen személyre kell koncentrálnunk: mégpedig arra, aki akaratlanul is a legtöbbet tette azért, hogy Marie ne találhasson kiutat, önkifejezési-önbeteljesítési lehetőséget a festészetben. Ez pedig nem más, mint Breslau kisasszony, akivel ő állandó harcban-versenyben állt, díjakért, a kiállítóterem falának jobb helyeiért, művészi elismerésért. A dicsőségért s a halhatatlanságért.

Nem találtam mást, ami beszédesebb lehetett volna Marie neurózisának természetével kapcsolatban, mint Louise Breslaunak a visszaemlékezése, melyet Madeleine Zillhardt róla szóló könyvéből emelhetünk ki. Marie és Breslau, ők ketten voltak azok, akik igazán egymáson tartották a szemüket. Riválisok a legfontosabb területen. Nem különösebben kedvelték egymást. És Breslau elmondja nekünk, milyennek látta Marie-t. El-

mondja, hogy mindenki lelkesedett érte, rokonai bálványozták, igazgatói, professzorai kényeztettek (Marie kétszer említi a *Napló*ban, hogy az a pletyka járja, nem ő készíti a festményeit, legalábbis nem egyedül – ezt később Cosnier is cáfolja a könyvében). Az aranyos kicsi lábai, írja Breslau, láttam, ahogy az anyja csókolja, és nem átvitt értelemben. Saját érdekében mindenkit és mindent ki tudott használni, nagy akarata tekintet nélküli egoizmusban fejeződött ki. A legváltozatosabb adottságokkal rendelkezett, biztos sikere előre elrendelt volt, ehhez minden ütőkártya, adu a kezében volt. Egy becsvágyó, nagyratörő lány – de talán épp ezért tűnt a kortársai szemében *hősiesnek és bátornak*. Az volt az alapelve, folytatja Breslau, hogy nem kell nyugtalankodni a többiekért, de saját magából remekművet kell faragnia, olyan tökéleteset, ami mások elbűvölésére szolgál.

Felidézi, mit írt az egész Párizst megmozgató ünnepélyes búcsúztatásáról a *Figaro*: *temetése igazi dicsőség, igazi apoteózis volt*. Íme a bizonyosság, gondolhatjuk mi, hogy a halál megsegít, bearanyozza azt, ami olyan egyhangúan szürkének és kilátástalannak tűnt, míg bibelődni kellett vele.

És akkor, hirtelen fordulattal a következőket olvashatjuk Breslau visszaemlékezésében: menjünk be a Palais de l'Industrie-be, a festőnők és szobrásznők kiállítására, s ott látjuk az ördög másik arcát, és biztosíthatom önöket, hogy nem a legvonzóbb.

Bashkirtseff művészete. A második énje, aki mindig pártatlan és tétlen nézője az elsőnek (*Napló*, 1882. szeptember 18.).

Két terem, tele festményekkel, ragyogó pasztellekkel, rajzokkal, gipsz és terrakotta figurákkal, vad és bátor vázlatokkal, dühödtt tanulmányokkal – sok mezítelen testtel, mind realista attitűddel. S ezek az élő és brutális, barbár meztelen alakok, melyek a merész naturalizmus jegyeit viselték, a legkisebb finomítás nélkül – mindez annál inkább élő. Szemtelen élet lakozik benne. Igazi bolond élni akarást, féktelen életerőt tükröz. Barbár, de személyes, fogalmazza meg a lényegét Breslau. Barbár, mindezek ellenére a párizsi legjobb társaság itt adott találkozózt, az emberek könyökkel lökdösik egymást, és meghatottan és ünnepélyesen mondják: „Ezek Marie Bashkirtseff művei.”

És milyen fontos, amit egy női szemtanú meglát! Marie excentrikus módon öltözködött, mégis jó ízléssel, vagy fehérben, vagy feketében. 17 évesen lépett Julian műtermébe, és nagy benyomást tett mindenkire a megjelenése. Fehér vászonruhát viselt, egy kis fehér, nagyon intelligens kutya követte, és a néger szolgája. A festészet után az öltözet, öltözködés foglalta el az első helyet elfoglaltságai közül. Műtermében könnyű anyagokban szeretett mozogni. Ha a hőmérséklet és a szomszédság biztonsággal megengedte, megszabadult az összes lepeltől, fátlyoltól. Választékos tisztaságú volt, és szerette magát tetőtől talpig ibolyavirág-kivonattal bepermetezni.

A visszaemlékezésnek csak a legjellemzőbb részleteit idéztem – így látta a sokat dolgozó, beteg és kevésbé jómódú vetélytárs a tündért és a démont.

Ez a modern bolondság kezdete volt, írja a kísérletről, hogy a nők megpróbálták magukat a művészetükből fenntartani. És Marie alkalmazkodott ehhez a kísérlethez, bár semmi szüksége nem volt az igazodásra, számára teljesen más volt a tét: egyrészt valószínűleg kevésbé nyomasztó, mert a szegénységet nem ismerte, másrészt viszont minden heroikus női erőfeszítésnek legalább a dupláját kívánta teljesíteni, hogy az őt hátráltató arisztokratikus környezetet is semlegesítse, ne csupán tehetsége határait.

Nagyon sokat dolgozott, említi Breslau is, mindig ő volt az első a műteremben. Reggel nyolc órakor egyszerű bérelt kocsival érkezett, este színházba ment, hivatalos estélyeken vett részt, és sosem feküdt le éjjel egy óra előtt. Ezek a szórakozások ugyanúgy szükségesek voltak számára, mint művészete. *Napló*jában, még a cenzúrázott változatban is, Marie folyamatos időzavarról ír, egyfolytában azon kesereg, mennyire hiábavalónak tartja a társasági élet elvárásait, s inkább visszamenne dolgozni a műtermébe. Lenézően nyilatkozott a léha, üresfejű dámaokról és urakról, akik pedig ott nyüzsögtek körötte, akikről illet tudnia, melyikük mikor fogad, akiknek rangja előtt neki is illet fejet hajtani. Nagyon sok időt eltékozoltatnak ve-

lem; este például, mialatt Breslau nyugodtan rajzol és dolgozgat, engem a társasélet untat és tart fogva. A környezet a művészi képességnek fele, kesereg Marie (1882. november 27.). Breslau nem láthatott a fejébe, de legalábbis érdekes, hogy Marie *Naplójának* elolvasása után is fenntartja ezt a véleményét: Marie ebben a tekintetben is két nőt játszott. Fanyalogva ült a szalonokban, s otthon kidühöngte magát a *Naplójában*. Ahhoz viszont már nem volt ereje, hogy a *modern bolondság kezdeténél* mellette dolgozó lányokat-nőket is meggyőzze igazi érzéseiről.

Külön szeretném kiemelni Breslau egy mellékesnek látszó félmondatát. Marie *Naplójáról* szólva írja: *gyakran beszélt róla*. Az egész szövegben talán ez döbrentett meg a leginkább, valahogy nem fért bele abba a képbe, ami kialakult bennem. Olyan zsarolás-íze van, mint amikor a gyerekek azt mondják, egyik a másiknak, rendben, a te képed szebb, de nekem van otthon egy varázspálcám, aminek segítségével bármikor messzebb jutok, mint te. Saját személyének misztifikálásáról lehet szó, de ha idáig eljutott, miért ne lenne lehetséges, hogy meg is mutatta valakinek? Biztosan bosszanthatta, amikor szembesítették kettősségével: *Claire azt mondja, hogy fiatal leánnyal nem köthetnék barátságot, mert nincsenek apró titkaim és fiatal leányos történetkéim (Napló, 1883. szeptember 18.)*. Nincsenek is. Kivétel nélkül *nagy* titkai vannak, és *súlyos* vallomásai, melyeket művében közvetít, festményeiben és a *naplójában*. Az inkognitóban töltött élet velejárója. Marie a *megosztott fájdalom*at kegyetlen megaláztatásnak érzi.

*

Rajta marad-e az álarc, amikor naplót ír? Ő maga belát-e az álarc mögé? Énképe erre a szituációs játékra épült, melynek persze voltak ördögi vonásai is, szenvedéssel, önváddal, sőt halálvággal terhelt fordulópontjai, mégis ennyiben maradt élete végéig. Legfeljebb órákra oldódik a tanácsstalansága, minden pillanatban lehetőségek tucatjait vonultatja fel, hogy nyomásuk alatt aztán csendes sírásba hajló egykedvűséggel összeomljon. Majd feltámad: ilyenkor förtelmesen hisztérikus, betegesen önző, irigy és számító, s bár értelmes lány ő, az álarcosdi játékszabályai ellenében mindent rögzít a *naplójában*. Vagy ez is a játék része? Amikor álarcra nézünk a tükörbe, ahogy azt Louly Peacock Konz a könyvében megkísérelte kifejteni? Ezért olyan sokszínű egyéniség ő, mert sok-sok álarc volt, mint ahogy, tudjuk, oly különböző karakterű önarcképeket festett magáról. Konz is ír erről a kreációs eljárásról (*disguise-disclosure*), és szerinte nem történik más, mint hogy Marie ilyenkor is alkot – a *művész egész élete* a műalkotás.

És mennyire fegyelmezett! 1883. május 18-án a Mester barátságáról elmélkedik, majd a fogadótermének érdekes emberekkel való benépesítéséről, amit mindig megakaszt valami, írja: *most például apám haldoklik*. Ennyi. Rögtön utána a heti ebédmeghívások listáján töpreng. Két nap múlva ugyan álmot lát: *azt álmodtam, hogy koporsó volt az ágyamon, s úgy mondták, fiatal leány nyugszik benne*. Az apja Oroszországban készül a halálra, Marie Párizsban várja a hírhözöt, nagy szenvedések közepette, azonban nem Poltavából kívánja a levelet, hanem a Szalonból, hogy megkapta-e a díjat a festményéért. Annyira izgatottan várja a hírt, hogy kénytelen kevés ópiumot magához venni. Nem, nem részvétlen, csak éppen ott és akkor nem tehet többet, se mást.

Említettem, hogy az élete állandó időzavarban telik, amit egyfelől igazolhatnának a zárlat drasztikus közeledésének tünetei, de hát mit kezdjen az olvasó azzal, hogy épp ezen tünetek ellen nem lép fel, halasztgatja a kezelést, nagy kegyként, jócskán megkésve teszi fel az első gyógytapaszt. Az időzavar alapvetően a betegségére lenne visszavezethető, de nála mindez súlyosbodik a Breslauval folytatott művészi versenyfutás mindenkori állásával is. Az érzése, hogy a külvilág ellenséges, még maga az a művészvilág is, ami felé igyekszik, kiterébélyesedik, egész lényét belakja. Üldözési mániája

ugyanabban a ritmusban enyhül és tör fel újra, ahogyan enerváltságának és aktivitásának időszakai következnek egymásra. Így aztán összességében olyannak láthatjuk ezt az életet, mint egy pergő reneszánsz tragikomédiát, melynek lélegzetvételnymi szünetekben a színész a díszlet mögött rohanva cseréli jelmezét-álarcát a következő jelenethez, néha nem is tudva, hogy a megfelelőt ragadta-e fel.

Ebben a kapkodásban Marie egyedül csak bennünk bízhat, *Naplójának* majdani olvasóiban. Szerencsém, írja, hogy önök, a választottak, a felsőbbrendűek, önök, szeretett bizalmas barátain, akik *naplóm*at elolvassák, önök tudják, hogy mit kell e tárgyról gondolniuk. Hisz csak mi látjuk egészben az életét, csak mibennünk áll össze ennek a forgatagnak a végső értelme. Még ő sem tudja, mire jöhetünk rá mi, írja a naplót, s bízik, hogy pusztán az írással is kiválk a többiek közül, s ha máshogyan nem, így alkotott maradandót. Nekünk ezt *tudnunk kell*, mert mi vagyunk, akik őt s a művét *hitelesítik*, s ő, Marie, ezért előre is nagyon hálás. Néha olyan érzésem volt, hogy a következő lapok között lesz valami lepréscelt ajándék, nekünk, bizalmas barátainak. Ez az áthárítás nem is olyan bántó, mint elsőre tűnik, hisz kölcsönös. Az önmagukra veszélyes emberekkel szemben tanúsítanak az épek ilyen irigységgel és büntudattal árnyalt empátiát.

*

Érdekes kérdést tesz fel Marie 1883. szeptember 26-án: *Vajon felelősek vagyunk-e legbensőbb érzéseinkért?* Apja halálával kapcsolatban gondolkodik el, tehet-e ő arról, hogy nem érezte, amit pedig kellett volna. Szíve annyira tele van a feladatával, a mélyen szenzitív művész minden megnyilvánulása ugyanarra a kérdésre rezonál: hogyan tudja egy nő elérni a hírnevet. Véltlennek érzi magát, hogy mindebből kimaradt az apja, bár azt elismeri, hogy kötelességei lettek volna. Csakhogy Marie áthárító technikája azonnal működésbe lép, s máris megtalálja a megoldást: *de nem gondolják, hogy anyám figyelmeztetett volna rá?* – kérdi ismét tőlünk, szeretett bizalmas barátaitól, az olvasóktól. Az anyját egyébként megsiratná, ellentétben az apával, de nem azért, mert jobban szereti, hanem mert őellene többet vétkezett szóban. Felületesen nézve ez igen keresztényi gondolat. Pedig csupán azt jelzi, hogy mit sorol az akaratan kívül eső tartományba: mindent, ami visszafordíthatatlan. A halált. Az anyja ellen vétő szavak visszavonását megakadályozó halállal nincs mit kezdeni.

Isten nem segít neki, ezzel nehezen ugyan, de megbékül. Mindig zavarja viszont, hogy keresztényi-e, amit tesz, ahogyan él. Hisz végső soron a dicsőségvágy (*gloriae cupiditas*) is csak egy erény. Ám Marie vitatta, hogy ez is Istentől származna, hanem, hite szerint, csakis önmagából, saját énjéből ered, onnan táplálkozik, s annak körén belül teljesezhet be. Azt azonban képtelen volt eldönteni, illik-e ez a kisajátítás a keresztény értékrendbe. A *Scribner's Magazine* 1889. évi VI. számában Josephine Lazarus ír róla. Szerinte az egész könyv egy emlékmű. Minden női olvasó meg fogja találni a *Napló*ban azt a titkot, amelyet ő is rejteget. Nincs benne semmi, ami egy kereszténynek morálisan kifogásolható. A kislány, ahogy írta, tükröt tartott önmaga és mindenki más elé is. Már Lazarus is megjósolta, hogy túlzott jelentőséget fognak tulajdonítani a szerző személyiségének – hiányosságai, tékozlása, pózai, hiúsága, szeszélyei, tűzvészhez hasonló temperamentuma, önimádata, szerénytelensége – pedig az *erejét* kell figyelni. Amin a korszellem is átsütött.

Egy évvel ezután, 1890-ben a *The Century* című magazinban egy bizonyos D. egészen másként vélekedik erről. A jó lányok, jó feleségek és jó édesanyák szemében Marie pusztán rendellenesség, *lusus naturae*. Mégis feltételezi, hogy a jelleme miatt épp a saját neme lesz a legelnezőbb iránta, mert a férfiak nem fogják megbocsátani ezt az önimádatot és ezt az ambíciót, hisz csorbítja a jogaikat. Sokan tartják úgy, írja, hogy elég rápillantani, egy

abnormális szörnnyeteg volt Marie, méltatlan a figyelmünkre, rokonszenvünkre, tisztele-
tünkre. Hiányzott belőle a mértéktartás és a természetes gyengédség.

Akárhogy is van, keresztényi-e Marie élete vagy sem, *Naplója* hatalmas energiákat
szabadított fel, láthatóan saját magában, de azóta olvasóinak generációiban is. Ez a jel-
lemzően neurotikus munkamód, ahogyan írt, a mérhetetlenül sok és szövevényes, ára-
dásszerű szöveg, a sok vissza-visszatérő magyarázat szinte szuggesztív az őt olvasó nők-
be, hogy igazából milyen konfliktusok azok, melyekben nem elegendő a társadalom
állásfoglalását megismerniük.

Ki tudja azonban, hogy milyen érzelmeket és indulatokat szabadított volna fel az ere-
deti és teljes szöveg közlése? Minősíthetünk-e bármi olyan beavatkozást velejéig gonosz-
nak, melynek eredményét oly sokáig istenítettük? Lehetetlen még csak elképzelni is száz
év másik, *fiktív* irodalomtörténetét, amelyre a *valóság*: a teljes napló hatott volna.

*

Marie-n a szerelem sem segíthetett, elhihetjük neki, csak az oly drága idejét vesztegette
volna. Amikor kiderült, hogy a naplói manipuláltak, a sajtóban beindult a találgatás, mi
az igazság. Elképzelték Marie-t kokottknak, lesbikusnak, s nagy vehemenciával támadták
azt az állítást, hogy szűzen halt volna meg. Colette Cosnier könyvéből mégis az derül ki,
hogy ez az állítás igaz. Voltak ugyan szerelmi kalandjai, csak a cenzorok ábrándozásokba
merültek, egyetlen szerelemről álmodozó, romantikus lányalokról alkotott képébe, no meg
a család megaliansztól való félelmeihez ezek nem illettek (egyik cél a morgantikus há-
zasság volt). Ám az újonnan felfedezett naplórészletekben sincs utalás arra, hogy tovább
ment volna annál az érzésnél, amit ő így írt le: *Több, mint testvér, kevesebb, mint szerető*
(1878. január 28.). Néhányan azt vetették fel, hogy a pazarul berendezett műtermében
Marie meztelen női modellek sokaságával volt együtt napokon-heteken át, s hogy
mennyire tudott áradozni a női szépségről, s a vége felé már csak azt látta meg, a nők ar-
cának finomságát, testüknek lágy részleteit, legyen éppen Granadában vagy egy párizsi
külvárosi piacon. Megvallom, én is gyanakodtam egy ideig, de annyi minden van a másik
serpenyőben, hiszen egy mindenhol témát vizslató festőművészről beszélünk, olyanról,
aki a halálnál is komolyabban vette a hivatását.

És mi az igazság Maupassant-nal kapcsolatban? Az anonimitásban maradó (Marie is-
kolamesterként ír neki), *poste restante*-levelek? Hat levélről tudtunk, melyeket Mau-
passant Marie-nak írt, valójában nyolc volt, kettő a cenzúra áldozatává vált, mint ahogy
Marie utolsó levele is (valamint a korábbiak néhány passzusa).

Pierre Borel ír ugyan egy találkozásukról, mely szerint Nizzában történt 1884-ben, de
tény, hogy Marie 1882-ben járt utoljára ott. Személyes kontaktus nem volt köztük, bár
Maupassant többször is kérte. *Nem, én nem akarom önt látni, írja Marie, nem akar barátságot
testi kontaktus nélkül?* 1884. júliusában egy Maupassant-könyv borítóján meglátja a szerző
fényképét, s úgy tartja, hogy egy *bikára hasonlít*. Egy mindeddig kiadatlan, 1884. május 14-i
naplóbejegyzésében pedig így mérgelődik: *és ez az idióta Maupassant nem is sejt, hogy én is
tartok valamit magamról!* Minek találkozzon vele, fejtegeti, *mit mondok neki? Ha Zola lenne, én
kitalálnám, de nem vagyok eléggé elragadtatva tőle, tehetséges, de nem olyan mértékben, hogy isteni-
teni tudjam.*

Cosnier is arra enged következtetni, hogy Marie olvashatta Balzac *Modeste Mignon*
című művét, s mint egy gyermek, elkívánta a játékot, O. d'Este M. néven írni Modeste
helyett.

Szintén sokan elemezték a halál közelében felmerült lehetőséget, hogy ő meg Jules
Bastien-Lepage... Nos, az a többször felelevenített jelenet, amikor ketten egymás mellé
tolva, halálos betegen (gyomorrák és tuberkulózis) hat órán át majdnem teljes némaság-

ban ülnek egymás mellett – ez inkább emlékeztet engem a betegségben és a festészetben sorstársak racionális belátásának, a halál előtti tériszony élményének megosztására, mintsem szerelemre. Nem érzem ez, hanem tartós irányultság, értéktartás.

Esetleg a házasság-anyakaság lehetett-e volna számára menedék, ki tudja? Kislányként erről álmodott, de hát hercegnének, pápa menyének lenni nem olyan egyszerű. Más meg nemigen kellett neki. Azt írja: *A bennem lakozó két én közül az egyik rendszeren így biztatja a másikat: Próbálgj már egyszer érezni te is. Mi lesz már?! A másik megpróbálja, ellágyul, de az első, a néző, a kritikus én, aki folytonosan lesben áll, azonnal rajtaüt és letorkollja.*

Időben nem sokkal később egy másik szláv nő is ír efféle kettősségről, Lou Andreas-Salomé a *Fenyicska* című kisregényében (1898), melyben a gyökerek sajátosságai szintén a párizsi életforma normáival egybevetve válnak különössé, s eredményezik ugyanazt, amit Marie-nál – a kettős személyiség tudatát, azt az érzést, hogy az ember két lényből van összerakva.

Muszja és Marie folytonos harcban állt ugyan, mindketten a világban való létezés különös formáinak tekintették egymást, de ketjük között kommunikáció sohasem folyt. Váltakozó sikerrel lerohanta egyik a másikat – Marie Bashkirtseff üldözte saját magát. A személyiség harmonikus egysége helyett a mazochista tendenciák nyertek teret.

Következtetéseiben Cosnier könyve sem megy tovább annál, mint ami sejthető volt. Meglátásom szerint nagyobb adag szenzációt kaptunk, és sokkal kevesebb szenzációsan újat hozó tartalmat. Persze a kiegészített *Napló* nagyobb része még nincs előttünk, s talán még éveket kell várni rá. De mit kezdjünk azzal, hogy Marie kissé intrikusabb hajlamú nő volt, mint gondoltuk. Több mint száz éve ismeretesek a visszaemlékezések, amelyekből ez már kiderült. Nevek kerülnek elő, akikbe Marie szerelmes volt, de egyiknek sem lett szeretője. Tények, de tény az is, hogy ezeket a sorokat ő írta: *Akarnak hallani egy őszinte szót? Sem festő, sem szobrász, sem zenész, sem asszony, sem fiatal leány, sem barát nem vagyok. Énbennem mindig minden indulat megfigyeléssé, okoskodássá és boncolgatássá változik. Két hónappal a halála előtt jegyezte be ezt. Összegzésként.*

*

1932-ben Szentpétervárról és Moszkvából sok festményét és rajzát, tulajdonképpen majdnem a teljes kollekciót (127 tétel!) átadták Ukrajnának – ott aztán azokat a világháborúban előrenyomuló nácik elpusztították. Ahol Marie kisgyermek volt, Gyikanykában (Dikan'ka) a francia Baráti Kör emlékházat készült avatni. Most már végre nem csak Gogol miatt lesznek híresek a gyikanykai esték. A nizzai Szépművészeti Múzeum első emeletén pedig egy légtérben, az egykori szorongások nyomasztó emléket feledtetve, békésen megférnek egymással Marie Bashkirtseff és Louise Breslau önarcképei. És ugyan ki az, aki befért még egy képével ebbe a terembe? Jules Bastien-Lepage. Mert mindig kísért a kielégületlenség, a mítoszokat szolgálni kell. A nőét, akinek *kiváltságosan önálló* helyzete volt.

Ő volt a *szláv szűz*, az orosz *Ophélie*. Naplója: kultikus lektűr bohémeknek és lányoknak. Az 1880-as évektől szerte a világon mohón, lázasan olvassák. Henry Koster osztrák filmet csinál róla 1935-ben, a romantikus dráma 1938-tól Amerikában *Affairs of Maupassant* címen futott. Baskircsevet Darvas Lili alakította (a sztori szerint Bashkirtseff Párizs külvárosaiban modelleket keresve bajba kerül, s Maupassant siet a segítségére). Bálint Lajos drámát ír *Baskircsev Mária* címmel, a Nemzeti Színházban 1935. január 18-án elő is adták – Bajor Gizi címszereplésével. Marie magyarországi története sajnos csupán eddig tartott.

Nem úgy a nagyvilágban. Az 1990-es években Carlo Ardito *Brief Candle* címmel színdarabot írt róla, melyben Marie-t úgy ábrázolja, mint egy felfújgót, rokonok által körül-

udvarolt, kibírhatatlan gyereket, egy rettentően önelégült kis madámot. Gyorsan hozzáteszem, hogy több lap, például a *Financial Times* is úgy elemzi a darabot, mint Marie Naplójának kicsúfolását. Szlavospicski regényt ír róla Ukrajnában 1999-ben, Raoul Mille Franciaországban 2004-ben. 2001-ben beválogatták a *The Assassin's Cloak: An Anthology of the World's Greatest Diarists* című gyűjteménybe, igazi hatalmasságok társaságában. A személyiségét behatárolni kívánó egyetemi kurzusokon James Daisy Millerére és Maupassant Jeanne-jára (*Egy asszony élete*) utalnak – ki tudja, milyen megfontolásból, hiszen szerintem legfeljebb azt tudják ezekkel a regényszereplőkkel érzékeltetni, miből maradt ki Marie Bashkirtseff.

Az internet hemzseg a vele kapcsolatos, más-más fajsúlyú honlapoktól. Japánban díszes kivitelű blog indult róla. Nemrég kaptam a hírt krími barátnőmtől, hogy Marie szülőhelyén *Mária-völgy* elnevezéssel minden június utolsó vasárnapján ünnepet ülnek a fiatalok. Ahogy a német mondja, ő egy *Missverstandenes Jugendidol*. Még A. C. Danto is – bár tévesen a *francia misztikusnak* nevezi – emlékszik az utolsó szavaira: *Maman, Maman, c'était pourtant si beau la vie.*

M A R I E B A S H K I R T S E F F

Nem elfogadott dolgok

*Szemelvények a Napló cenzúrázott részeiből**

A férfi kiéli minden vágyát, aztán megnősül, s ezt tekintik természetesnek. Engedjen csak meg magának a nő egy cseppnyit ebből, mindjárt megkövezik. Mitől van ez így? Attól, hogy maga gyermek – felelik nekem –, és semmit nem ért: a férfi úgy van felépítve... a nő meg emígy... vagyis hát másképp. Én mindezt tökéletesen megértem, jönnek a gyerekek, de az is előfordul, hogy nem jönnek, ha-

* Bashkirtseff hagyatékának gondozói egy illúzió védelmében nyúltak bele a fiatal nő Naplójába. Sok esetben úgy találták, nem való hozzá, amire rájött, amit megérezett, sőt, ilyesféle feljegyzéseket írni egyetlen nőtől sem elfogadható dolog. Itt csak néhány töredéket mutathatunk be abból, ami igyekezetük révén majdnem elveszett.

A cenzorok alapvetően három eljárást követtek. Legtöbbször teljes naplóbejegyzéseket hagytak el: ezeket a helyeket *Kiadatlanként* jelöltük. Máskor a naplóbejegyzés egy-egy részletét törölték. A jelen válogatásban a kiadott Naplóban nem szereplő szövegrészt kurziváljuk. Ritkábban fordult elő, hogy a szerkesztők tagmondatokat írtak bele a Naplóba. Összeállításunkban egyetlen ilyen részlet szerepel, ahol jelezzük, ez a szövegrész hogyan szerepelt a kiadott változatban.

A Marie Bashkirtseff naplóiból közölt részleteket *Косные Колет: Портрет без ретуши* (Наш дом – L'Age d'Homme, 2004) című könyve alapján V. Gilbert Edit fordította. – *Jenei László*

nem csak... így is, úgy is felhördülnek, bármit csinál. A férfi egoista – kimulatja magát, aztán elveszi az érintetlen kislányt, és elvárja, hogy az elégedjen meg a cafatokkal, szeresse a viseltes csontvázat, a megsavanyodott jellemet, a megtépázott fiziognómiát! [...] Én nem ítélem el a testi élvezeteket, no de illedelmesen kéne viselkedni, akárcsak az asztalnál, amikor éhes vagy... Ám a férfi úgy bánik a cafakkal, mint a hölgyekkel, társalog velük, náluk tölti az idejét, azok meg becsapják, gúnyolódnak rajta, semmirekellőnek tartják... Hogyan? A férfi nem tűri, hogy a felesége körül udvarló tűnjön fel, és eközben minden szégyenkezés nélkül beszél a szeretője szeretőiről!

Kiadatlan, 1875. szeptember 27.

[e]lfúló hangon, könnyekkel a szemében: „Nem, nem, szükségem van...”, és nem tudtam végighallgatni a mondatot, amint megéreztem remegő kezét, amellyel átfonta a derekamat, s ajkát jobb orcámon. Képzeljék, a jobb oldalamat mindig előnyben részesítik. Elléptem, vörösen a haragtól. Ó, megmentő pianínó! Mi lett volna velünk nélküled? És én még tegnap vissza akartam vitetni!

1876. március 16.

Szeretem hallgatni, amikor a szerelméről beszél nekem. Mióta mindent feltárt előttem, csak ülök az asztalnál könyökömre támaszkodva, s töprengök. Lehet, hogy szeretem őt. Úgy tűnik, szeretem Pietrót, amikor elfáradok és majd' álomba zuhanok. Mért is vagyok én becsvágyó? És fennhéjázó? És olyan aggodalmas? Képtelen vagyok odadobni a nagyság és a beteljesült büszkeség éveit a kéj egy pillanataért.

A regényírók ellentmondanak nekem: úgymond a kielégülésnek ez a pillanata elegendő lenne arra, hogy átvilágítsa az egész életet. Ó, nem! Most fázom és szeretek, holnap meg melegem lesz és megszűnök szeretni. Az emberi sorsok a hőmérséklet változásának függvényei. *S ezen kívül nem kéne elfelejteni azt sem, hogy ingadozom a két férfi között.*

Miközben elmegy, Pietro „jó estét” kíván, megfogja a kezemet, s a sajátjában tartva egy csomó kérdést intéz hozzám, hogy tovább maradhasson mellettem; *Valickij ez idő alatt tapintatból oldalra fordítja a fejét. Meséltem erről mamának; csak az arcomra adott csókot hallgattam el. Hát ilyen már nincs, most is érzem azt a csókot, ami úgy megijesztett és megzavart. Félt tőlem, remegett a hangja, én meg élveztem ezt a látványt. Mi lehet ennél szórakoztatóbb, ráadásul egy pillanatra lehetővé teszi, hogy elfeledkezem mindenről. Élvezem, hogy szerelmes vagyok és hogy viszontszeretnek.*

1876. március 18.

Azt gondolják, ha előkelő családból származnék és meg lennék győződve róla, hogy nem az arcomnak, hanem valami másnak köszönhetően vonom magamra

¹ A *Napló* kiadott formájában ez a jelenet a következőre változott: „S elfúló hangon, könnyekkel a szemében, a lábaimhoz vetette magát. Elléptem, vörösen a haragtól. Ó, megmentő pianínó!”

a figyelmet, azt hiszik, elmennék idáig? Nagyon is jól tudják, hogy nem. De én csak a külsőmmel rendelkezem. Azt gondolják, hogy mindezek a férfiak, akik keresik a társaságot, büszkeségből követnek, vagy hogy fűződik ehhez bármiféle érdekük is? Egy szemernyi sem. Mindazok, akiket itt ismerünk, kizárólag nekem, az én személyes vonzerőmnek köszönhetően vesznek körül bennünket. Önök azt gondolják, hogy házunkba a becsvágy és a divat megfontolásai nyomán igyekeznek az emberek? Ó, nem, csak azért, mert én tetszem nekik, ez mindennél világosabb, ez nem dicsekvés. Hízeleg persze a női büszkeségnek ilyen formán uralni környezetünket, saját magunknak köszönhetően *létezni* – ez méltán növeli az önbizalmunkat. Nekem is hízeleg, másfelől meg keserűséget okoz, ami érvényteleníti az egésznek a jó oldalát. Mindezen férfiak, akikkel ismeretségben vagyok és akik esténként idesereglenek s állnak a fogatom mellett a Pinción, nem annak a kötelességérzetnek engedelmessé válnak, ami viszonyukat a társaság nőtagjai iránt időnként meghatározza. Azért cselekszenek így, mert felkeltettem az érdeklődésüket, mert mást látnak bennem, mint a többi nőben, akikkel ott találkoznak és akikhez bizonyos formalitások kötik őket, azért jönnek, mert felfigyeltek rám, mert megkívántak és meg akarnak ismerkedni velem.

Kiadatlan, 1876. május 26.

Ha lefordítanám ezeket a gondolatokat a rám jellemző szókimondással, akkor azt mondanám: alig várom a férjhezmenetelt, hogy [Paul de] Cassagnac úr szeretője lehessen. Hallatlan, nemde? Nem annyira, amennyire annak tűnik. Bárki mással ez szégyenteljes, mocskos, tragikus volna. De Cassagnacnak annyi az esze, olyan vonzó és szórakoztató ember, úgy fel tud szabadítani, hogy az már egészen... hát... akár a természettől való élvezet.

Lehet, hogy holnap elborzadok ezeken a förmedvényeimen.

Kiadatlan, 1878. február 14.

Tűröm az udvarlását, időnként hat is rám a szerelme, de ez tisztán fizikai vonzalom, figyelmeztetem önöket, akár mennyire is hüledeznek.

Kiadatlan, 1878. április 9.

Uramisten, hisz már mondtam maguknak, ez az ember ki tudna vezetni bárkit a világ szélére, és az semmitől sem tartana. Csakhogy ebben én teljesen ráhagyatkozom, mert hogy is lehetne ott taszító romlottságot elképzelni, ahol ezt azon nyomban csodálatos és emelkedett érzések kísérik, amelyeket még csodásabb szavakkal fejez ki. Az is igaz, hogy szájon csókolt, amit úgy magyarázott, hogy túlzottan bezárkózom, amikor pedig hasonló esetekben oly könnyű lett volna csókot adni. S mégis nagyon szégyellem magam Dina előtt, aki nem hisz többé az ártatlanságomban. Ez, mint minden, ami visszafordíthatatlan, vadít, dühít, elkeseredésbe taszít. Elég! Ami megtörtént, az megtörtént, nincs miért sajnálkozni a megtörténteken, azaz az örömeikön igen, amelyeket nem kaptunk meg, mert ezt nem lehet kikerülni, de felesleges az elkövetett hülyeségeken bosszan-

kodni, nincs, ami annál haszontalanabb és szánalmasabb volna. Let us make the best of it! (Hozzuk ki ebből a legjobbat!)² Én már lépést is tettem abba az irányba, amit most a legjobbnak tartok: meggyőztem magamat az Úr szándékainak tisztaságáról...

Kiadatlan, 1878. április 30.

[l]egyen jól nevelt kislány, aztán családanya! – mondják nekem önök –, korlátozza ezzel a horizontját. Változzon át belül kreténné! Olyan vagyok, amilyen, és nem az én bűnöm, hogy amit elvárnak, az engem nem elégít ki, bármibe is kerüljön ez nekem, más leszek, de túl sok vagyok ahhoz, hogy az előbbire korlátozzam magam...

Kiadatlan, 1879. október 11.

[a]z én drága anyácskám azt mondja, hogy kínlódsz és emészted magad mindaddig, míg a szerelem le nem köti minden figyelmedet. Csak azon csodálkozom, miért nem mondja még azt is, hogy miután egy férfival háltam, senki mást nem kívánok már látni. Még durvábban akartam volna kifejezni a kétségbeesésemet.

Kiadatlan, 1879. október 22.

[t]egyék ehhez hozzá, hogy huszonegy éves vagyok, és bár a nők sokkal kevésbé látszanak állatnak, mint a férfiak, attól még azok, és egészen fantasztikus lenne tudni, ugye, egyetértenek, hogy milyen is az, amikor éppen szerelmeskednek velem. Félek, egészen vaskosan fogalmaztam meg a gondolataimat, de ne keressenek ebben durvaságot. Azért véltem szükségesnek, hogy így fejezzem ki magam, mert valamit kell, hogy jelentsen ez, amikor a lány döntést hoz.

Kiadatlan, 1880. május 15.

[a] férfi harmincéves koráig szenved, harmincasan megállapodik, emberek közé megy és élvezi az életet. A nőre meg a vénlányság árnyéka vetül. Tegyük fel, van tehetségem, még ahhoz is elegendő, hogy bárki segítsége nélkül boldoguljak! Egy fiatalember, aki huszonhat éves korára híres lesz – csodálatos tehetség, egy nő viszont huszonhat éves korára – mindössze vénlány, és bár nincs híján tehetségnek, számára ebben a korban minden komplikált... Olyan sokáig várni! Nem, ez nem az, magam sem tudom. Ha a lány gazdag, hát miért nem ment férjhez? (hisz feltételezik, hogy titulussal bíró férjet akartam venni magamnak). Valami itt nincs rendben! Hogyan? Senkit nem tudott találni? Aztán meg miért nem?

Kiadatlan, 1880. szeptember 2.

² Az oroszban a következő fordítás szerepel: „Tegyük ezt a lehető legjobb módon!” – *A ford.*

[h]amarosan meghalok, de nem azonnal; ha most mindjárt, akkor az mindennek a végét jelentené, túlságosan is szép volna. Nem, náthával fogok küszködni, meghűléssel, lázzal meg hasonlókkal. *Úgy halok meg, ahogy éltem – gyalázatosan.*
1880. október 3.

[g]ondolják csak meg, a tizenöt lányból, akik Juliennél tanulnak, nincs egy sem, aki ne nevetgélne és ne hányna keresztet a nők emancipációjának gondolatára – egyesek bárdolatlanságból, mások meg azért, mivel ez valami nem elfogadott dolog. Már-már ott tartottam, hogy elküldöm az ördögbe ezeket a senkiket, akik nem akarják, hogy úgy viszonyuljanak hozzájuk, mint értelmes lényekhez. Azt mondják önöknek: a nő szépséggel lett felruházva stb., stb. Vagy: ki fogja felnevelni a gyerekeket, ha a nő politikával foglalkozik? De vajon minden férfi aktívvan politizál? Mi nem kényszerítjük a nőt, hogy okvetlenül kávéházban fecseljen, arra viszont igényt tartunk, hogy szabadon kiválaszthassa azt az életpályát, amely a leginkább megfelel az igényeinek. „Hagyjuk a nőt abban a helyzetben, amiben van” – mondják ők. De miféle helyzet ez? – kérdezem én. Mit jelent ez? Feudális függőség, a kaszttól? Mint amilyen a fegyveresek, a parasztok, a kereskedők kasztja? Eszemet veszttem az elkeseredéstől, amikor ilyen ostoba lények társaságában találok magamat. Meggyőzésre és propagandára van szükség, nem pedig arra, hogy elkeseredésbe essünk. Mindmáig vannak nők, akiknek egyáltalán nincs véleményük, de olyan értelmiségi nők is, akik az alsó rétegekből jöttek. Az anyák félnek a férjektől, a lányok meg félnek férj nélkül maradni.
Kiadatlan, 1880. december 2.

Ha férfi lennék, nyíltan kicsapongó életet élnék. Hiszen a férfiak nem kell, hogy ellenálljanak azoknak a... szeszélyeknek, amelyek csak eszükbe jutnak. Ki tudja? Nem embertől függ ez, nem is érzéstől, hanem valamiféle fogékonyságtól, amely apró erkölcsi és fizikai okok sokaságából ered. Meg aztán az ilyesmi gyorsan merül fel és tűnik tova, nem beszélnek róla, s amíg írsz róla, már el is veszték a nyomai. Vajon léteznek-e a valóságban olyan sziklaszilárd egyéniségek, akik soha nem tapasztalták magukban ezeket a legközönségesebb vonzalmakat? Nem hiszem. Feltárok önök előtt valami iszonyatosat, de vannak percek, amikor nem fontos, hogy milyen... mindegy, milyen... a lehető legelnyűttebb frakk, amely önök mögött ül a színházban vagy a vendégszobában, sugallhat olyan gondolatokat, amelyeket illetlennek szokás tartani.
Kiadatlan, 1882. augusztus 6.

Ma este hatig dolgoztam, hatkor pedig, mivel még világos volt, kinyitottam az erkélyajtót, hogy halljam a harangzúgást, miközben játszom a hárfán, s szívjam be a tavaszi levegőt... Nyugodt vagyok, a munka halad, megmosdottam, fehérbe öltöztem, zenéltem, s most írok elégedetten, élvezve azt, hogy minden a kezem ügyében van, mert úgy rendeztem el magam körül. Milyen gyönyörű is lenne így élni... kívárva, míg megjön a dicsőség! s ha megjönne, akkor is legfeljebb

két hónapot áldoznék fel érte az évből, a maradék tízben pedig remeteségben a munkának élnék... Amúgy ez az egyetlen módja annak, hogy megnyerjem azt a két hónapot. Csak az kínoz, hogy férjhez kell menni. Akkor meg már nem adhatom át magam a hírnév vágyának, amit viszont sehogy sem sikerül kikerülnöm. [...] *A hírneves férfiú megnősül, elvéve egy nőt, akit szeret. Akár egy háziasszonyt, aki kiegészítője lesz otthonülő életének, az épület koszorúja, fészket rak, ahogy mondani szokás, a férfinak, kiválasztott – az ő tulajdona. Ha egy átlagos férfi nőül – a helyzet ugyanaz. De én nem akarok ez a bizonyos asszony lenni, én magam vagyok magamnak a híres férfi, akkor hát mit tegyek? Maradjak szabad. Ami azt jelenti, hogy összekötött kézzel és lábbal akár ki is zuhanhatok saját környezetemből, és okot adok mindenfajta pletykának.*
1883. március 30.

Igyekvő áradás, az ifjúság mindent hatalmába kerítő hurrikánja. Úgy támad önökre, mint a forgószelel [...]. A tavasz egy ifjú isten, aki elől megy, maga mögé vonva a fiúk és lányok tömegét. Majdnem repül. A mozgás balra kezdődik a mélyben, és a jobb szélső oldalra süllyed, ahol a Tavasz lábánál gyerekek szedik a virágot, balra tőle fut, s közben próbál arcába nézni egy lány, őt egy fiatalember és egy fiatal nő követi, akik egymáshoz bújnak: a nő könnyedén félrehajtott feje a néző felé fordul, a férfi feje viszont alig látszik mögötte. Még egy lány hajol oda, hogy felébredje a kislányt, aki törli a szemét, az ifjak integetve énekelnek és kiabálnak, a mélyben, balról a nők pedig arcába nevetnek az ott ülő ráncos öregnek...

Kiadatlan, 1883. július 21.

[d]e hát én a „szerelemről” álmodozom, nem pedig arról, hogy „örökké együtt fogunk élni”. Bármilyen magasztos és angyali legyen egy ember, ez elkerülhetetlenül kispolgáriasítja a szívet. Amikor az ünnepelt párocscsa leírhatatlan élvezetre tesz szert azzal, hogy elválaszthatatlanul együtt tölt két hetet, olyan az, mint a fiákerben való utazás élvezete úgy, hogy a landauerhez szoktunk. De folyton ezt csinálni, már bocsássanak meg...

Mi³ nem unatkoztunk volna a hétköznapiság miatt, és csak azért találkozunk volna, hogy kicseréljük benyomásainkat arról, mi a művészetben a legjobb, miben van kifinomultság, értelem és gyengédség. Ez az egyszerű munkás napirendjében a pihenés óráira emlékeztetne. Hiszen ez lehetséges. S hát mi kell hozzá, hogy meg is valósuljon? Hogy megszeressenek? Igen, s ez minden. Mindketten hatalmas tehetséggel rendelkezünk, s mindketten kívül állunk az emberek szokványos földhözragadtságán.

Kiadatlan, 1884. január 31.

V. GILBERT EDIT fordítása

³ Feltehetően Bastien-Lepage-ra gondol – J. L.

A KRITIKA A RÉSZLETEKBEN

Vári György: „Az angyal a részletekben...”

Nem kizárt, hogy léteznek olyan lehetséges világok, amelyekben az irodalomkritikusok tetszőlegesen hosszú írásokban fejthetik ki véleményüket egy-egy kötetről, valamint a kritikafogyasztók olvasásra szánt ideje és befogadóképessége sem korlátozott. Egy ilyen világban a kritikusnak aranyélete van: részletesen feltárhatja módszertani és teoretikus előfeltevéseit, sőt érvelhet is mellettük, állításait olyan precízen, aprólékosan támaszthatja alá, amilyen precízen és aprólékosan csak szeretné, elemzés közben kedvére idézhet. A félreértés kockázata minimálisra csökken; egyedül a kritikus a felelős, ha az olvasó számára nem világos, milyen érvek alapozzák meg a szöveg állításait, milyen jól védhető előfeltevések munkálnak az értelmezés háttérében, s hogy milyen kapcsolat van az előadott interpretáció és a kifejtett esztétikai értékítélet között.

A mi aktuális világunk azonban nem ilyen. (Talán sajnos, talán szerencsére, ki tudja, elképzelni is nehéz olyan világot, amelyben a kommunikációnak nincsenek időbeli és teljesítménybeli korlátai.) Ezért hát a mi világunkban a kritikafogyasztó, legalábbis ha szeretné követni az olvasott recenzió gondolatmenetét, nem tehet egyebet, mint hogy arra figyel: mit tart a kritikus magától értetődőnek vagy triviálisan igaznak. Ha tisztán látja, melyek azok a fogalmi összefüggések, kategóriahasználati konvenciók, amelyeket a kritikus elfogad, képes rekonstruálni azokat a szövegben esetleg nem explicit formában megjelenő vagy hiányos érveket, amelyek alátámaszthatják a recenzió állításait, és képes valódi, részletes értelmezésekké alakítani a kritikus által javasolt interpretáció-kezdeményeket. Azaz nem elsősorban a kritikus érveiből és magyarázataiból, hanem a kijelentéseiből (no persze abból, *ahogyan* érvel és magyaráz) tudhatjuk meg, mit gondol a kritika műfajáról, a kritika és az irodalmi mű, illetve a kritika és a megcélzott olvasók viszonyáról.

„Az angyal a részletekben...” olvasója alighanem tétovázás nélkül válaszol, ha a kötet szerzőjének legalapvetőbb kritikus meggyőződése felől kérdezik. Vári György számára magától értetődik, hogy a kritikairás nem a szűk irodalomtudományos szakma belügye. Mindenkinek van kulturális identitása, amely kisebb-nagyobb mértékben folyamatosan változik (Vári tág kultúrafogalommal dolgozik, gondolkodásától, hála a józan észnek, teljesen idegen az „értéktelen” populáris műfajok térhódításán sopánkodó, azonnali és végleges kulturális összeomlást jövendőző katasztrófizmus), és a kulturális identitásformálás egyik, jóllehet nem az egyetlen eszköze, ha irodalmi művekkel találkozunk. Ám a kulturális identitásformálás jellemzően nem magányos tevékenység: kulturális identitásom másokéhoz képest az, ami, és olyan, amilyen. Vári feltevése szerint az irodalomkritika feladata

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 2004
232 oldal, 2200 Ft

kettős: egyfelől megkönnyíteni a találkozást az irodalmi művekkel azok számára, akik egyebek közt épp ilyen találkozások révén keresik kulturális identitásuk formálásának lehetőségeit (ők lennének a kötet fülszövegében is említett „művelt nagyközönség” tagjai); másfelől karakteres értelmezések vagy értelmezésvázlatok segítségével kulturális jelentéseket közvetíteni.

Vári írásaiban a kritikus nem csupán esztétikai értékítéletet fejt ki, nem csupán azt mérlegeli, sikerült-e az irodalmi műnek megvalósítania az értelmezés által neki tulajdonított poétikai célkitűzéseket, hanem a közvetített kulturális jelentéseket is elemzi, sőt adott esetben akár bírálja. (A „kulturális jelentés” persze igen homályos kategória, jelölhet filozófiai gondolatmenetet, morális értelmű állítást, átfogó világmodellt, összetett metaforarendszert stb. – és igenis vannak helyes és téves gondolatmenetek, igaz és hamis állítások, jól működő és működésképtelen, esetleg érdektelen modellek, találó és nem találó metaforák stb.) Természetesen a poétikai siker mérlegelése és a kulturális jelentések vizsgálata nem válhat el egymástól az irodalomkritikus gyakorlatában: ha az első hiányzik, pusztá ideológiakritikával, ha a második, (Vári kifejezésével szólva:) „esztétista” irodalomtudományos elemzéssel van dolgunk.

És nem csak a poétikai siker, valamint a mű által közvetített kulturális jelentés bírálható, de maguk az értelmezések is ilyenek: Vári írásainak fontos módszertani feltevése, hogy egyazon mű vagy kötet különböző interpretációi egymás riválisai. Az értelmezések, persze kellő óvatossággal, azaz figyelembe véve, hogy a szerzők esetleg eltérő interpretációs elveket tartanak érvényesnek és eltérő értelmezési eljárásokat alkalmaznak, igenis összemérhetőek egymással. Horribile dictu, még az is megtörténhet, hogy egy kritikus félreért egy szöveghelyet. Vagy homályosan fogalmaz; vagy állításait nem sikerül alátámasztania; vagy csak egyszerűen olyan értelmezést javasol, amelynél van termékenyebb, alaposabb, érdekesebb. A kritikus nem teheti meg, hogy figyelmen kívül hagyja a vizsgált mű recepciótörténetét: a „művelt nagyközönség” tagjai párhuzamos monológok helyett dialógusra kíváncsiak.

„Az angyal a részletekben...” kritikáinak megcélzott olvasója már ismeri az elemzésre választott kötetet, vagy legalább találkozott azokkal a rövidebb recenziókkal, amelyek közvetlenül a kötet megjelenése után születtek. Másképpen fogalmazva: Vári összegyűjtött kritikái, talán két vagy három kivétellel, a kortárs recepció második hullámához tartoznak, azaz olyan terjedelmesebb, tíz-tizenöt flekkes írások, amelyek a kiválasztott kötetről szóló korai, rövid recenziók megjelenése után látnak napvilágot, jellemzően az irodalmi folyóiratok hasábjain. A recepció első hullámát jelentő rövidkritikák párhuzamosan készülnek, így nem tudnak reagálni egymás állításaira; igaz, nem is ez a legfőbb feladatuk, hanem az, hogy bemutassák a frissen megjelent kötetet a szélesebb olvasóközönség számára, valamint hogy pár mondatban felvázolt értelmezési javaslatukkal és röviden megfogalmazott esztétikai értékítéletükkel orientálják a könyvesboltba látogató reménybeli vásárlókat. A második recepció hullámához tartozó kritika szerzőjének már nem kell a kötet bemutatásával bajlódnia, annál több energiát fordíthat az értelmezésre és a rivális interpretációkkal folytatott vitára.

Vári Györgynek „Az angyal a részletekben...” tanúsága szerint bámulatra méltóan sok polemikus és interpretációs energia áll rendelkezésére. Ahol más kritikus még csak a gondolatmenetét megalapozó első vagy második bekezdés vége felé tart (önéletrajzi megjegyzés), ott Vári olvasója már egy karakteres értelmezések közt zajló, éles vita kellős közepén találja magát. Gondoljunk csak a kötet egyik legjobb kritikájára, a Cserna-Szabó András második könyvéről szóló írásra: Vári a recenzió első (igaz, nem túl rövid, erről még lesz szó) bekezdésében megállapítja, hogy Cserna-Szabó elbeszélései egyfajta „szolgáltató irodalomestmény” jegyében születtek, leszögezi, hogy a kötetben olvasható no-

vellák „nagyon igényes, remekül megírt magasirodalmi szövegek”, s meggyőzően bírálja a „meghaladás-elvű, nővüméhes, kényszeresen újat akaró” irodalomszemléletet, elsősorban a Jauss-féle recepcióesztétikát. (Valóban visszataszítóan elitista állítás, hogy csupán azt a szöveget tekinthetjük szépirodalmi alkotásnak, amely megkérdőjelezi előítéleteinket, átalakítja olvasói szokásainkat, „átrendezi elváráshorizontunkat”; Várinak igaza van. Mindazonáltal ilyenkor törhet rá az olvasóra az érzés, milyen kár, hogy nem abban a lehetséges világban élünk, amelyben a kritikusok nem ismernek terjedelmi korlátokat: ebben az esetben ugyanis meghallgathatnánk az elitista irodalomszemlélet *mellett* szóló érveket is – feltehetőleg van köztük megfontolásra érdemes...)

Vári a kötet tizenhárom kritikájában és öt tanulmányában magától értetődő természetességgel kérdőjelez meg számos olyan módszertani feltevést, elméleti tézist, amelyet hosszú éveken keresztül erős konszenzus övezett a kortárs magyar irodalomkritikában. Ilyen például az életrajzi értelmezés tilalma. Vári elismeri, az életrajzi megközelítésnek valóban vannak veszélyei: ha az életrajz rátelepedik az értelmezésre, ha a kritikus és az irodalmár csupán az ilyen-olyan források alapján kikövetkeztetett élettörténeti adalékok nyomait keresi a szövegben, az könnyen a poétikai elemzés rovására mehet. De nem szükségszerűen történik így. Az életrajz maga is konstrukció, az életrajzi narratíva maga is értelmezési eljárások alkalmazásának eredménye – a kellőképpen körültekintő életrajzi interpretáció valójában különböző rendű és rangú szövegek egymásraolvasása. Természetesen szó sincs arról, hogy Vári az életrajzi értelmezés kizárólagossága mellett érvelne, ugyanis számos olyan szöveget, életművet ismerünk, amelyeknél az életrajzi megközelítés nem bizonyul termékenynek. Ám semmi okunk tartózkodni a különböző életrajzi narratívák figyelembevételétől ott, ahol „az életműben létrejövő figura alakja rávetül az életrajzi szerző alakjára” – például Orbán Ottó kései költészetének vagy Simon Balázs utolsó kötetének értelmezése során. (Az utolsó Orbán-verseskötetről szóló kritika szintén Vári könyvének legjobb írásai közé tartozik.) Másrészt, tehetnénk hozzá, ha igaz is, hogy az irodalmi műalkotás az olvasó önmegismerésének, önmegértésének eszköze, és kizárólag az, ebből semmilyen formában nem következik, hogy ha egy szövevel kapcsolatos, kikövetkeztetett életrajzi tények figyelembevételével olvasunk, akkor a szöveget nem irodalmi műalkotásként olvassuk. Miért akadályozná az önmegértésünket, ha tudjuk vagy feltételezzük, hogy a szövegben olvasott történet hasonlít a szerzőnek az önmaga által elmesélt vagy más értelmezők által rekonstruált élettörténetére?

Vári a kötet első tanulmányában éles vitába száll azokkal, akik, nem függetlenül persze az életrajzi értelmezés tilalmától, kedvvel ostorozzák az irodalmi kultuszok működését. A kultikus olvasásmód, állítja mások közt Kulcsár Szabó Ernő, erőszakosan megszakítja a jelentésképződés lezárhatatlan játékát. Ha így van, annál rosszabb a jelentésképződés lezárhatatlan játékának: a kultikus olvasásmód számos laikus és professzionális értelmező kulturális identitásformálásának eszköze – a kritikus nem teheti meg, hogy fanyalogva lemondjon a kultuszok által közvetített kulturális jelentések vizsgálatáról. Arról nem is beszélve, legalábbis Vári erről már nem beszél, hogy ha a jelentésképződés lezárhatatlan játékának erőszakos megszakítása nem elsősorban a kultusz jegyében olvasókat, hanem úgy általában a laikus olvasókat jellemzi, akkor az esztétista irodalomtudomány súlyos legitimációs válságba kerül: ugyan milyen társadalmi legitimitása van egy olyan gyakorlatnak, amelynek fenntartása bevallottan nem jár semmiféle kulturális haszonnal? Ám szerencsére nem kell ilyen messzire mennünk: Vári szerint alapvetően téves az önelvű, autonóm művészet és a rögzített jelentésekkel operáló kulturális folyamatok szembeállítás. A művészet nem teljesen önelvű, ebből adódóan nem minden műalkotás esetében termékeny megközelítés a dekonstruktív olvasásmód, és a kulturális folyamatok sem kizárólag rögzített jelentésekkel operálnak, például a kultusz jegyében olvasók nem feltétlenül szakítják meg a jelentésképződés lezárhatatlan játékát.

(Hiszen például Vári sem teszi ezt érdekes Radnóti-tanulmányában. A szerző részletesen, noha a szükségesnél talán valamivel kevésbé részletesen elemzi a Radnóti-kultusz működését; vizsgálatának középpontjában az a kérdés áll, hogy vajon mennyiben vezethető vissza a kultusz jegyében értelmezők által készített költői arc a Radnóti-líra önépítő, arcformáló alakzataira. Válasza szerint: nagymértékben – igaz, a Radnóti-életműben fellelhetőek az én „nyelvi-retorikai létesülésének” jegyei is, amiről a kultusz korábban nem látszott tudomást venni.)

Mindezek fényében nem meglepő, hogy Vári elveti a szövegirodalom és a történetközpontú irodalom megkülönböztetését és szembeállítását. „A regényben nincs Julien Sorel, naplemente, igazság: a regényben mondatok vannak”, idézi a Németh Gábor kötetéről szóló kritikában Kukorelly Endrét, pontosabban az állítólag Kukorellytől származó mondatot; majd hozzáteszi: „Meg könyvjelző meg szalámihéj meg tízóraimaradék, zsírfolt. Ki mit tud. Ezeket a szövegirodalmi aforizmákat Kosztolányitól előre és hátra megfogalmaztuk ezerszer, unom őket, de jobban viselem, ha nem mondják, hanem csinálják. [...] A regényben (már amelyekben) szerintem igenis van Julien Sorel meg naplemente meg még – horribile dictu – igazság is. Meg még – jó esetben – sok minden más. Legfeljebb nem úgy.” A történetközpontúság és a szövegközpontúság szembeállítása általános magyarázóelvként használhatatlan, hiszen a „szövegközpontú” irodalmi műalkotás is részben a világról szól, nem létezik tökéletesen autoreferenciális szöveg, és a „történetközpontú” műalkotás is szövegszerű, hiszen, csak hogy ne menjünk messzebb, mondatokból áll – ha viszont a megkülönböztetés általános magyarázóelvként használhatatlan, kár úgy tenni, mintha az irodalmi műalkotás természetével kapcsolatos mély „belátásokat” közvetítené.

Mindazonáltal, Vári olvasóinak szerencséjére, a kötet írásaiban a polémia nem veszi el a teret az interpretációtól: a szerző kizárólag akkor vitatkozik, amikor gondolatmenete ellentmondásban van más hivatásos olvasók állításaival, és ez az ellentmondás valóban érdekes az előadott értelmezés vagy a kifejtett esztétikai értékítélet szempontjából. Vári kritikusi attitűdjétől mi sem áll távolabb, mint a révült tekintélytisztelet (elég, ha arra gondolunk, kiket választ a szerző vitapartnerül: Kulcsár Szabó Ernő, Szegedy-Maszák Mihály, Balassa Péter, Bodor Béla, Dérczy Péter vagy az értekező prózát író Kertész Imre stb.) és a harcos tekintélyrombolás. Vári nem célozgat és nem tesz rosszízű irodalompolitikai megjegyzéseket – noha sok mindent elvár olvasóitól, arra nem számít, hogy a „művelt nagyközönség” tagjai naprakészen ismerik az irodalmi, irodalomtudományos székfoglalások közti ellentéteket.

Elvárja például, hogy olvasói kapcsolatot találjanak az elbeszélő művek időkezelése és vallásfilozófiai, történetfilozófiai konstrukciók között, valamint hogy meglehetősen biztonsággal ismerjék fel az antik görög és zsidó-keresztény gyökerű európai kulturális tradíció által előállított kulturális jelentéseket. Vári értelmezéseinek állandó szereplői a német idealizmus történelemfilozófusai (elsősorban Hegel, kisebb mértékben és csak történetfilozófusként Kant; Schelling és Fichte fájó s kissé érthetetlen módon hiányzik), Nietzsche, a huszadik századi német történelemfilozófusok (Karl Löwith, Rudolf Bultmann, Jacob Taubes, Odo Marquard), és persze vallásfilozófiai kontextusban Martin Buber és mindenekfelett Tatár György. (Az angolszász analitikus történetfilozófusok, C. G. Hempel, A. C. Danto, W. Dray, M. Mandelbaum, W. B. Gallie és mások egyszer sem tűnnek fel a kötet kritikáiban, ami csöppet sem meglepő: Várit nem a történelmi magyarázat természetével kapcsolatos megfontolások, hanem a szubsztantív történetfilozófiai koncepciók izgatják, ezeknek tudja hasznát venni az értelmezés során.) Történetfilozófiai érdeklődés ide, történetfilozófiai érdeklődés oda, Vári nem veti el az interpretatív súlykot: csupán akkor idéz az olvasó emlékezetébe történetfilozófiai gondolatmeneteket, amikor ezekre valóban érdekes és erős értelmezés épülhet – elsősorban Nadas Péter,

Schein Gábor és Pályi András családregegyeinek, Cserna-Szabó András novellásköte-
tének elemzése során. (No meg a kötet utolsó, szintisztán filozófiai jellegű, egyébiránt kö-
vetkeztetéseit tekintve kissé elsietettnek tűnő tanulmányában.) Vári kritikáiban gyakran
hivatkozási alap a dekonstrukció filozófiája is, valamint a szerző számos írásában termé-
kenyen használja de Man trópuselméletének kategóriáit. (Egy alkalommal azonban Vári,
feltehetőleg szándékával ellentétesen, mosolyt csalt a kötet recenziójának ajkára. Az
egyébiránt remek Petri-tanulmányban a következőképp kommentálta Vas István *Eszmék
és tánctanulmányok* című versének azon sorait, amelyekben a lírai én számára a *Legyen a Hor-
váth-kertben, Budán* dallamára felrémlik a holt kedves alakja: „A hang az, ami megőrzi a
kedvest, hiszen a hang őrzi egy távollévő jelenlétét, a hang – szemben az írással, a művel,
amely mögül végképp eltűnt az őt egykor létrehozó személy – képes a megidézésre, aho-
gyan Jacques Derrida tanította, hiszen a dalt éneklő Honthy Hanna nincs jelen, mégis az ő
hangja szól.” Hát igen, Derrida fontos és újszerű felismerése nélkül az értelmező tanács-
talanul állna a verssorok előtt...)

Vári karakteres értelmezései az esetek elsöprő többségében meggyőzik az olvasót ar-
ról, hogy a kritikákban félreérthetetlenül kifejezett esztétikai értékítélet megalapozott.
Például hiába minden prózaírói erény, ha egyszer Pályi András a *Megérkezés*szel erős lélek-
tani regényt akart írni, ám a figurák klisészerűek, a mondatok a szappanoperák nyelv-
használatát idézik, nehéz másról beszélni, mint poétikai kudarcról. Ha Németh Gábor
kötetének ideális olvasója szerepe szerint elsősorban a szöveg esztétikai tárgyként kezelt
mondataiban gyönyörködik, valóban feleslegesnek tűnnek a bonyolult narratív trükkök
és az ügyes elbeszéléstechnikai fogások. Ha Simon Balázs utolsó kötete képes ráébreszteni
az olvasót, hogy a korai halál botrányát neki kell jelentéssel ellátni, hogy a halál nem
közvetíthető esztétikailag, akkor a naplóregény sikerrel válaszolta meg az általa feltett
legfontosabb poétikai kérdést. Ha Hamvai Kornél regénye valóban képes egymásra vetí-
teni számos populáris és magasirodalmi műfaj konvencióit, akkor tényleg a regényiroda-
lom „paródiájával és egyúttal felmagasztosításával” van dolgunk. És a sort még hosszan
folytathatnánk.

Persze Vári olvasói nem tehetik meg, hogy kételyeiket magukba fojtják, és bizony éb-
redhetnek bennük kételyek, hiszen a kritikák állításai rendszerint vitára ingerlőek. „Az
én ízlésem azt súgja, hogy az irodalomelmélet szótára kevésbé vagy csak nagyon erőteljes
íroniával vonható be a szépirodalmi szövegformálásba, hiszen hajlamos (a magyar iroda-
lomtudományos közegben feltétlenül) deklaratív kijelentéseket produkálni, azaz önnön
igazságának tudatában érintetlenül maradni a szövegbéli jelölők játékatól”, írja a Géczi
János kötetéről szóló kritikájában. Hogy is kellene elképzelni azt az irodalomtudományos
szövegalkotási technikát, amelynek eredményeképp az (elemző és teoretikus jellegű) írá-
sok nem „produkálnak” „deklaratív kijelentéseket”, és miért is lenne jó nekünk egy ilyen
irodalomtudományos gyakorlat? Ráadásul ugyanez miért nem igaz az útikönyv, a sza-
kácskönyv, a növény- és állathatározó „retorikájára”, amelyekről pár sorral feljebb azt ál-
lította a recenzens, hogy „megélnék Géczi János szövegének terében”? És ha már itt tar-
tunk: miért lenne igaz, hogy az útikönyvek, a szakácskönyvek és a növény- és
állathatározók fragmentáltan épülnek fel, hogy ezekben nincsenek lineáris, metonimikus
kapcsolódások? (Legjobb esetben is csak annyit mondhatunk, hogy útikönyve, szakács-
könyve, növény- és állathatározója válogatja.) Vagy miért állítja Vári, hogy Parti Nagy
Lajos *Hősöm tere* című regénye megoldhatatlan feladat elé állítja olvasóját, amikor egyér-
telműen megfogalmaz egy olvasási javaslatot (tudniillik dokumentumként gondolja el
magát, úgy kellene olvasnunk a szöveget, mint Parti Nagy Lajos „valódi” történetét elme-
sélő naplót), amely azonban megvalósíthatatlan (hiszen előzetes tudással rendelkezünk a
szerző személyéről, a regény cselekménye feltűnően valószerűtlen stb.)? Hiszen ha meg-
különböztetjük a szövegbe kódolt, szándékolt olvasói szerepet az odaértett olvasói sze-

reptől, a probléma megszűnik: a regény szándékolt olvasója valóban egy Parti Nagy Lajos névű ember naplójaként olvassa a szöveget, csak annyit tud és csak azt tudja, amennyit és amit a szöveg róla feltételez, ám az odaértett olvasó felismeri az irodalmi konvenciók működését, egyesíti magában a szereplői, az elbeszélői és a szándékolt olvasói szólamokat. És a kételyek felsorolását is folytathatnánk tovább – így működik az, amit mindközönként irodalomtudományos, kritikai vitának szoktunk nevezni.

„Az angyal a részletekben...” írásai, ha úgy hozza a helyzet, nem fukarkodnak a dicsérő szavakkal, így a kötetről szóló kritika se tegye ezt: Vári páratlanul tehetséges irodalmár és kiemelkedően jó stilisztá. Ezért is meglepő, hogy a gyűjteményes kötetben olvasható remek tanulmányok és kritikák helyenként mennyire formátlanok. Mintha a szerző számára a bekezdés mint szövegtagolási egység egyszerűen nem létezne: a szövegek óriási, hömpölygő bekezdései (melyek között nem ritka a négy-ötoldalas sem) a legváratlanabb pillanatokban érnek véget, hogy aztán újabb óriási, hömpölygő bekezdésekbe ütközzön az olvasó pillantása. Számos esetben az új gondolati egység bekezdés közepén veszi kezdetét, viszont a szöveg részeit elválasztó üres sorok gondolatmeneteket szakítanak félbe. Szintén a formátlanság számlájára írható, hogy némely írás műfaji meglepetéseket is tartogat: a kötetben olvasható, viszonylag terjedelmes Petri-tanulmánynak csak az egyik utolsó félmondata („mi marad művein, ezen a nagyszerűen szerkesztett kötetten kívül?”) utal arra, hogy a szöveg eredetileg könyvkritikaként jelenhetett meg. A Vas István önéletrajzi ciklusának utolsó két kötetéről szóló írás feltehetőleg rövidkritika, ám az elemzés szinte teljes egészében elveszi a teret a kiadvány bemutatása elől. Néha az lehet az érzés az olvasónak, hogy Vári gondolatmenetének tempója túl gyors, például a kötetnyitó Radnóti-tanulmány legalább három hosszú írás vázlatát tartalmazza (hozzávetőlegesen: védőbeszéd az irodalmi kultusz mellett; a szerzői életrajzi narratíva, a recepció által készített életrajzi narratíva és a Radnóti-líra viszonyának vizsgálata; az én nyelvi-retorikai létesülése belátásainak nyomai a Radnóti-lírában).

Ám a bekezdésszintű formátlanságért és az időnként túl gyors iramért bőven kárpótolnak az értelmezések. Azt hiszem, nincs okunk siránkozni, hogy nem abban a lehetséges világban élünk, amelyben az irodalmárok tetszőleges terjedelemben fejthetik ki véleményüket egy-egy frissen megjelent műről, ha egyszer a mi aktuális világunkban olyan kritikaköteteket olvashatunk, mint amilyen például Vári Györgyé.

MUSKÁTLI ÉS HÁBORÚ

Lovas Ildikó: Kijárat az Adriára. James Bond Bácskában

A közelmúlt egyik jelentős irodalmi eseménye, *Az éjszakai állatkert* című, a hazai viszonyokat tekintve kimagasló példányszámban fogyó antológia megjelenése örvendetes módon több tehetséges magyar íróknak is lehetőséget adott, hogy megismertesse magát a szélesebb közönséggel, és a könyv hatékonyan tette közbeszéd tárgyává a nőként való írás tapasztalatát is. A széles szerzőgárdát felvonultató, hullámszó színvonalú kötet, amely együtt közöl jelentősnek mondható írói teljesítményeket gyengécske szövegekkel, akár azt a benyomást is keltheti az óvatlan olvasóban, hogy a középnemzedék egyes képviselői mellett a fiatalabb magyar írók színét-javát szerepelteti – sőt, náluk kicsit tán többet is. Lovas Ildikó regényét olvasva azonban meggyőződhetünk arról, hogy bizony akad még olyan harmincas éveiben járó író, aki méltán érdemel(ne) nagyobb figyelmet.

Annál is inkább, mert a *Kijárat az Adriára* témaválasztásában is a nálunk mostanság egyre népszerűbbé váló, úgynevezett „női irodalom” fősodrába tartozik, amennyiben azt próbálja megérteni, milyen viszony alakítható ki egy nő részéről a történelemhez, ahhoz a történelemhez, amelynek alakítója nem, legfeljebb elszenvedője volt. Első megközelítésben a regény úgy is tekinthető, mint válaszkíséret arra a kérdésre, mit jelentett a huszadik században nőnek lenni a volt Jugoszlávia területén, vagy tágabban, Kelet-Európában. Nő a regény meghatározó (és mellék-) figuráinak többsége is, akik közül egyik-másik hosszú oldalakra átveszi a mesélés jogát: olykor különösebb átmenet nélkül változik az egyes szám első személyű elbeszélő kiléte, akár egyetlen mondaton belül. Máskor az elbeszélői szólam közvetíti az egymástól radikálisan különböző női sorsokat.

Már ennyiből is sejthető, hogy a regény nem egy lineáris elbeszélés vonalát követi, hanem összekeveredett történetdarabokból, vendégszövegekből, emléktorzókból, kommentárokból áll össze, miközben a Lovas Ildikó nevezetű (keresztnevét egy neki címzett levélből tudjuk, vezetéknevére pedig egy magyar vámos által tett pajzán és otromba megjegyzésből következtethetünk), foglalkozására nézve író narrátor vázlatos családtörténete is kibontakozik előttünk. Az elbeszélő efféle önéletrajzi szólamát szakítják meg ütemesen (minden második fejezettel) a Duško Popovról, vagyis James Bondról szóló történetek, amelyek a legendás kém pályájának kulcsfontosságú pillanatait mutatják be az első világháborútól napjainkig, így teremtve kapcsolódási pontokat a mikro- és makrotörténelem eseményei közt.

Amint azt az elbeszélő vissza-visszatérően hangsúlyozza, saját nőisége központi jelentőséggel bír számára. Mindenek-

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2005
288 oldal, á. n.

előtt a nagy elbeszélésekkel szemben a részletek preferálása az, amiben nőiségét megnyilvánulni látja: „A részletekben egyáltalán nem vagyok igazságos, úgy mondják. Csakis a magam szemével látom azokat. És úgy magyarázom, ahogy nekem jól esik. Vagyis képes vagyok kiforgatni a mondatokat, ami azt jelenti, hogy olyanképpen értelmezem őket, ahogyan normális, józan, jó szándékú ember nem tenné (*de a nők teszik, gondolom magamban* [...]), szándékosan értelmezem a mondatokat úgy, hogy aztán beléjük köthessek. / De ez nem igaz! / Nem kötözködni akarok, hanem tudni. Pontosan tudni, hogy vannak a dolgok. Vagyis azt, hogy mennyire vagyok szeretve. Ha elfogadnám a mondatokat, akkor hogyan végezhetnék mélyfúrásokat? Ha nem értelmeznék önkényesen, néha – belátom – undokul, akkor mit tudhatnék meg az összekötő érzések mélységéről?” (140–141.) A Lovas Ildikó által megütött hangban az az érdekes – noha nem egyedülálló a kortárs magyar női prózában –, hogy egyszerre viszi színre és elemzi saját nőiségét, részint boldogan vállalva a sztereotípiákat, mintegy női voltának és vonzerejének zálogait, részint azoktól ironikus távolságot tartva.

A narrátor éles iróniája elől természetesen a férfiak sem menekülhetnek, sőt utóbbiak megjelenítések a sztereotípiáknak, ha lehet, még nagyobb szerep jut. A regény férfiképe valóban nem túlságosan bonyolult: a megjelenő férfialakok vagy háborúznak (kémkednek stb.), vagy női melleket bámulnak (harapdálnak stb.). James Bond különleges képessége tulajdonképp abban áll, hogy ő a kettőt párhuzamosan is tudja művelni, bár neki is megvannak a korlátai: mint megtudjuk, a regény legnagyobb ágyjelenete kötelelőmulasztást eredményez.

Lovas Ildikó nem hagy kétséget afelől, melyik magatartástípust részesíti előnyben, a vele egyébként nagyjából egyidős „szeretkezz, ne háborúzz” jelmondat tökéletesen leírja alapállását. A „jók” és „rosszak” közötti különbségtételkor ugyanis a nőkkal való bánásmód mutatkozik lakmuspapírnak. A kommunisták és a szélsőséges nacionalisták közös jellemzője a regény szerint éppen az, hogy egyformán nem értenek a nőkhöz, nem tudnak velük bánni. A nőekkel való mostoha bánásmód pedig a jelenségen magán messze túlmutat: „Úriember nem gondolhat mást: sem a kommunisták, sem a fasiszták nem értékelik mindazt, ami az életet jelenti: nem értékelik a nőt. Megölnék tehát mindenkit: asszonyt, gyereket, öreget, zsidót, cigányt, szlávot és sorban a többieket.” (36.)

Ahogy már ebből az idézetből is kiviláglik, miközben a nő, a nőiség végig a regény középpontjában marad, olyan trópussá válik, amely egymagában a periférikus létezés más tapasztalatait is helyettesíti, vagyis a női lét a kívül lét szinekdochéja lesz. Igazi jelentősége abban áll, hogy a kiszolgáltatottságnak ez a változata az, amelyről szólva az elbeszélő képes a peremlét tapasztalatát is megragadni. Rokonszenvesse teszi a narrátort, hogy saját nárcisztikusságával is megküzdve láthatóan igyekszik nem viktimizálni önmagát, s megpróbáltatásait más asszonyok példáival, metadiszkurzív közbevetésekkel vagy más módon relativizálja. Az adriai nyaralás kapcsán például párjáról ekképp nyilatkozik: „Tulajdonképpen unja, a napot nem bírja, úszni nem szeret. Csak azért ül mégis a partján, mert a férjem, és muszáj neki. / Ilyen egy diktatúra.” (239.)

A peremszerű létezését vajdasági, határon túli magyarként is van elég alkalmja az elbeszélőnek megtapasztalni, olykor nőiségével összefüggésben is. Első Magyarországra vezető útjai meghatározó élményt jelentettek ebből a szempontból számára. Két kellemtelen eset azt az érzést keltette fel benne, hogy anyanyelvi kompetenciáját megkérdőjelezi: „amikor bugyit akartunk vásárolni, s megkérdeztem az eladót, volna-e ekkora és ekkora női fehérmű, nagyon metszőn visszakérdezett: Bugyira tetszik gondolni, kedves? / Bugyira gondoltam, egészen konkrétan csipkésre, aminek az oldalán vékonyka pánt van csak, az volt a divat. De nem voltam teljesen biztos benne, hogy Magyarországon is, hivatalos helyen is, mint amilyen egy bolt, ugyanígy mondják. Már csak azért sem, mert fél évvel korábban egy budapesti gyógyszerárban megkérdeztem, lehet-e ezt

és ezt a gyógyszer recept nélkül is venni, s akkor visszakérdeztek, hogy vényre gondolk-e. Mert akkor úgy mondjam.” (39–40.)

A perifériát és a centrumot az egyszerre nagyszabású világmegmentő akciókban részt vevő és kistelepülések szerelmi háromszögeibe is belépő, Adolf Hitler és Mayer Ottmár szeretőjét egyaránt ágyba vivő James Bond/Duško Popov figurája köti össze. A pletyka szerint a Bond-történetek megalkotója, Ian Fleming részben a szerb playboy Popovról, a britek és a nácik Tricikli becenevű kettős ügynökéről mintázta főhősét: ez az azonosítás alapja. A kém figurája elsősorban azért hasznos az elbeszélő számára, mert lehetőséget teremt arra, hogy a „világtörténelem” eseményeinek menetébe illessze a személyes történeteket és saját családtörténetét. Egyúttal azonban hasonló strukturális funkciót tölt be, mint a „tengeri kijárat” Tolnai Ottó-féle eszméje. Ez utóbbival, vagyis azzal, hogy a jugoszláviai magyar író a különbözteti meg a magyarországitól, hogy van tengere, Lovas az egész regényen át birkózik. A „tengeri kijárat” ebben a koncepcióban természetesen metaforikus értelmet nyer, és arra utal, hogy a tenger mint a költészet tárgya összeköti a két végtelent gyakran tematizáló nyugati lírával a vajdasági magyar irodalmat, vagyis épp úgy összekötő kapocs központ és perem között, mint a regényben James Bond alakja.

Lovas Ildikó a tengeri kijárat efféle metaforikus felfogásával sem tud azonosulni, még akkor sem, ha erre folyamatos erőfeszítést tesz: „nagyon szeretném, ha volna [...] tengerem. / De nincsen. / Ha volna kijáratom, ahogy a filmekben: beülünk az autóba, egy-két óra, és már le is értünk a tengerpartra. Mert akkor, ha lenne, így mondanánk csak: tengerpart. / De mi Adriának mondjuk, dalmát tengerpartnak, Isztriának, Kvarnerónak.” (268.) Sőt ennél még tovább megy, a következő sorokban már összjugoszláv élménnyé szélesedik ki a tenger – és egymás – idegensége: „És ők is, akik ott élnek, a nevén nevezik, elkülönítik, elkülönülnek, másmilyenek és másmilyenkednek, saját történetük és történelmük van.” (268.) Innen nézve a tengerhez való bensőséges viszony jelenthetné a különböző népek közötti összekötő kapcsot, illetve az elkülönülés felszámolása vezethetne a tenger egyedül valódi (azaz közös) birtokba vételéhez – ha úgy tetszik, ez jelenthetné a csatlakozást „Európához”. Persze, mint később látni fogjuk, egyáltalán nem úgy tűnik, hogy ez elhatározás kérdése lenne, a sors kényszerítő ereje mintha más utakra vinne.

Jóllehet az elbeszélő elutasítja a történelmi narratívákat, mivel azok képtelenek kilépni a mi-ők dichotómiából, a múlttól mégis szólnia kell, méghozzá úgy, hogy lehetőleg elkerüljön mindenféle azonosulást a készen kapott múltértelmezési sémákkal. Ez ugyan természetesen nem sikerülhet neki (például centrum és periféria viszonyait nem kérdőjelezi meg látványosan), némely poétikai vagy kvázi-poétikai megoldás alkalmazása ezt a célt is szolgálja. Egyrészt az elbeszélő szólal nincs híján az önellentmondásoknak: folyamatosan visszavonja állításait, vagy azok ellenkezőjét mondja ki pár sorral, bekezdéssel lejjebb, de mindenképpen úgy, hogy az ellentét könnyen észrevehető legyen. „Mert lófaszt van így, noha pontosan így van” – foglalhatnánk össze az elbeszélő álláspontjának velejét saját szavaival (82.). A regény továbbá számos nyelvi regiszterben szólal meg – részben felidézi a népi demokráciák retorikai kliséit, máskor a történelemtankönyvek fűrészpörizú sorait, ismét máskor beszélt nyelvi fordulatokat, szlenget használ. Bámulatos módon keveri előbbieket a pornográf irodalom jegyeit mutató részletekkel, vagy máskor a kalandregények, ponyvaregények hangütésével. James Bond jellemzése például nem mindig áll messze Fülíg Jimmyétől: „[H]a a kártyaasztalnál valakit csaláson kapott, képes volt elhamarkodottan cselekedni: átlóni a lábát, kitörni a nyakát, ilyesmi.” (34.) A Rejtő Jenő-i áthallások máskor még nyilvánvalóbbak: „A Fekete Kéz nacionalista szerb tisztí szervezet tagjaként Draža [Mihailovič] revolverrel adott nyomatékot állításának, hogy nincs nála jobb szerb – ami kávéházakban mégsem általánosan bevett bizonyítási eljárás.” (10.)

A szöveg korábban említett töredezettsége is a sematikusság elkerülését segíti. Ez lehetővé teszi Lovas Ildikó számára, hogy időnként valamelyest megbújjon a szövegfragmen-

tumok mögött, hogy azután az annál karakteresebb, hangsúlyozottan szubjektív elbeszélői szólam kerekedjen felül, amely egészzé szövi össze az *opust*. Azonban, anélkül, hogy bárminemű ellenszenvet éreznék a kollázsszerű narráció iránt, benyomásom szerint a szöveg-törmelékek nincsenek kellőképpen összedolgozva, kissé nyersen vannak egymásra halmozva – igaz, ez illik a regény háború sújtotta világához, így különösebb leleményesség nélkül erősné lehetne magyarázni. Ez mégsem változtatna azon, hogy némi darabosság észlelhető a szövegformálást illetően, ideértve azt is, hogy az előre- és hátrautalások rendszere nem tűnik különösebben kifinomultnak. Mivel az említett jellemvonások inkább a narráció technikai oldalához tartoznak, és mivel Lovas Ildikó írói képességei figyelemreméltóak, a regény még alaposabb átdolgozása, sokadkori újraírása, még körültekintőbb megkomponálása vélhetően tovább emelte volna a mű színvonalát. Ami azonban a szerzőnő kimagasló tehetségét jelzi, az lendületesnek ható elbeszélésmódja, amely jelentősen megkönnyíti, hogy túljussunk a zökkenőkön. Miként egy korábbi recenzióban Szilágyi Zsófia már helyesen megállapította, az írónő hatékonyan teremti meg az elbeszélés spontaneitásának érzését (*Kritika*, 2005/11.). Úgy gondolom, Lovas Ildikó írói pályafutása szempontjából az lesz a döntő, hogy vajon a természetes könnyedség és nagyvonalúság benyomását fel tudja-e kelteni az olvasóban egy aszketikus munkamódszerrel készült, kivételes gondossággal megmunkált, a különféle jelentésrétegeket tudatosan egymásra építő művel is.

Az előadásmód könnyedsége, úgy tűnhet, éles ellentétben áll magával a témával, és azal a rendkívül sok megrázkódtatással, amit a Jugoszláviában élők kénytelenek voltak elszemvedni az elmúlt kilencven évben. Csakhogy az ellentét itt bizonyos értelemben látszólagos. Ugyanis a regény, miközben a történelemhez való viszonyulás mikéntjére és a történelemtől való beszéd módjára igyekszik rávilágítani, éppen arra mutat rá, hogy a tragikus és patetikus hangvétel nem képes túl sokat átadni, megidézni a múltból, és olyan bezárkózó, nemzetféltő, az áldozati önképet erőltető hagyományokhoz kapcsolódik, amelyeken valahogyan túl kellene emelkedni a huszonegyedik században. Ehelyett az elbeszélő eszménye a történelemhez fesztelenül viszonyuló egyén, aki tisztában van a közösségi tradíciók relativitásával, és aki számára egy bizonyos hagyományhoz való kapcsolódás nem az eleve elrendeltség kényszerítő erejével történik, hanem választás kérdése.

Ennek megvalósíthatóságában az elbeszélő azonban kételkedik, legalábbis ami térségünket illeti. Lépten-nyomon kénytelen szembesülni a Másik erőszakos, kívülről történő meghatározásával. Beszámol például egy Magyarországon, az EU-csatlakozás előestéjén történt esetről, amikor is egy magyar parasztember a vonaton megjegyezte: „– No, holnaptól a románok meg a szerbek rábasztak, fizethetnek 500 eurót, ha ide akarnak jönni, hála istennek, nem jönnek többet, tolvajok azok mind. Büdös szerbek meg románok.” (152.) Ellenérzéseit a narrátor nem késlekedik tudomásunkra hozni, s rögtön ironikus játékba fordítja át a nemzetiségi kérdést: „Rögtön éreztem, hogy szerb vagyok meg román. / De voltam én már rögtöni érzésből magyar is. / Bár leginkább angol szoktam lenni, azt játszom: vidéki házban, kockás plédekben könyvet olvasok. Angol vagyok. Két évig kerestem egy ennek megfelelő lámpaernyőt, a Király utcában azt mondta a lámpaernyőt gyártó idős úr, ilyen méret nincs is. A férjem már föladta, azt mondta, legyen más. De nem tehetem, nem adhatom föl, ragaszkodom a szigetemhez, a szokásaimhoz.” (152.)

Az elbeszélőnek nemcsak nemzeti identitása külső meghatározásával kell szembesülnie: egy magyarországi látogatása alkalmával forradalmárnőnek nevezik, ami abszurditása ellenére, vagy inkább épp ezért fontos részévé válik önidentifikációjának is. Először csupán ironizál az ötleten: „Azt, hogy forradalmárok voltunk, onnan tudom, hogy délután négy és öt között mindig telefonáltunk. Arról beszélünk, bemenjünk-e. És mert előző este semmi nem történt, a diktatúra még mindig állt, lábaink nyoma nem ingatta meg egy cseppe sem, azt mondtuk: Minek?” (76.) És kicsit később: „Felmentünk a napilap szer-

kesztőségébe, igen sokan voltunk, székekre, szőnyegekre telepedtünk, tévét néztünk, aztán hazamentünk. / Ennyi volt a forradalom.” (77.)

A „forradalmár” szót azonban a narrátor feltölti egy másik, megfoghatóbb értelemmel is, és valójában akként válik identitásának részévé. Forradalmárnak lenni ugyanis, e második értelemben, annyit tesz: a távozást diktáló józan ész ellenében maradni, az adott körülmények közt élni és dolgozni, elfogadni a sorsot. Az elfogadás gesztusának egyetlen igazolását a szöveg saját maga felmutatásában hordozza: hiszen az elbeszélő pusztá létét is annak köszönheti, hogy elődei még születése előtt nem vándoroltak el Bácskából, noha ez – miként a családtörténethez fűzött megjegyzések sugallják – irracionális döntésnek tűnhet mai ésszel átgondolva. Így érthető meg, mit jelent „kertvárosi forradalmár háziasszonynak” lenni, és miért stratégiai jelentőségű győzelem annak elérése, hogy „a pizsamákon és a gatyákon ne maradjanak sárga foltok” (214.): az elbeszélő számára az igazi fegyvertény az életben az otthonteremtés ott, ahol élni kell, a biztonságot adó zugoly kialakítása, ahonnan bátran indulhat gyermeke szolfézsra. Ez a történelem viharai közepete sohasem szűnő küzdelmet, permanens forradalmat kíván meg részéről, morálja e szerep betöltése, miközben a szerepet érő (ön)íroníája folyamatosan fennmarad.

A múlthoz való viszonyt az jellemzi, hogy nincs teljesen teljesen vállalható hagyomány, még a tárgyi világot illetően sem, mert valamilyen módon mindenre rányomta bélyegét a totalitarizmus. Annyi biztos, a térségben az emlékművek nem feltétlenül hitelesek: kis átalakítással és cinizmussal könnyen az eredetivel ellenkező ideológiai üzenetek hordozójává tehetik (és teszik) azokat (15.). De még a hétköznapi világát is megfertőzi a kínos örökség. Az elbeszélő mindaddig lelkesedik az újonnan vásárolt Škodáért, amely „már megint jó autó”, amíg meg nem tudja, hogy Tito épp az autógyár főmérnökének adta ki magát Belgrádban az ellenállás idején: attól kezdve beszálláskor csak erre tud gondolni (19.). Azonban a létezett szocializmussal a szöveg nem állít szembe olyan reális történelmi alternatívát, amely az értékvesztés érzetét válthatná ki, hiszen „mégiscsak nehéz volna úgy felsóhajtani, hogy maradtak volna [a brit vezetők] inkább Draža Mihailović [és a csetnikek] pártján.” (10.)

Az elbeszélő által képviselni vélt női szempontból kétségesnek tűnik minden, a családon túl mutató közösségi elv, hiszen, mint állítja, „[a] nagy eszmék, nagy területek befo gadására nem vagyok alkalmas.” (191.) A személyes történeteket megörökíteni a kollektivistá történelem helyett, háborúzás helyett muskátlit nevelni: ez a vágy vezérli az elbeszélőt. Egyfajta (ál)naiv álláspontot foglal el – ezt csak erősíti folyamatos nosztalgiája a gyermekkor iránt. „A muskátli azt jelenti, reggel anyád megöntözi, te meg álmosan kucorogsz, és nézed. Otthon vagy, nyár van, muskátli, piros, anyád odahajol.” (154.) Azok az állítások, amelyek netán közhelyeknek tűnnének, valójában a biztonságkeresés gesztusai. Alapvető dolgokat megfogalmazni, újrafogalmazni, leírni, rögzíteni, alapot találni az élethez – ezért küzd Lovas Ildikó író nő önéletrajzi regényében.

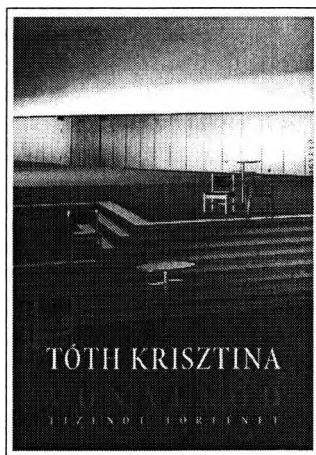
HÚZNI KELL EGY VONALAT...

Tóth Krisztina: Vonalkód

„Húzni kell egy vonalat... húzni kell egy vonalat és kész. Onnantól el van felejtve minden.” Ez az anyai jó tanács olvasható Tóth Krisztina tizenöt elbeszélést tartalmazó kötete legutolsó oldalainak egyikén, válaszul az én-elbeszélő felismerésére, hogy évtizedek múltán is képtelen átértékelni és elfelejteni mindazt, „ami valaha megsebzett” (182). Az idézett szöveghely talán az egyetlen a könyvben, ahol általában véve esik szó vonalakról – másutt útvonallal, érvonallal, bikinivonallal, záróvonallal, törésvonallal (és még sok-sok más speciális vonallal) találkozunk. Ezek a vonalak – azon kívül, hogy időnként az elbeszélések vezérmotívumaként szolgálnak – mindenekelőtt a kötet szerkezetében töltenek be fontos szerepet: az elbeszélések egymáshoz kapcsolódását biztosítják, úgy, hogy mindig megjelennek az alcímben (rendszerint egy-egy szöösszetétel egyik tagjaként).

Persze a „vonalas” alcímek önmagukban még csak igen külsőleges összetartozást tudnak biztosítani a kötet darabjainak. Ami ezeket az elbeszéléseket összetartja (és talán épp itt lehet segítségünkre a fenti idézet), az a múltfelidézés, az emlékezés és a vallomásság fontos szerepe. Tóth Krisztina történetei rendszerint egy-egy anonim én-elbeszélővel dolgoznak, akik (talán az *Éjszakai állatker* antológiában már megjelent *Take five*, valamint a *Hideg padló* kivételével, melyek Párizsban, illetve Japánban játszódnak) indigókébe csomagolt füzeteknek és könyveknek, mágneses tolltartóknak, tízemeletes panelházaknak, nagybécéknek, fürdőszobai linóleumoknak, lepukkant hétvégi házaknak és ifjúsági szériaszekrényeknek a szocialista magyar múltból felderengő emlékképei között botladozva elevenítenek fel egy-egy történetet saját életükből. Hol a (kikövetkeztethetően) hetvenes évekbeli kisiskoláskorból, hol a középiskolásból, hol pedig a nyolcvanas évek végére eső (Kádár János lemondásával egyidejű) egyetemista, majd pedig a felnőtt évekből.

És hogy kik ezeknek a történeteknek a narrátorai? A kötet szerkezete első látásra nem sugallja egy történetek feletti, azonos identitású elbeszélőnek a megalkothatóságát: az én-elbeszélők anonimek, az egyes elbeszélések (az alcímeket leszámítva) nem létesítenek egymással viszonyt (a szereplők, a helyszínek és idők mindig változnak), nem is reflektálnak egymásra. Az elbeszélések nem olvashatók könnyedén egyetlen elbeszélő élettörténetének darabjaiként azért sem, mivel sorrendjük hangsúlyozottan nem kronologikus (azaz a kötet nem a hetvenes évekkel indul, hogy a nyolcvanas évek jellegzetes helyszínei után a rendszerváltás utáni évekkel záródjék), és a sorrend az emberi életút egyes stációit sem követi (a kisiskoláskortól a felnőttkorig). Mégis, a gyermeki né-

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2006
184 oldal, 1990 Ft

zópont mindig következetesen a hetvenes-nyolcvanas évekbeli szocialista Magyarország leírásában érvényesül, míg a felnőttkori én érezhetően már a rendszerváltás idejére (vagy utána) helyeződik. A gyermekből felnőtté válás időkoordinátái tehát teljes harmóniában vannak a kronológiai idő múlásával, ami, mindent egybevetve, mégis egy történetek felletti én-elbeszélő megkonstruálhatóságának irányába mutat – még akkor is, ha a narrátorokat egyénítő jegyek nem ellentmondásmentesek (hol elhanyagolt, zűrés családi háttérű utcagyerekként – *Hangyátérkép* –, hol amerikai kislányt vendégül látó polgári család tagjaként – *Langyos tej* – találkozunk velük), azaz nem szintetizálhatóak egyetlen személy alakjába. (Még akkor sem, ha a kötet lapjain így kirajzolódó elbeszélői alakok tér-időbeli meghatározottságai egybeesnek az empirikus szerző életének feltételezhető tér-időbeli meghatározottságaival, és ennek révén a vallomásosságon és az emlékezésen kívül a – poétikailag nyilván többszörösen is transzformált – önéletrajziség érzetét is felkeltik.) Az emlékezés tétjévé így nem egy egyéni, hanem egy kollektív szubjektum (azaz nem egyetlen *egyén*, hanem egy egész *generáció*) közös emlékeinek a felidézése válik, különös tekintettel a generáció női tagjaira – a kötet által mozgósított emlékek ugyanis hangsúlyosan női jellegűek, ahogy a (csak egy-egy elbeszélés keretein belül maradéktalanul koherens személyiségű) elbeszélők is mindvégig nők.

Ha közelebbről is szemügyre vesszük az egyes írásokat, feltűnhet, hogy – összhangban a „vonalnak” tulajdonított jelentéssel, mely szerint a vonal meghúzásával mérlegre tehetjük és a negatívumoktól megszabadíthatjuk a múltat – az elbeszélések legtöbbje valamilyen sérelem vagy fájó emlék elmondására (és gyakran elbúcsúztatására) fókuszál. Legszebb példája ennek talán a *Hideg padló* című történet, mely egy Japánba tett utazásról szól, melynek során a női én-elbeszélő megszabadul egy zátonyra futott szerelmi kapcsolat fájó emlékeitől, a csak egymásnak megvallott legintimebb vágyak írásos dokumentumaitól – tizenkét kis cédulától: „Céltalanul, fáradtan metrózom, a Takebashi állomásnál aztán hirtelen a metró elé pöccintem az egyik összegyűrt cédulát, amit a templomnál elővettem. Gyorsan cselekszem, mint egy öngyilkos: a *Sose legyen mással ilyen jó* máris eltűnik a begördülő szerelvény alatt.” (117) Vagy: „Délután egy kis buddhista szentély kertjében fölfedezek egy különös, faragott panda-szobrot. A faszobor hátulról üreges, úgy van kivájva, mint egy teknő. A *Nyalogasd a köldökömet* a panda szájába kerül összesodorva, mint valami cigaretta... A *Táncolj nekem* végül egy fa odvában landol.” (122) Szerelmi csalódás a témája az *Egy boszorka van* és a *Szeretek táncolni* című elbeszéléseknek is; *A kastély*, *A tolltartó*, a *Langyos tej* és a *Hangyátérkép* pedig gyerekkori sérelmeket, rossz élményeket visznek színre: *A kastély* egy rémmesébe illő úttörőtáborbeli megbetegedést, *A tolltartó* két iskolai méltánytalanságot, a *Langyos tej* egy kiskamasz (női) önérzetén esett sérelmet, a *Hangyátérkép* által bemutatott családi miliő pedig már önmagában is felér egy borzalommal.

Az elbeszélések persze nem merülnek ki a fájó emlékek mechanikus felsorolásában, bemutatásában. Ezek rendszerint csak egy-egy nukleáris magként, elemi elbeszélői egységként jelennek meg az írásokban, hogy aztán a narratíva magasabb szerkezeti egységeiben valamifajta áttételes, metaforikus jelentésre tegyenek szert. Tóth Krisztina „elbeszélései” ugyanis sosem csak egyetlen narratív szálal mozgatnak: igen jellemző rájuk az epizodikus, az epizódokat egymáshoz laza asszociációs fonállal kötő kompozíció, a felidézett jeleneteket ugródeszkául használó belső elbeszélői reflexiók és a sejtelmes, nyitott, „elvarratlan” befejezés. Szemléletes példája ennek a kötetkezdő *Lakatlan ember* című írás, mely egyszerre foglalja magába egy haldokló kecskeméti öregemberrel, pót-nagyapával való több évtizedes ismeretségnak az epizódjait, az elbeszélővel egyidős barát halálának hírül vételét, de egy találkozást is egy kukázó budapesti hajléktalannal. „A test a lélek hajléka” mondat (és egyben metafora) segítségével a hajléktalanság összekapcsolódik a halállal az elbeszélő tudatában, aki éppen öregember-barátja halálának fájdalmával küzd, s ez a metafora kíséri

végig és szervezi egységgé az elbeszélő tudatában felidéződő jeleneteket, hogy végső soron az epizódok a halál, a születés, az elmúlás jelentésmezéjében mozgó belső reflexiók kivetiüléseiként, példáulként jelenjenek meg az elbeszélésben. Hasonlóképp erősen metaforikus szerkesztettségű *A kerítés*, mely hol az apa, hol a kutyája (sejtelmes hasonlóságokkal teli) történetét mutatja be, hogy végül a nagybeteg apa helyett a már lábadozó kutya megmagyarázhatatlan (ám az apa és a kutya közt húzódó hasonlóságok miatt mégsem meglepő) halálával záruljon. De ilyen akár a *Fekete hóember* is, mely egy panellakótelepi gyerekkor önfelédelt mindennapjainak tárgyiasan részletező leírásával indul, hogy aztán az elbeszélés végén megjelenjen a telepközepi salakdomb környezetszennyező anyagából kifaragott fekete hóember mint a panelélet látszólagos boldogságát megmérgező félelmek, szorongások és reális veszélyek szimbóluma.

Mindemellett persze Tóth Krisztina elbeszélései bővelkednek a hetvenes-nyolcvanas évek szocialista Magyarországnak terében és idejében jól elhelyezhető, referencializálható tárgyiasságoknak és szokássá merevült emberi gyakorlatoknak a leírásában (mint amilyen a már említett mágnese tolltartó, de a fehér rokkantcipőre hasonlító korcsolya vagy akár a szőnyegpadlózásnak a nyolcvanas években gyorsan terjedő divatja is). Ám tétjük mégsem egyszerűen az, hogy felkínálják a (hetvenes-nyolcvanas években gyerek) olvasóknak a múltra emlékezés nosztalgikus örömét. A pontos és gyakran részletező leírások funkciója sokkal inkább az atmoszférateremtés, még gyakrabban az emlékezés asszociációs láncának beindítása, hogy a gondolatmenet kiindulópontjaként szolgáló múltbéli tárgy végül (az emlékező tudatának jelentéshálójából táplálkozó) radikálisan új jelentésben tűnjék fel. Így hívhatja elő egy egyszerű vonalkód (*Vonalkód*) mint a nyugati áruk szimbóluma az amerikai kislány érkezése kiváltotta kamaszkori női sérelmet, vagy a kockás füzet az iskolai bűnössé bélyegzés emlékét – de a név és az őt viselő egyén összetartozásának természetéről előadott filozófiai jellegű reflexiókat is (*A tolltartó*, 15–16). Nem generációs prózáról van tehát szó, hanem az egyéni tudat szűrőjén átlényegített, sajátos jelentéskonstellációkkal kísérletező, a metaforikus kapcsolatokra érzékeny reflexiós prózáról, melyet különösen az élet, a halál, a születés, a régi önmagunktól való eltávolodás, a termékeny felejtés és a megbocsátás nagy metafizikai kérdései foglalkoztatnak. Ezeknek a nagyívű kérdéseknek inkább csak szükségszerű díszlete a hetvenes-nyolcvanas évek emlékezésben újrakonstruálódó Magyarországa – nem pedig az elbeszélések tulajdonképpeni tárgya. Még akkor sem, ha a félmúlt Magyarországot személyes élményeken keresztül felidéző technika Tóth Krisztina prózáját Esterházy Péter, Kukorelly Endre és Németh Gábor hasonló technikájú (rendszerint a múltat szimbolizáló apa alakjára koncentráció) regényeivel rokonítja.

A kortárs magyar irodalomban nemrégiben Rakovszky Zsuzsa volt az, aki megmutatta, hogy jelentős, élvonalbeli lírai eredmények felmutatása után nagyon is van út a próza felé. Tóth Krisztina legutolsó, narratív szerkezetű verseskötetére (*Síró ponyva*) gondolva talán elmondható, hogy a műnemváltáshoz szükséges alapanyagok feltehetően egy ideje már titokban ott lapulhattak a mi szerzőnk alkotóműhelyének eldugott zugaiban is – és milyen jó, végre napfényre kerültek: szemérmesen személyes, emlékező-reflexív, értékét tekintve meggyőző és további prózai darabokat ígérő köteté álltak össze.

KABÁTRA VARRT SZAVAK

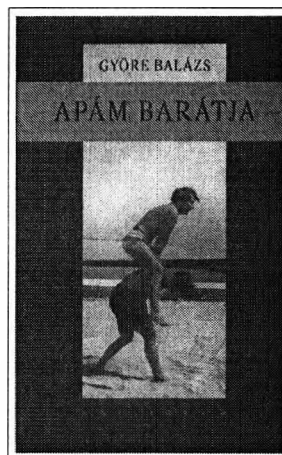
Györe Balázs: *Apám barátja*

A *Halottak apja* – Györe Balázs előző és eddigi legjobb prózája – az író apjáról, pontosabban apjához való viszonyáról szól. Drámai erővel, egyszerre kivételes árnyaltsággal és tömörséggel, az átlagos fiúi érzésnél intenzívebb szenvedéllyel, kegyetlenül őszinte dosztojevszkiji ambivalenciával. Györe új könyve, az *Apám barátja* a *Halottak apjának* legalább olyan szerves folytatása, mint a *Harmonia caelestisnek* a *Javított kiadás*. Ám az elsőnek említett – mellest Györétől is egy-két részt „magába építő” – Esterházy-könyv nem egyszerűen a szerző apjáról szól, annál jóval komplexebb, sokrétegebb; folytatása viszont egy kínos és meglepő titok hirtelen lelepleződése folytán kizárólag róla. Györénél fordított a helyzet: az új könyv ugyan egy új címszereplőt hoz be a képbe – az apa-képbe –, a lényegén viszont egyáltalán nem változtat; legfeljebb árnyalja azt. Az apa fél évszázados, legközelebbi – mellékesen egy-kétszer már az előző könyvben is említett – barátjáról az első fejezetekben megtudottak csak annyiban érdekesekek, hogy kiderül: az igazi főhősnek, az apának családtagjain kívül is volt felnőttkori eleven emberi kapcsolata (sőt! ez egy jó ideig őt nagyon is az élethez kötő – közös nyaralásokban, kirándulásokban, kölcsönös látogatásokban megnyilvánuló – kapcsolat volt); másfelől viszont kiderül az is, hogy még barátja előtt sem nyílt meg, „vele sem osztotta meg titkait” a zárkózott férfi, akinek – a záromondat szerint – egyetlen valódi „elrejtett Barátja volt. A neve: Titok”.

Miután az elbeszélés első felében jónéhány élettényt, körülményt, apró eseményt megtudunk a hős hús-vér barátjáról, a nagykabátos Berecz Lajosról, az írás egy másik barát, talán a valódi mester, a főkönyvtáros és műfordító Trócsányi György megidézésén, a vele folytatott, magas szellemi igényű levelezés dokumentálásán keresztül szinte kizárólagosan az apa személyéhez kanyarodik vissza. És ekképp válik ténylegesen szerves folytatásává az előző könyvnek, intenzitását tekintve és az író az apjához fűző viszony továbbgondolásában is. Az új könyv lényegét jelentő poláris feszültséget emblematikusan fejezi ki a cím – *Apám barátja* – és a hátsó borítón olvasható egyetlen kategorikus mondat – „*Apámnak nem volt senkije*” – közötti mellbevágó logikai ellentmondás. A két kemény borítólap között ugyanis rengeteg dokumentum, emlék, baráti tanúságtétel, családi viszonylat, naplódíázat elevenít meg egy olyan férfit, akinek sorsszerű lételeme a zárkózottság, a magány, utolsó hús, beteg évében – saját szavaival – egyenesen az „élőhalottság”.

A kisregény minden alakja, helyszíne, eseménye – egy korábbi Györe-könyv címét idézve – nyilvánvalóan „a valóságban is létezik”. A szerző nem csak a tárgyát, hanem a megírásnak is szinte minden pillanatát hajónaplószerű precí-

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 2006
104 oldal, 1700 Ft

zitással dokumentálja. Én sem úgy írok hőseiről, mint fikciós regényhősökről szokás, hanem úgy, mint egy dokumentumregény alakjairól. Nyilvánvalóan azért, mert ez a Györe-próza – az előzőkhöz hasonlóan – *dokumentumregény is*. De persze nem csak az: a személyes érzékenység, a benne feltett kérdések, az elbeszéltekhez fűzött reflexió eredetisége, a stílus igazi szépirodalomá emeli.

Györe két írói példaképe, Ottlik és Kerouac közül ezúttal az utóbbi hatása tűnik fontosabbnak. Nem stílári hatásról van szó; a szikár, rövidmondatos, puzzle-szerű, önkontrollált nyelv és szerkesztésmód a kerouaci áramló, „spontán próza” szöges ellentéte. *Szemléletbeli* hatást érezni: amint az író közli mindjárt könyve elején, az *Apám barátja*: „barátságért elmondott történet”, és ez „Kerouac egyik (kedvelt) meghatározása az irodalomra”: „a valóság vallásos tiszteletére tanítás”. Györe *egyszemélyes lírai realizmusa* a megtörtént, leírható, kézzelfogható, *valódi* tények elsődlegességén alapszik: „Az én alapanyagom a valóság” – írja. „Ehhez keresek szavakat, mint anyám gombokat”, hogy felvarrja azokat „apám barátjának a kabátjára”. De hogy realizmusa lírai realizmus, tanúsítja azonnali önkorrekcója is: „Nem. Én az érzéseimhez keresem a szavakat. Szavakat, amiket fel tudok varrni, cérnával és tűvel, keservesen, a saját kezemmel, és sohasem géppel.” Igazat pedig annyira ír, amennyire a legmélyebb értelemben személyes, transzparens konfigurációkat varr a valóság és érzései kabátjára. Apja általa idézett szavai szellemében, melyek szerint „tapasztaltam, ha egészen mélyen, álcázás nélkül beszélek magamról, ez másokat is érdekel... és még inkább, ha a nagy mestereket is megidézem tanúként”.

Mert e könyv hőse, Györe Pál, miközben a világ felé kényszerűen és kényszeresen álcázta magát és rejtőzködött még szerettei előtt is, befelé és felfelé transzparens, mélyen gondolkodó és pontosan, plasztikusan fogalmazó, folyton „önmagát kérdező” ember volt. „Titkos és titokban író és gondolkodó”, a szellemi-lelki titkoknak – kiemelten a titkok hangmestere, Bartók zenéjének – rajongó kutatója, akinek e könyvben is közölt eszmefuttatásai, esszériszletei, levelei, feljegyzései alapján a jó szemű Trócsányi valamikor nem alaptalanul gondolhatta, hogy „ő lesz a magyar Ortega y Gasset”. Akit Havasréti József most megjelent, *Alternatív regiszterek* című tanulmánykötetében szintén nem alaptalanul sorol a „hazai spirituális tradícióhoz”. Györe Balázs ebben a könyvében – olykor kritikus kommentátorként, de – végképp felhelyezi Györe Pált a 20. század második felének magyarországi ezoterikus-egzisztenciális szellemi térképére, a pesti Trócsányi György és Szilágyi Ernő, a pécsi Rajnai László és más „elfelejtett emberek” mellé. Azok közé, akik zárkózott lelki alkatuk és a kivételesen súlyos történelmi körülmények összjátékaként csak töredezett, asztalfióknak készült, visszhang nélküli életművet alkothattak. Györe Balázs nem engedhetett a hőséből felé sugárzó elvárásnak, hogy ő, a fia teljesítse be annak félig megvalósult szellemi ambícióit. Ő csak a saját belső parancsának engedelmeskedhetett, amelyik költemények és regények írására ösztökéli. Apjával harcoló, annak szellemi örökségét a maga módján mégis folytató újabb regénye, az *Apám barátja* épp ezáltal lesz a valóságra varrt igaz szavakból összeálló, hiteles munka.

RES PUBLICA – RES PRIVATA

Vedrana Rudan: Fül, gége, kés

Vedrana Rudan *Fül, gége, kés* című regényének magyar olvasója könnyebb helyzetben van, mint a JAK világirodalmi sorozatának előző horvát könyve, Robert Perišić *Köpd le, aki rólunk kérdez* című novelláskötete esetében volt.¹ Rudan regénye nem követeli meg, hogy feltétlen elhelyezzük a kortárs horvát irodalom kontextusában; sokkal inkább önmagára, s ezen keresztül a szerző személyére irányítja a figyelmet. Megjelenésének évében (2002) a *Fül, gége, kés* mindenekelőtt szabadszájúságával keltett meglehetősen nagy feltűnést Horvátországban, illetve azzal, hogy a szerb-horvát fegyveres konfliktus kapcsolatán nem állt minden körülmények között a horvát fél pártjára. Ennek, valamint a szerző önreklámozásának és visszafogottnak a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető nyilatkozatainak köszönhetően a könyv híre viszonylag gyorsan átlépte az ország határait. Magyar nyelvű fordításán kívül már megjelent angolul, lengyelül, szerbül, szlovénül és macedón nyelven; állítólag készül – ha még nem készült el – a német és a francia fordítása is. A volt jugoszláv köztársaságok közül Szerbiában a kritika szinte egyértelmű lelkesedéssel fogadta a regényt, Szlovéniában például Aleš Debeljak nyilatkozott elismerően a kötetéről. Dramatizált változatát horvátországi és szerbiai színházak tűzték műsorukra, s ha hihetünk a szerzőnek, Lengyelországban is előadták. Mindent összevetve úgy tűnik, hogy Rudan regénye népszerűbb külföldön, mint hazájában.

A *Fül, gége, kés* a horvát irodalom korpuszához nem esztétikai vagy művészetfilozófiai, hanem sokkal inkább tematikus pontokon kapcsolódik. A magát fehér hollónak nevező szerző első regénye két pilléren nyugszik: a későbbi írásai alapján is a könyveinek állandó keretet adni látszó úgynevezett női irodalmon (*žensko pismo*),² valamint a horvát irodalomban külön és többé-kevésbé nemzetspecifikus műfajként számon tartott, bár az utóbbi időben egyre többször a világirodalom háborús tematikájú írásaival párhuzamba állított háborús irodalmon (*ratno pismo*). A végzettségét tekintve horvát és szerb szakos

¹ Rudan szerint a szarajevói születésű, a világ dolgairól meglehetősen kategorikus nézetekkel rendelkező Miljenko Jergović és a leginkább humora miatt kedvelt Ante Tomić mellett az írásaiban az utca nyelvét használó Perišić a harmadik említésre méltó kortárs horvát férfi író.

² Rudan szerint a horvát irodalomtörténet legjobb írói nők: Dubravka Ugrešić, Slavenka Drakulić, Ivana Brlić-Mazuranić és Marija Jurić Zagorka. Dubravka Ugrešić (1949) és Slavenka Drakulić (1949) a háború utáni társadalmi és politikai berendezkedést bíráló írásai miatt váltott ki bizonyos horvát körök-

Fordította Halmos Ádám
 JAK Világirodalmi sorozat
 L'Harmattan Kiadó – JAK – József Attila Kör
 Budapest, 2006
 168 oldal, 1800 Ft

tanárnő – aki dolgozott a szakmájában, de volt fagyaltárus, idegenvezető, külső munkatárs különféle újságoknál, szerkesztő a Horvát Rádióban, s aki jelenleg szabadúszó – interjúiban és nyilatkozataiban megfellebbezhetetlenül ítélkezik a horvát társadalom, politika és gazdaság, az egyház, az amerikai életforma és a globalizáció felett, de határozott és megmásíthatatlan véleménye van a férfiak dominanciáját és a nők kiszolgáltatottságát illetően is. Ugyanakkor egy ideig súlyosnak gondolt betegsége következtében – legalábbis így nyilatkozott – visszahúzódik a magánszférába, és a boldogságát a „női örömben”: a tenger nézésében, szép csizmák vásárlásában és a főzőcskézésben találja meg, mondván, a világ olyan, amilyen, megváltoztatni nem tudja, egyetlen lehetősége, hogy átértékelje a hozzá való viszonyát. „Jelenleg a pokolból egy még pokolibb állapot felé tartunk” – mondta néhány éve egy beszélgetés során az akkori horvátországi helyzetről. A *Fiül, gége, kés* után megjelent könyveiben (*Ljubav na posljednji pogled* [Szerelem utolsó látásra]; *Ja, nevjernica* [Én, a hitetlen]; *Crnci u Firenci* [Feketék Firenzében]) is – amelyek ismeretetői kivétel nélkül nagyjából a „Rudan eddigi legkeményebb könyve” mondattal kezdődnek – kitart korábbi véleménye mellett. A Buzzati képes poémájával megegyező című *Szerelem utolsó látásra* szintén egy női monológ: egy feleség – aki hosszú házasság után megöli a férjét – védő- és egyúttal a társadalom elleni vádbeszéde. Az *Én, a hitetlen* című könyve a *Ferald Tribune*-ben és a *Nacional*-ban megjelent publicisztikáiból válogat; a *Feketék Firenzében* pedig egy rijekai család drámáját írja le: a háborúban önkéntesként szerepet vállaló apa most a háború okozta traumától szenved; az anya Olaszországban végez házimunkát egy családnál,³ és egyúttal a háziúr szeretője, hogy a fiuknak – aki otthagynak feléességét és gyerekeit hazaköltözik, mert nem bírja a horvát naplemente nélkül – az amerikai iskoláztatását fizetni tudják; a lányuk terhes, és éppen az abortuszon gondolkodik...

Slobodan Prosperov Novak – aki maga sem egyértelműen a feltétlen tolerancia szószólója – irodalomtörténetében *Vedrana Rudan avagy a gyűlölet irodalmiasítása* fejezetcím alatt tárgyalja a szerzőt és első két művét: szűkös lexikával és nyomorúságos szintaktikával jellemezhető gyűlöletbeszédnek tartja Rudan könyveit. Motiválatlan sértegetések, vagdalkozások, irodalmilag indokolatlan, teljes mértékben öncélú vulgarizmusok sora, a polgári hagyományokkal szembeni legkisebb toleranciát is nélkülöző politikai pornográfia – írja. A *Szerelem utolsó látásra* című regényében és a *Fiül, gége, kés*-ben Novak szerint a szerző „úgy üvölt, mint egy középkori boszorkány, aki alatt éppen meggyújtják a máglyát”.⁴ Helena Sablić Tomić – aki Horvátországban Andrea Zlatar mellett talán a legintenzívebben foglalkozik a (horvát) női irodalommal – egy kicsit megengedőbb: kritikájában azt emeli ki, hogy első könyvében Rudan – a női irodalmon belül – energikus, provokatív, a mai kánontól eltérő szemlélet- és írásmóddal jelentkezik. A szerző későbbi, egyre gyakoribb és egyre agresszívabb nyilvános szereplései és publicisztikai ugyanakkor, legalábbis irodalomesztétikai szempontból, Sablić Tomić szerint nem sok jóra engednek következtetni.⁵ Bár mindketten autentikusabbak egy magyar recenziósnél (tapasztalatból ismerik a háborút, Sablić Tomić valószínűleg másként érti saját nemét), a nem horvát olvasó számára a helyzet talán mégsem ennyire elkeserítő: vannak a regénynek elvitathat-

ben erős ellenérzést – jelenleg mindketten külföldön élnek. Ivana Brlić-Mažuranić (1874–1938), a „horvát Andersen” (magán)életét a családjának szentelve visszavonultan töltötte, ugyanakkor Strossmayer püspök kitüntette a magyarbarát horvátok elleni fellépéséért; Marija Jurić Zagorka (1873–1957) többek közt az első igazi horvát detektívtörténet szerzője, valamint az első női folyóirat, a *Ženski list* elindítója és szerkesztője.

³ A címben szereplő „crnci” utalhat a feketén végzett munkára is, tehát a cím magyarul *Feketén Firenzében* is lehet.

⁴ Slobodan Prosperov Novak: *Povijest hrvatske književnosti*, Svezak IV., Marjan Tisak, 2004, 215.

⁵ Vö. Helena Sablić Tomić: *Gola u snu*, Znanje, 2005, 192–194. – Egyébként igen erős médiahatás érezhető már a *Fiül, gége, kés*-ben is: például az egész monológ alatt folyamatosan működő televízió, a „trade mark”-ok és az ugyan iróniával kezelt, de mégis lépten-nyomon hivatkozott női lapok hangsúlyos szerepeltetése.

tatlan erényei. Ahogy például Szerbhorváth György írja a könyv utószavában: „S mégis, mi ez? Elnyújtott monológ? Női próza? Háborús irodalom? Valóságirodalom? Pikareszk regény? Önéletrajzi ihletésű ömlengés? Szintiszta káromkodás, semmi más? Utazás a koponyán belül? A már-már animális szex fenomenológiája? Egyik sem és mindegyik. Ez benne a jó, a meghatározhatatlanság, a többretegűség.” (162)

A négy részre osztott regény tulajdonképpen egy elidegenítő effektusokkal tarkított, keretbe foglalt monológ. Magát a regényt két „személytelen” rész keretezi: az elsőben (*Prologus*) Rudan egyrészt felvillantja a regény műfaji allúzióit: egyetlen szobában játszódik, egy megélhetési gondokkal nem küszködő szereplővel⁶ – elképzelhető színházi előadásként, rádiójátékként vagy akár tévéshowként is –, másrészt elbizonytalanítja az olvasót a narrátor és a szerző személyének kapcsolatát illetően, amit, jellemző módon, majd egy formálisan a regény főszereplője (Tonka Babić) jegyezte öninterjúban próbál meg – nem teljes sikerrel – tisztázni:

„TONKA: Én – te vagyok?

RUDAN: Nem.

TONKA: Kicsit bővebben?

RUDAN: Te egy boldogtalan emberi lény vagy... aki egy kicsi, szerencsétlen, szomorú országban él.

TONKA: Te pedig egy boldog emberi lény vagy... aki

EGYÜTT: ...egy kicsi, szerencsétlen, szomorú országban él.”⁷

A regény utólagos magyarázatoként és dokumentálásaként is felfogható *Belégzés* című, különállását és fontosságát tipográfiaileg is hangsúlyozó, kurzívval szedett záró rész szintén monológ: egy tájszólással beszélő – a könyv világába kívülről érkező, s ezáltal a regényben elmesélt háborús események hitelességét mintegy igazoló – asszony meséli el a televízióban⁸ meglehetősen objektíven és rezignáltan a háború ideje alatti pokoljárásának stációt. A regény főszövege a „mi” (*Kezdünk*) és a „ti” (*Lazuljatok*) személyes névmások köré csoportosul – mintegy jelezve az egész könyvön végighúzó alapvető bipolaritást (társadalom és egyén, nők és férfiak, horvátok és szerbek stb.).

A regény „női szálának” szexualitása a kortárs irodalomban – a másik nem szemével nézve, tehát minden bizonnyal elnagyoltan – valahol Erica Jong kommersz, és az obszcenitás határait sűrűlő, valamint Elfriede Jelinek érzéki és nagyobb ívű könyveinek világát idézi. Szó sincs a regényben arról, amire a női szerzők kapcsán Virginia Woolf mint erényre hívja fel figyelmünket: „...rendelkezett némely előnyökkel, melyeknek még fél évszazada is híjával voltak a sokkal tehetségesebb nők. Számára a férfiak már nem jelentettek »konok és kemény ellenfelet«; nem kényszerült arra pocskolni az idejét, hogy panaszkodjék ellenük.” Nem kellett – mint a regénybeli Tonkának a szeretőjére – várnia és vágyakoznia: „a félelem úgyszólván eltűnt belőle”.⁹ A fordítót az eredeti cím (*Uho, grlo, nož*) választás elé állította: a horvátban az inkább „torok” jelentésben használt „grlo” szó „gégével” való fordítása egyértelműen a háború véres, fizikális oldalának konnotációja mellett voksolt a női fecsegés, a Novak által említett – s egy ilyen kontextusban érthető – ordítás helyett. Az eredeti cím pattogása és szavainak száma több mindenre asszociál: a ritmusa többek közt *A fel-*

⁶ Egy saját szobára és évi ötszáz fontnyi jövedelemre van szüksége egy nőnek ahhoz, hogy történeteket vagy költeményeket tudjon írni – írja több helyen is Virginia Woolf a *Saját szobában*.

⁷ <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20020810/tjedan01.asp>

⁸ Erre utal a főszereplő monológjának utolsó, a monológgal szinkron időre vonatkozó, egyetlen nem nem-cselekvést jelentő performatív mondata: „Bekapcsolom a hangot.”

⁹ Virginia Woolf: *Saját szoba*, Európa, 1986, 130.

tétel nélküli kapituláció múzeuma című Ugrešić-könyvből is ismert egyszerűtagú, háborút idéző szavakra (*krv, rat, nož, strah*: vér, háború, kés, félelem); ugyanakkor az angol nyelv három híres „négybetűs szavára” is (a nemi aktust és genitáliákat: *fuck, prick, cunt*), s ennek horvát megfelelőjére: az úgynevezett KPJ-nyelvre (*kurac, pička, jebanje*) – Rudan a két keret-fejezet kivételével regényében ez utóbbi szociolektust használja: „Horvátországban olyan az élet, hogy az átlagember vagy káromkodik, vagy golyót ereszt a fejébe” – indokolja nyelvhasználatát egy interjúban.¹⁰ A kemény, trágár, vulgáris, „férfias” beszédmóddal – legalábbis látszólag – hárít, távolságot tart: a háború eseményei, a társadalmi berendezkedés ellen fellépő egyén és a férfihegemonia ellen küzdő nő talán kissé túldimenzionált tehetetlensége így nem kap melodramatikus színezetet. A túlhajtott szabadszájúság a főszereplő–narrátor öngerjesztő, szemantikailag egyértelműen női beszédmódjával és sajátos logikájával párosul. Az olvasó figyelmét legtöbbször a vég nélkül egymásba fonódó kitérő szálak követésével, a késleltetéssel, azzal (a női trükkel) tudja ébren tartani, hogy mindenből megmutat egy kicsit, majd hirtelen másra tér át, hogy tíz-húsz oldallal később visszakanyarodjon a félbehagyott eseményekhez. Andrea Zlatar a *Tekst, tijelo, trauma* (Szöveg, test, trauma) című női irodalmat vizsgáló tanulmánykötetében írja, hogy az úgynevezett „női szövegekben” általában az elbeszélés konstituálja az eseményeket; az elbeszélő egyfajta privát nyelvet hoz létre, hogy azon keresztül meséljen magáról és a körülötte zajló eseményekről, s ezen – a leginkább önmagával folytatott beszélgetésen – keresztül fogadja el az életét és a sorsát. Ugyanakkor a múltból való beszéd nem a történetek összegzése, hanem a múltba való beavatkozás.¹¹ Slavenka Drakulić a délszláv háborúról szóló *Balkán Expressz* című kötetének egyik írásában ezt azzal egészíti ki, hogy a dokumentaritás eltorzítja az eseményeket; a háborúk dokumentálásából könnyen a halál perverziója, pornográfiája lesz (vö. a Rudan-regény Tonkája által kedvelt „doksik”, a tévécsatornák háttérben villódzó képei, és a legtöbbször emlegetett közhely: „mindannyian a saját filmünkben játszunk”).

„Semminek nincs itt köze semmihez. Tényeket közlök veletek” – kezdi monológját (8) Tonka –, s a regényt végigolvasva természetesen az derül ki, hogy mindennek és mindenkinek köze van mindennez és mindenkihez, s a tények – vagy legalábbis a tényeknek láttatottak – nem biztos, hogy megfelelnek a valós tényeknek: „nem kell az én szememmel látnotok a világot. Én agresszív vagyok” – mondja a főszereplő saját magáról (62). A „Valakinek lenni”-től az „azzá lenni, aki nem vagyok” általános vágyán kívül identitásával leginkább a származása miatt gyötrődik: anyja horvát, apja, akit nem ismer, a „mozgalom” egy szerb akivistája – ő maga eltökélten horvát szeretne lenni. Babićnak hívják, ami ugyanúgy lehet horvát, mint szerb név, csak a horvátországi szerbek hozzáteszik, hogy Korčuláról – s pontosan ebből tudni, hogy szerbek.¹² A délszláv háborúról szólva – s a könyvnek talán ez a legnagyobb érdeme – Rudan mindvégig tartózkodik a direkt ítéletektől. Az eseményekről beszámol, de például a háború kitérésének körülményeiről, okairól és az első lövést leadó személy nemzeti hovatartozásáról nem szól: „Mikor kezdődött a háború? (...) Amikor eldördült az első puska egy aprócska, parányi, Rudo nevű faluban.” (78) Sőt, a háború kitérése eltörpül életének egyik jellemző eseménye és a női regények „kelléktárának” ma már szinte kötelező eleme¹³ mellett: „Amikor az utolsó abortuszomra mentem, épp valami gáz volt a plitvicei tavak körül. Nagy gáz! Azért emlékszem rá! Talán pont akkor kezdődött ez a háború?!” (108) Az eseményekről nem csak az egyik

¹⁰ <http://www.omnibus.ba/omnibus/interviews/rudan.php>

¹¹ Lásd Andrea Zlatar: *Tekst, tijelo, trauma*, Naklada Ljevak, 2004, 26–27.

¹² Az épp hogy elkezdődő, de a magánéletbe azonnal befurakodó háború első döbbenetes jelei közt említi Dubravka Ugrešić is, hogy „egyesek megrémültek a tulajdon neveiktől, mások meg, úgy mond, végre nem féltek tőlük”. (*A feltétel nélküli kapituláció múzeuma*, Európa, 2000, 31.) De a kérdés előkerül – többek közt – a *Papok és papagájok* című esszé-novellájában (*Magyar Lettre Internationale*, 1993/ősz, 14–17.), a *Kultura laži* és a *Ministarstvo boli* című könyveiben is.

¹³ „Nem jó! (...) Seholy sem látszik a női sors! Hol a nőgyógyász, a fordulat az abortusszal, a házasságon kívül született gyerek...!” (D. Ugrešić: *Štefica Cvek az élet sűrűjében*, JAK, 2004, 88.)

fél nézőpontjából számol be; a háború egy-egy részletének leírása leginkább szenvedélyesen, de legalábbis annak tettetett: „Egy szoba. A szobában kályha. (...) Ég a tűz. (...) Az ágyon egy nő hever. (...) Körötte katonák. (...) Meztelen férfit vezetnek a szobába. Szerbet. A szerbnek fel kell másznia az ágyra és berakni a nőnek. (...) És akkor lőni kezdik a katonák. (...) Kiszabadítja magát a nő a kásává lőtt, véres szerb alól, és meztelenül elszalad a sötét, fagyos, októberi éjszakába. (...) A háború az háború.” (136–137) Hasonlóképpen viszonyul a nemzetiségi hovatartozás kérdéséhez is: amikor például az egyik szereplővel kapcsolatban megemlíti, hogy szerb, azonnal hozzáfűzi, hogy „ez nem fontos. (...) Ez csak egy információ. Nem üzenet.” (82) Máskor cinikus, vagy cinikusnak láttatja magát: „A háború valami olyasmi, amiben minden normális ember otthon érzi magát. (...) A háborúk azért törnek ki, hogy problémákat oldjanak meg velük. Hogy a háborúk csak átmenetiek, amíg a zűrt meg nem oldják. A zűr pedig abból fakad, hogy megtámadnak minket a szerbek, és meg akarnak ölni. Mi csak védekezni szeretnénk. Hogy megmaradjunk. De amikor mi gyilkolunk szerbeket a horvát városokban, amikor kicibáljuk őket a lakásaikból, le a pincébe vagy a mezőre, és golyót eresztünk a tarkójukba, az már önvédelmi háború. (...) Háború, erőszak, öldöklés, nyakvagdosás, szemkivájás... Ez a normális emberi viselkedés. Orrfújás papírszibkendőbe, nemdohányzás az autóbuszban, nemköpködés a földre, a szomszéd nyakához a kés nemszegezése, mindez kényszerű cselekedet.” (62–64)

Rudan azzal, hogy a háborút – ami nem vagy csak nagyon feltélesen választható el Tonka határozott és megmásíthatatlan ítéletekkel teletűzdelt történetétől – igyekszik nem csak feketén vagy fehéren láttatni, a horvát háborús irodalom kis számú kivételei közé tatozik; rajta kívül csak talán Nedjeljko Fabrio és Stjepan Tomaš könyvei – amelyek a szerb oldalt is valamilyen módon „megszólítják” – látnak és láttatnak egy kicsit kevésbé sarkítottan. Fabrio *Smrt Vronskog* (Vronszkij halála) című regényében Tolsztoj *Anna Karenináját* írja tovább: Vronszkij, Anna öngyilkosságát követően, s azután, hogy a „pravoszláv testvéreket” támogatja a törökök ellen vívott csatájukban, kap még egy életet Fabrióától: a Vukovár ellen induló szerb csapatokhoz csatlakozik, hogy a regény végén (elhízázott lépése miatt) egy usztaaság által aláaknázott mezőn lelje önként választott halálát. Tomaš *Srpski Bog Marš* (A szerb Mars-isten) című kisregénye a háború eseményeit a szerb oldal nézőpontjából írja le; iróniája ellenére sem igen tudja elkerülni az egyoldalúságot, nem sokkal több, mint a szerb ideológia és mentalitás kikarikírozása.¹⁴ A nyilvánosság előtti állásfoglalás kényszerének csapdáját – aki a háborút megélte, bármennyire is akar, nem tud elfogulatlanul tekinteni a vérontásra – Rudan regénye Tonka élet-monológjával többé-kevésbé elkerüli. A magánélet vélt vagy valós sérelmei a mai társadalom visszásságaival, a szociális berendezkedés deformáltsága elleni tehetlenségérzéssel, és, ha a záró rész nem volna ennyire hangsúlyos – a regény befejező mondatai: „Magam sem tudtam. Meddig húzom. Hova legyenek” –, majdnem a háború valódi retteneteivel kerülnek azonos szintre.

Az alapvetően kettősségekre – a szerkezet; a vulgáris nyelvhasználattal lefedett női irodalom (női „kompetencia” és férfias „performancia”); a férfi–nő, a társadalom–egyen, a háború–magánélet általános, valamint a horvát–szerb nagyon is konkrét kettősségeire – épülő regény szálai szétbogozhatatlanul összefonódnak. Olvashatjuk úgy a könyvet, hogy egy többrétegű, sokféle értelmezési mezőt felkínáló művet tartunk a kezünkben, de van még egy legalább ennyire érvényes másik olvasata is: a *Füil, gége, kés* okosan, körültekintően, szakmailag jól megcsinált vállalkozás (közép-európai változat: 8 Kuna eladott példányonként), egy olyan társadalmi-lélektani – ahogy Tonka mondaná – doksi-thriller, amelyet a szerző a jelenkor igényeihez, és, amennyire ez egyáltalán lehetséges, a volt Jugoszlávia területén élő nemzetek elvárásainak közös szeptéthez igazított.

¹⁴ Vö. Krešimir Nemeč: *Povijest hrvatskog romana*, Školska knjiga, 2003, 400.

A szó poétikája – a poétika szava

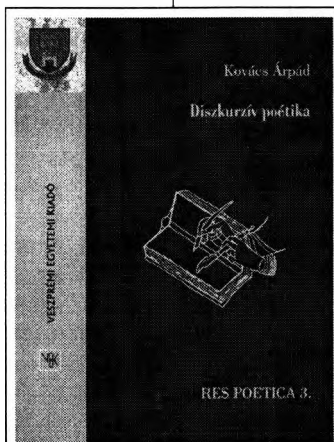
Kovács Árpád: Diszkurzív poétika

Kovács Árpád kötete olyan vállalkozás, melyre ritkán találhatunk példát a magyar irodalomtudományban. Ha az utóbbi évtizedek hazai elméleti termését megnézzük, a leggyakoribb tendencia az, hogy teoretikusaink általában valamilyen nyugati irányzatot próbálnak behozni, ismertetni és a hazai viszonyok között alkalmazni. Kovács azonban e könyvében – amellet, hogy leginkább az orosz elméleti iskolák bizonyos nézeteit interpretálja és gondolja tovább – kísérletet tesz egy eredeti, rendszeres irodalomelmélet megalapozására, kifejtésére, valamint elméletének illusztrálására konkrét példákon keresztül. Persze, aki egy kicsit is ismeri a szerző munkásságát, nem kell, hogy meglepődjék, ugyanis a Kovács-féle elméleti irányzat (mely lassan iskolává növi ki magát) az utóbbi években több jelentős kiadvánnyal is jelentkezett: ilyen például *A szótól a szövegig és tovább* című kötet (szerk. Kovács Árpád és Nagy István, Argumentum, Budapest, 1999) vagy a *Helikon* 1999/1–2-es száma, s ez a most napvilágot látott könyv a szerző hosszabb-rövidebb, korábban már magyarul és idegen nyelven publikált írásaiban kifejtett elméleti nézetei rendszerezésének, összefoglalásának tekinthető.

A szerző saját elméleti irányzatának a diszkurzív poétika nevet adta, mely fog-

lom mindkét tagját a hagyományostól, mostanában bevettől eltérő értelemben használja, pontosabban visszavezeti azok eredeti jelentésére. Így a poétika nem csupán költészettant vagy irodalomelméletet jelent, hanem a *poesis* eredeti értelmében alkotást, cselekvést; a diszkurzus és a diszkurzivitás pedig – a manapság általánosan használt, foucault-i konnotációjával ellentétben – ismét csak a *dis-currere* (szóródik, kiterjed, áttér – 100. o.) alapértelmében véve a szövegteljesítésre, a jeleken belüli és az egyes szövegegységek közötti kapcsolatra utal. Vagyis a diszkurzív poétika – kissé leegyszerűsítve – olyan szövegfelfogást jelöl, mely a textus cselekvő létrehozásának, a jelek közti kapcsolatrendszerek (ön)értelmező megteremtésének módozatait kutatja.

A könyv első fejezetében Kovács azt az elméleti hagyományt vázolja fel, melyre alapozva saját filológiáját kidolgozza. A szerző Vico bölcséletét, Fichte cselekvéseméletét, illetve Humboldt nyelvfilozófiáját és antropológiáját elemezve jut el a 19. századi orosz gondolkodóhoz, Alekszandr Potebnyához. Az ő nyelvfelfogására támaszkodva egyfelől megpróbálja feltárni annak 20. századi háttértörténetét, mely közvetlenül a formalizmusban, Bahtyin, Lotman és Toporov posztstrukturalizmusában, közvetve pe-

Res Poetica 3.
A Veszprémi Egyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszékének sorozata
Veszprémi Egyetemi Kiadó
Veszprém, 2004
338 oldal, á. n.

dig (a közös előd, Humboldt révén) Benveniste nyelvészetében, valamint Ricoeur metafora- és elbeszéléseleméletében mutatható ki. Másfelől Kovács a humboldti-potebnyai nyelvkonceptiót tekinti annak a releváns nyelvelméletnek, melynek talaján egy átfogó poétikai rendszer kidolgozható. Potebnya Humboldt nyomán a nyelv alapegységét és működésének lényegét a szóban, pontosabban a szóban és a szón keresztül lezajló nyelvi cselekvésben vélte tetten érni. A szerző – első pillantásra talán meglepő és a mai tudományos „divatokkal” szemben álló módon – a saussure-i jelkonceptióval, a kétosztatú jelfogalommal és a jelölő-jelölt közötti önkényes kapcsolat elvével szembeállva Potebnya háromosztatú jel- és szókonceptiójához tér vissza, amennyiben a jelölőn és a jelöltön túl egy harmadik elemet, a szó belső formáját, *etymonját* is elsőrendűnek tekinti, ugyanis ennek révén kapcsolódik a szó korábbi szavakhoz, a (nyelv)történeti hagyományhoz. Vagyis a jelölő és a jelölt összefüggése egyfelől önkényes, amennyiben a konkrét dolog és a hangcsoport közötti konvencionális kapcsolat van, másfelől azonban – a szó belső formája révén – motivált, amennyiben kapcsolódik egy vagy több korábbi szóhoz és annak jelöleteihez. A szóképzés mindig metaforikus aktus is: az új, képzett szó belső formájában eredeti jelentését is megőrzi, bár a hétköznapi nyelv hajlamos arra, hogy e jelentéstöbbletet elfelejtse, figyelmen kívül hagyja, a szót pusztán jelölőformájára redukálja. Mint Kovács szemléletes példája mutatja, a szóképzés során az eredeti szemantika formai jegyként él tovább: „Úgy, mint a *dér* jelentő a *deres* szó jelentőjében, ahol a fagy, a lehűlés megmelegítő hatását, egy cselekvésjegyét jelölő hangidom kerül felhasználásra egy másik – a fagy és a hideg tulajdonságaival nem rendelkező – dolog jelének megalkotásához, a kimerevítésre alkalmazott (merek) fapadot mint egészset nevezve meg ezáltal.” (49. o.) Kovács szerint a művészi szöveg újramozgósítja a nyelv ezen energiáját, mivel egyrészt (újra) jelentőssé és

jelentővé teszi a szó szintjén végbement metaforizációt, másrészt pedig a teljes szöveg szintjén redisztribúció megy végbe: a szavak belső formái, hangalaki ismétlődései kapcsolatba lépnek a szöveg magasabb egységeivel, témáival, motívumaival, s ez az oda-vissza hatás hozza létre a szöveg értelmét, melyben nem csak a korábbi etimológiai jelentések, belső formák, metaforák válnak újra élővé, hanem rezemantizáció is végbemegy, azaz bizonyos ismétlődések, hangalaki azonosságok révén más szó- és szövegegységek is kapcsolatba léphetnek egymással, együtt képezhetnek jelentést. Ahogy a könyv egyik rövid elemzése mutatja, Kosztolányi *Édes Annájának* nevében ott van a mű lényegi története és a főszereplő sorsa is, hiszen az Anna eredeti héber jelentése (bájos, kedves) kapcsolatot képez vezetéknevével, valamint a „manna” fogalmával (a regény egyik jelenetében éppen Vizyné említi az Anna–manna szavak összefüggését). A manna mint az újszövetségi eucharisztia előképe Annát a krisztusi áldozattal köti össze, vagyis, mint Kovács elemzése rávilágít, *Édes Anna* sorsa és a regény szimbolikus szférája már a szavak szintjén megmutatkozik, pontosabban a műben a szavak hangalaki ismétlődései kapcsolatba lépnek a magasabb szintű szövegegységekkel (56–57. o.).

Ebből a nyelv- és szövegeleméletből kiindulva dolgozza ki Kovács Árpád az úgynevezett személyes elbeszélés teóriáját, mely arra a szövegcsoporthoz irányul, ahol az alany azáltal jut el az önmegértésig, hogy megalkotja saját nyelvét, illetve saját történetét, vagyis a mű szereplője saját történetének megképzésére alkalmas nyelvre tesz szert, így önmagát is mint elbeszélő és önértelmező lényt hozza létre. Itt a szerző tulajdonképpen két elméleti hagyomány szintetizálására törekszik: a humboldti-potebnyai szóelmélet (és annak későbbi, narratológia fejleményei: elsősorban Olga Frejdenber narráció- és Bahtyin regényelmélete), valamint Paul Ricoeur narratív identitás-elméletének összekapcsolására. E két, látszólag külön-

álló teoretikus vonal több ponton is összekapcsolható: az egyik ilyen kereszteződési pont a metafora, valamint a metaforizáció és a narrativizáció közötti kapcsolat (itt elég, ha Ricoeur két meghatározó munkájára, a *La métaphore vive*-re és a *Temps et récit*-re gondolunk), a másik pedig a művészi szöveg korábban említett redisztributív aktusa: vagyis a személyes elbeszélésben az alany, miközben saját nyelvet és történetet alkot, újramozgósítja a nyelv alapvető jelképzési energiáját.

A kötet rendkívül alapos és imponáló elemzése, ha jól értelmezem, egyfajta irodalomtörténeti perszonalizálódási tendenciát is igyekezik kimutatni: Kovács először három Puskin-vers (*A próféta*, *A cigányok* és a *Rézlovas*) nagyon erőteljes szövegközeli vizsgálatával a versnyelvben megmutatkozó elbeszéltné, sőt a *Rézlovas*ban a személyes történet és a történelem összefonódására (illetve az ezen keresztüli önmegértésre) helyezi a hangsúlyt. Ezután egy Gogol-novellának (*A köpönyeg*) és Dosztojevszkij nagyregényének, *A Karamazov testvéreknek* az elemzése következik. Az utóbbi különösen érdekes lehet, ugyanis Kovács itt Dosztojevszkij intertextuális módszerét vizsgálja, azt, hogy a *Karamazovok* bizonyos jelenetei (*A nagy inkvizítor*, valamint Aljosa álma) hogyan kapcsolódnak bibliai pretextusaikhoz (Krisztus megkísértéséhez, a kánai menyegzőhöz, illetve az egész regény egyik legfontosabb bibliai intertextusához: *Jób könyvéhez*), hogy emeli be a regény saját szövegébe az előszövegeket, ezáltal miként szüli újjá a korábbi műfajt, s a textusok, a történetek kereszteződése hogyan viszonyul a szereplők önmegértéséhez.

A szövegelemzéseknek azon túl, hogy a szerző elméletének működésmódját szemléltetik és bizonyítják, mint említettem, irodalomtörténeti téjük is van: egyfajta regényfejlődési tendencia látszik felvázolódni, a regény perszonalizálódásának folyamata, vagyis hogy a regény mint műfaj egyre inkább a személyes elbeszélést, a szereplő önmegértési és történetalkotási aktu-

sát teszi fő témájává és történetképző elvévé (ha jól értem, Kovács szerint e perszonalitás tulajdonképpen a regény mint műfaj egyik legmeghatározóbb összetevője is). E vonalat legfőbb állomásai a szerző szerint Augustinus, Cervantes, Montaigne, Gogol, Dosztojevszkij fő művei és a 20. században a prousti regényfolyam lennének. Kovács Árpád a regényelmélet és a filozófiai antropológia felől is igyekszik alátámasztani e tendencia létjogosultságát: elsősorban Hamvas Béla regényteóriai fragmentumát, Bahtyin műveit és Max Scheler fenomenológiai antropológiáját felhasználva igyekszik rávilágítani a regény mint vallomás és mint diszkurzív, személyes értelemképzési módozat szerepére. Bár arról sajnos a kötetből nem igazán kapunk képet, hogy mi jellemzi a személyes elbeszélést a 20. században, mennyire épít a korábbi hagyományra vagy tér attól el (ha jól sejtem, a mai irodalomban például Esterházy utóbbi két nagyregénye illeszthető e tendenciába), de ez nem róható fel szerzőjének, hiszen a könyv nem irodalomtörténeti, inkább teoretikus céllal íródott, s a benne kifejtett vázlatos regénytörténeti vonal minden bizonnyal további pontosításokra, kiegészítésekre szorul, és nem utolsósorban kutatásokra ösztönöz. E vizsgálódások éppen a szerzőhöz kapcsolódó hazai irodalomelméleti iskolában már folynak, ezt jelzi egy pár éve, *Szó, elbeszélés, metafora* címmel megjelent tanulmánykötet (szerk. Horváth Kornélia és Szitár Katalin. Kijárat Kiadó, Budapest, 2003.).

A kötet utolsó fejezetében Kovács a harmadik műnem, a dráma elemzésében is megpróbálja a diszkurzív poétika eredményeit alkalmazni. Érzésem szerint e rész (amellett, hogy Csehov *Ványa* bácsijának invenciózus elemzését olvashatjuk itt) kissé talán rövidebb és vázlatosabb a kelléténel: azt mindenképp érzékelteti, hogy a szerző metodológiája itt is felhasználható, ám a drámafejlődési tendenciákról, a csehovi drámának a tradícióval való összefüggéseiről szűkebb képet kapunk, mint a vers-, illetve prózafejezetek esetében (ennek oka lehet az is, hogy e fejezet eredetileg alkalmi

írásként született, a szerző egy fordításelméleti doktori disszertációról készített bírálatát illesztette kötetébe).

Kovács Árpád könyve, bár nem könnyű és nem is igazán olvasóbarát olvasmány, rendkívül sűrű, összetett szöveg (ezt, azt hiszem – sajnos –, recenzióm is érzékelteti, hiszen e több mint háromszáz oldalas, nagy elméleti és irodalmi apparátust felvonultató munka rövid ismertetése óhatatlanul csak nagyon vázlatosra sikeredhetett), ám véleményem szerint fontos mű a hazai irodalomtudományban, hiszen jól mutatja, hogy nem feltétlenül csak a nyugati tendenciák létjogosultak, a dekonstrukción és a kritikai kultúrakutatáson kívül (és azoknak sok tekintetben elmentmondva) is lehetséges ma releváns, működő irodalomelméletet létrehozni. Azt majd a kötet és a Kovács Árpád-féle iskola hosszabb hatástörténete mutatja meg, hogy mennyire fogékony a hazai szakma egy ilyen, sok szempontból a mai intellektuális divatokkal szemben álló irodalom-

tudományos irányzatra. Mint egy helyütt maga a szerző írja, az elemzések relevanciáját az olvasónak kell megítélni, újabb és újabb interpretációk segítségével. „Ennek ugyancsak van tétje – állítja Kovács –, mert diszciplínánk számára is fontos kérdést foglal magában. Nevezetesen: hogyan szólaltatható meg majd ezen a nyelven az irodalomtudományos diszkurzus.” (218. o.) Úgy gondolom, mindenképp jót tehet a hazai (irodalom)tudománynak, ha az elemzések és Kovács elmélete széles körű visszhangra találnak, s a szakma saját nyelvének megszólaltatásakor a diszkurzív poétika teóriáját is figyelembe veszi: akár ha egyetért, akár ha reflektál rá, vagy vitát kezdeményez vele. Hogy melyik történik majd meg, vagy melyik lesz túlsúlyban, azt nem e rövid ismertetés feladata megjósolni, de kíváncsian várom, hogy az irányzat milyen további szövegekkel jelentkezik, milyen irányokba viszi tovább kutatásait, és a többi hazai iskola mily módon reflektál ezekre a munkákra.

Mindannyian tudjuk,
hogy vannak dolgok, amelyeken nem lehet változtatni, és olyanok is
amelyeken

igen.

Hogy milyen lesz Pécs 2010-ben, az mindannyiunk közös ügye. Az Ön ötletére is szükség van ahhoz, hogy Pécs utcáin, parkjaiban 4 év múlva büszkén és elégedetten sétáljunk. Vegyen részt Ön is „Az Én Kulturális Fővárosom” nyílt lakossági ötletpályázaton!

A részletes pályázati kiírás ingyen átvethető a következő intézmények portaszolgálatain:

- Pécs M.J.V. Polgármesteri Hivatala (Pécs, Széchenyi tér 1.)
- Pécsi Kulturális Központ (Pécs, Színház tér 2.)
- Művészetek Háza (Pécs, Széchenyi tér 7-B.)
- Európa Ház (Pécs, Mária u. 9.)

valamint letölthető a www.pecs2010.hu internetes oldalról.

